

Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen



Per Mikael Utsi

Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen

– relaterat till bevarande och hållbart
nyttjande av biologisk mångfald



Centrum för biologisk mångfald



CENTRUM FÖR BIOLOGISK mångfald (CBM) är ett nationellt centrum för forskning och forskningsinformat inom biologisk mångfald som är gemensamt för Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala universitet. Verksamheten samordnas i ett nätverk av institutioner, organisationer och myndigheter i hela landet. Arbetet går ut på att samordna, initiera och bedriva forskning, utbildning och information med sikte på att bevara, hållbart nyttja samt restaurera biologisk mångfald i Sverige. CBM deltar också i internationella samarbeten som syftar till att lösa problem inom biodiversitetsområdet.

SAMETINGET ÄR BÅDE en statlig myndighet och ett folkvalt samiskt parlament, med det övergripande uppdraget att bevaka frågor som rör samisk kultur i Sverige. Sametinget bildades 1993 i syfte att förbättra de svenska samernas möjligheter som ursprungsfolk att bevara och utveckla sin kultur. Sametinget bevakar samernas intressen i samhällsplaneringen. Från och med 2007 utgör Sametinget också den centrala förvaltningsenheten för rennäringen. Sametinget har en offentligrättslig ställning som myndighet under regeringen. Sametingets huvudkansli finns i Kiruna, men har lokalkontor i Jokkmokk, Tärnaby och Östersund.

Bör citeras: Per Mikael Utsi 2007: *Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen – relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*. Sametinget, Kiruna & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

CBM:s skriftserie nr 18

© Sametinget, Kiruna & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala

Illustrationer ur Ernst Manker *Nåidkonst: Trolltrummans bildvärld*. Stockholm 1965

Omslagsbild »Insamling av angelica« 1895 av Johan Tirén (1853–1911. Bilden är beskuren)

Grafisk form Mårten Granert

Tryckeri XXXX. Första upplagan 1 000 ex.

ISBN 978-91-89232-26-6

ISSN 1403-6568

FÖRORD	9
SAMMANFATTNING	II
I. Traditionell kunskap och biologisk mångfald	II
II. Det samiska landskapet	12
III. Dokumentation om samer	13
IV. Kartläggning, »mapping«	13
V. Kartläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap	13
I. Árbevirolaš máhttu ja biologalaš valljodat	14
II. Sámi eana	15
III. Diehto oakkáldagat sámiid birra	16
IV. Kárten, »mapping«	16
V. Sámi árbevirolaš máhtu kárten ja ohkken	17
I. TRADITIONELL KUNSKAP OCH BIOLOGISK MÅNGFALD	19
1. Nationell och internationell bakgrund	21
Klimatförändringar	22
Svenska miljömål och traditionell kunskap	22
Uppdrag om nationellt program för lokal och traditionell kunskap	23
Sametingets förstudieprojekt i samarbete med CBM	24
2. Traditionell kunskap och biologisk mångfald	25
Biologisk mångfald (biodiversitet)	25
Traditionell kunskap	26
Den biologiska mångfaldens beroende av traditionell kunskap	27
Den traditionella kunskapens beroende av biologisk mångfald	28
Har samisk traditionell kunskap betydelse för biologisk mångfald?	29
II. DET SAMISKA LANDSKAPET	31
3. Sameområdet i Sverige	33
Områdets klimat och ekologi	34
Det arktiska ekosystemets utsatthet	35
Djurvärlden och dess fångstmöjligheter	36
Fångstnäringar	36
Rensköttsel	37

Jordbrukskolonisationen och industrialismen	38
Markkonflikter mellan urbefolkning och majoritetsbefolkning	39
Regler för samråd om markkonflikter	40
Befolkningen	41
Sameområdet i Sverige, figurer och tabeller	42
4. Samerna och den biologiska mångfalden i sameområdet	49
Svenska miljömål som berör sameområdet	49
Renbete och biologisk mångfald	52
Klimatförändringar	52
Samisk traditionell markanvändning	53
Markanvändning	53
Möjlighet till dominerande samiskt naturresursnyttjande	54
Möjligheter till samiskt naturresursnyttjande som alternativ	56
Samerna och den biologiska mångfalden, figurer och tabeller	57
III. DOKUMENTATION OM SAMER	59
5. Källor om samisk traditionell kunskap	61
Äldre källor om samer	62
Egen samisk dokumentation av traditionell kunskap	62
Källor om samisk traditionell kunskap, tabeller	64
6. Arkiv med samiskt material	65
Arkivet vid Institutet för språk och folkminnen (SOFI, DAUM)	65
Lapska arkivet vid Nordiska museet	66
Åjttes arkiv	66
Landsarkiven	66
Samiska organisationers arkiv	67
Samiskt arkiv i Kautokeino, Norge	67
Fotosamlingar	67
7. Samerelaterat arkivmaterial vid DAUM och Nordiska museet	69
DAUM:s arkivmaterial	69
Samiskt arkivmaterial vid Nordiska museet	69
Samerelaterat arkivmaterial vid DAUM och Nordiska museet, tabeller	70

8. Samerelaterad forskning	74
Perspektiv och utmaningar	74
Forskningsstrategin för samisk forskning vid CeSam	75
Forskning kring rennärning och renskötsel	75
Samisk forskning i Norge	76
Giellagas-institutet vid Uleåborgs universitet	76
Nordiskt samiskt institut	77
Nordiskt organ för rennärforskning (NOR)	77
Dokumentation av samernas traditionella kunskaper i Norge	78
Nordisk samisk forskning – en ny databas	78
Pågående forskningsprojekt	78

IV. KARTLÄGGNING, »MAPPING« 81

9. Kartläggning som dokumentationsmetod av traditionell kunskap	83
Inuiternas markanvändning och markbesittning i Nunavut	83
Kulturkartläggning	84
Motiv för kartläggning och ekologiska kalendrar	84
Kartläggningshandbok	85
Kartläggning som dokumentationsmetod, figurer och tabeller	86
10. Kartläggning, »mapping«, av samiskt markutnyttjande	90
Äldre kartor	90
Ren 2000 – kartsåp för rennärningen	93
Renbruksplaner	94
Lokala kartläggningsprojekt	94
11. Systematik över samisk traditionell kunskap	97
Det samiska språkets bild av samisk traditionell kunskap	97
Folkminnessamlingar vid Institutet för språk och folkminnen	97
Bibliotekens klassifikation	97
Databasen för samerelaterad forskning	98
Systematik över samisk traditionell kunskap, tabeller	99

V. KARTLÄGGNING OCH DOKUMENTATION AV SAMISK TRADITIONELL KUNSKAP	103
12. Ett övergripande initiativ för samisk traditionell kunskap och biologisk mångfald	105
Förstudiens slutsatser	105
Egen dokumentation i stället för extern forskning	106
Dokumentation av samiskt traditionellt naturnyttjande	107
Mål	107
Delmål	108
Kartläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap, tabeller	111
Projektägare	120
Områdesindelning – älvdalgångar eller samebyarnas betesområden	120
13. Organisering av initiativet och dess resurskrav	120
Vems är den traditionella kunskapen	121
Ett pilotprojekt	121
Projektuppläggning	122
Koordinering med landsbygdsprogrammet	123
Tidsplan	125
Finansiering	125
Organisering av initiativet och dess resurskrav, figurer och tabeller	127
Referenser	131

DE ÖVERGRIPANDE målen med FN:s Konvention om biologisk mångfald är att bevara och hållbart nyttja biologisk mångfald samt att främja en rättvis fördelning av eventuella vinster. Det framhålls också särskilt att det är viktigt att söka kunskap där kunskap står att finna. Det är således inte bara vetenskapliga rön som ska användas i förvaltande och nyttjande av biologiska resurser utan även folklig vetenskap. Genom århundradena har olika grupper av brukare av olika typer av biologiska resurser utvecklat och samlat på sig en kollektiv kunskap om hur man optimerar sitt uttag och förvaltar resursen. En fiskare bör kunna de geografiska förhållandena, fiskens beteende och naturmiljöns egenheter för att kunna fungera väl. På samma sätt måste en jägare känna sitt villebråd och landskapet och en slöjdare det material som ska formas. Det är en folklig och praktisk biologi där djuren och växterna i landskapet är resurser att bruka klokt. Denna kunskap framhålls allt oftare som något man bör ta hänsyn till i skapandet av ett långsiktigt hållbart samhälle.

Samerna är det enda urfolket i Sverige och man kan anta att de har befolkat de norra delarna Fennoskandien i ett antal tusen år. Det tydligaste kännetecknet för den samiska kul-

turen har under lång tid varit renskötseln och tamrenens årstidsvandringar har varit styrande för samernas nomadiska liv. Före tamrenskötseln var det till stor del vildrenarnas vandringar som styrde var samerna bosatte sig och livet formades utifrån jakten som huvudnäring. Jakten var emellertid inte bara riktad på vildren utan även på en mängd andra villebråd. Under historien har sedan den samiska kulturen inneburit att vissa har specialiserat sig på renskötsel medan andra på exempelvis fiske, jakt eller jordbruk. Den samiska kulturen är därför oerhört komplex när det gäller nyttjandet av de lokala biologiska resurserna. Detta är exempel på näringar där det utvecklats ett stort mått av så kallad traditionell kunskap.

Under de senaste århundradena har en mängd lärda studerat samernas liv och kultur och det har skrivits ett stort antal publikationer om detta ämne. Merparten av detta är dock skildrat utifrån ett kulturellt utifrånperspektiv. Detta material belyser därför inte de viktigare aspekterna på den samiska kulturen. Under 2006 uppdrog Sametinget och Centrum för biologisk mångfald Per Mikael Utsi att göra en översiktlig genomgång av den befintliga dokumentationen av den samiska kulturen. Uppdraget var att ur ett samiskt

perspektiv göra en förstudie över genomförda, pågående eller planerade forskningsstudier och dokumentationsinsatser rörande traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen. Vi ansåg att det förelåg ett särskilt behov att klargöra dokumentationsläget och dokumentationsbehoven vad gäller den samis-

ka kulturen i stort och samisk traditionell kunskap i synnerhet. Syftet med utredningen var att lägga en grund för det fortsatta arbetet att kartlägga och bevara samisk traditionell kunskap och samiskt nyttjande av biologiska resurser för kommande generationer.

Håkan Tunón

programchef, N A P T E K vid
Centrum för biologisk mångfald

Ulla Barruk Sunna

kanslichef, Sametinget

I. Traditionell kunskap och biologisk mångfald

KONVENTIONEN OM biologisk mångfald är ett resultat från FN-toppmötet om miljö och hållbar utveckling i Rio de Janeiro i Brasilien 1992. Sverige ratificerade konventionen 1994 i likhet med mer än trettio andra länder och konventionen kunde träda i kraft samma år. Konventionens övergripande mål är att bevara biologisk mångfald, att nyttja dess beståndsdelar på ett hållbart sätt samt att rättvist fördela den nytta som uppstår vid utnyttjandet av genetiska resurser. Idag är konventionen ratificerad av 163 länder.

Hänsynen till traditionell kunskap markeras i konventionens artikel 8 (j) som poängterar att varje avtalspart skall så långt det är möjligt och lämpligt med förbehåll för sin nationella lagstiftning respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördel-

ning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

Bevarande och användning av traditionell kunskap i Sverige anses ha betydelse för att uppnå det sextonde miljömålet Ett rikt växt- och djurliv, men även för att lyckas med de övriga miljökvalitetsmålen som behandlar biologiska resurser. Lokal delaktighet och lokal förvaltning där man tar särskild hänsyn till lokala förutsättningar samt lokal och traditionell kunskap kan gynna både biologisk mångfald och ge möjlighet till långsiktig ekonomisk utveckling. Den lokala och traditionella kunskapen är även en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för att skapa ett hållbart samhälle, främja lokala produkter viktiga för landsbygdsutveckling och bevara traditionell markanvändning.

Baserat på ett regeringsbeslut från 2005 skall ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald utvecklas och drivas av Centrum för biologisk mångfald (CBM) och vad beträffar frågor som rör samisk kultur i samråd med Sametinget.

CBM och Sametinget beslutade att under 2006 göra en förstudie över genomförda, pågående eller planerade forskningsstudier och dokumentationsinsatser rörande traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen. Man ansåg att det förelåg ett särskilt behov att utifrån ett samiskt perspektiv klargöra dokumentationsläget och dokumentationsbehoven vad gäller den samiska kulturen i stort och samiska traditionell kunskap i synnerhet.

Denna förstudie pekar på att det finns ett behov av ett särskilt initiativ med fokus på traditionell och lokal kunskap knuten till den samiska kulturen. Detta initiativ bör söka ge svar på följande frågeställningar:

- kan en systematisk dokumentation och spridning av samisk traditionell kunskap bevara och upprätthålla samiska traditioner och därmed också deras värde för den biologiska mångfalden?
- vidmakthåller nuvarande samisk markanvändning sådana människoskapade biotoper eller människopåverkade halv-naturliga biotoper som är viktiga för ett biologiskt rikt landskap?
- kan samiskt naturresursnyttjande baserat på traditionell kunskap för framtiden avvärja hoten mot att sameområdets ekosystem och arternas livsmiljöer försämras eller förstörs?
- kan samiskt traditionellt naturresursnyttjande utvecklas och leda till en långsiktig hållbar utveckling, socialt, kulturellt, ekonomiskt och ekologiskt, för sameområdet?

II. Det samiska landskapet

Sameområdets biologiska mångfald är känslig

för mänsklig påverkan på grund av klimatförhållandena. Den biologiska produktionen är låg eller mycket låg i de centrala delarna, fjällen. Förutsättningarna för mänsklig överlevnad är och har alltid varit svåra. Möjligheten till bruk av marken för odling och boskapskötsel är mycket begränsade och därför blev den samiska traditionella fångst-, samlar- och renskötselkulturen en lösning för mänsklig överlevnad i sameområdet. Befolkningen är liten och spridd. Liknande anpassningar har utvecklats på andra håll i Arktis.

Den statligt styrda invandringen, kolonisationen, behovet av råvaror och energi (fisk, skog, mineraler, vattenkraft, olja m.m.) har under de senaste århundradena lett till en kraftig invandring, befolknings- och bebyggelseutveckling och inlemmande av sameområdet i den finska, norska, ryska och svenska staterna. Markanvändningen och naturresursutnyttjandet i sameområdet domineras numera av dessa icke-samiska verksamheter. Detta har lett till att samerna i modern tid reagerat mot exploateringen av sameområdet.

Både de traditionella kunskaperna och den biologiska mångfalden hotas av dessa moderna aktiviteter och anses behöva tillvaratas och skyddas. Riksdagen har fastställt sexton miljö kvalitetsmål som beskriver ett önskvärt tillstånd för den svenska miljön. Sekretariatet för konventionen om biologisk mångfald har givit ut en handledning för hur regeringar, myndigheter och andra markexploatörer skall samråda med urbefolkningar och lokalsamhällen när man planerar ta i anspråk land och biologiska resurser. Ett starkare skydd för samisk traditionell markanvändning kan ha betydelse för den biologiska mångfalden.

III. Dokumentation om samer

Dokumentationen och forskningen om samernas relationer till naturen är omfattande, men få iakttagare, forskare och författare har förmedlat mer än en allmän och ytlig bild.

Källor om samisk traditionell kunskap finns i forskningslitteraturen och berättande källor om samer. Först under 1900-talet har samerna själva skriftligen börjat beskriva den egna kulturen och levnadssättet. Den samiska litteraturen har ökat gradvis mot slutet av 1900-talet.

Folkminnesarkiven har både skriftligt material och ljudbandsinspelningar från samiska informanter. Materialet är osystematiserat men kan innehålla värdefull information om samisk traditionell kunskap.

Den samerelaterade forskningen bedrivs främst vid ett antal vetenskapliga institutioner i Finland, Norge och Sverige. Ett dataregister över aktuellt samerelaterad forskning finns på Internet. Enligt denna har den samerelaterade forskningen i liten grad varit inriktad på traditionell kunskap.

Nordiskt samiskt institut prioriterar för 2007 kartläggning och dokumentation av samernas traditionella kunskaper och under polaråret 2007–2008 bedrivs ett internationellt forskningsprojekt vid Samisk Høgskole kring klimatförändringar och renskötselns traditionella kunskaper.

IV. Kartläggning, »mapping«

Många organisationer och urbefolkningar i världen har använt kartläggning, »mapping«, som metod för att redovisa traditionellt naturresursnyttjande. Exempelvis har inuiterna i Kanada lång erfarenhet av kartläggning och i det självstyrande territoriet Nunavut används

kartläggning på ett systematiskt sätt.

Kartläggning av samiskt markutnyttjande har förekommit länge för att beskriva renskötselns markanvändning och har genomförts med ett utifrånperspektiv från myndighets-håll. Kartorna är översiktliga och en mer detaljerad information som samerna har och behöver för sin markanvändning saknas. Rennäringens kartsåp har undersenare tid byggts upp som ett digitalt geografiskt informations-system (GIS) med information om rennäringens markanvändning. Denna GIS-databas har tidigare varit mycket svåråtkomlig, men kommer inom kort att handhas av Sametinget. Genom satsningen på s.k. renbruksplaner håller samebyarna på att skaffa sig nödvändig kartteknisk utrustning och kunnande för att dokumentera också samisk traditionell kunskap.

Det är svårt att utifrån litteraturen om samerna skapa en kunskapsbank om samernas relation till den biologiska mångfalden, vilket gör att befintlig dokumentation har ett mycket begränsat värde för insatser rörande bevarande och långsiktigt hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Den traditionella kunskap som fortfarande förekommer bland den samiska befolkningen bör på ett vittomfattande och systematiskt sätt dokumenteras och tillgängliggöras.

V. Kartläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap

Det är av många skäl angeläget att ta tillvara samernas kunskap om biologisk mångfald i det samiska landskapet. En riktad insats för kartläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap relaterad till biologisk mångfald bör genomföras. Målet bör vara att i enlighet med artikel 8 (j) i konventionen om

biologisk mångfald och delmålen i enlighet med regeringens proposition 2004/05:150 bedriva kartläggning och dokumentation, vidta åtgärder för att upprätthålla traditionell kunskap, sprida traditionell kunskap till vissa målgrupper, såsom brukare av biologiska resurser och myndigheter, samt stimulera till forskning som gynnar landsbygdsutveckling och ett framtida hållbart samhälle. Initiativet bör också innefatta studier och utveckling av traditionella samiska system för kunskapsöverföring mellan generationer och synen på kunskap, samt traditionella system rörande tillträde till kunskap.

Sametinget bör ansvara för samordningen och genomförandet av detta initiativ, men arbetet bör även fortsättningsvis ses som en del av den nationella strategin vad gäller lokal och traditionell kunskap rörande bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Initiativet bör inledas med ett pilotprojekt under perioden 2007–2008.

Initiativet bör genomföras i avgränsade delprojekt. Varje delprojekt bör bland annat innehålla följande moment: avgränsa projektområdet geografiskt och tematiskt, etablera kontakt med samiska aktörer inom området (enskilda och grupper), tillsammans med aktörerna utarbeta mål, metoder och uppföljningsmekanismer, utse ansvariga för projektets olika delar, genomföra projektet med de olika aktörernas delaktighet, sprida och diskutera resultaten samt bereda utrymme för användning, revision och utveckling av resultaten i olika former.

Under treårsperioden 2009–2011 bör ett trettioåtal delprojekt genomföras och samfinansieras med EU:s landsbygdsprogram. Initiativet beräknas omsluta ca. 15 milj. kronor och Sametinget behöver tillföras ett särskilt

anslag för kartläggning, dokumentation, upprätthållande och överföring av samisk traditionell kunskap.

Čoahkkáigeassu

I. Árbevirolaš máhttu ja biologalaš valljodat

Konvenšuvdna biologalaš valljodagas lea boadusin ON-njunuščoahkkimis Rio de Janeiro Brasilias 1992:s luonddobirrassa ja bistevaš ovdáneami birra. Ruotta ratifiserii konvenšuvnna 1994:s seammá ládje go badjel golbmalogi iežá riikka ja konvenšuvdna sáhtii boahtit fápmui seammá jagi. Konvenšuvnna váldoulbmilin lea seailluhit biologalaš valljodaga, geavahit luonddu bistevaš vugiin ja govttoláččat juohkit dan ávkki mii bohtá genehtalaš riggodagaid geavaheamis. Odne leat 163 riikka ratifiseren konvenšuvnna.

Árbevirolaš máhtu vuhtiiváldin deattuhuvvo konvenšuvnna 8 (j) artihkkalis ahte stáhtabealit galget nu guhkáš go lea vejolaš ja soahppevaš ja iežaset riikkalaš lágaid vuodul gudnejahttit, seailluhit ja bisuhit eamiálbmogiid ja báikkálaš servodagaid máhtuid, hutkagiid ja dábiid, mat ovddastit árbevirolaš eallinvugiid mat leat deatálaččat biologalaš valljodaga seailluheapmái ja dáid geavaheami bistevašvuhtii. Stáhtabealit galget ovttasráđiid singuin ja sin dohkkehusa vuodul bargat dan ovdii ahte sin máhtut, hutkagat ja dábit eanet viidánit geavahas. Stáhtabealit galget maid ávžžuhit olbmuid govttoláččat juogadit ovdid mat bohtet dakkár máhtuid, hutkagiid ja dábiid geavaheamis.

Árbevirolaš máhtu seailluheapmi ja gea-

vaheapmi Ruotas adno deatálažžan joksat guđanuppelogát birasulbmila Rikkis šaddodat ja ellodat, muhto maid daid iežá biologalaš riggodagaide guoski birasárvoulbmiliidlihkostuvvamii. Báikkálašoassálastin ja hálddašeapmi mas váldojit erenoamážit vuhtii báikkálaš eavttut ja báikkálaš ja árbevirolaš máhttu sáhttet leat ávkin sihke biologalaš valljodahkii ja addit vejolašvuoda guhkesáigásaš ekonomalaš ovdáneapmái. Báikkálaš ja árbevirolaš máhttu lea maid oassin kultuvralaš ja báikkálaš iešdovddus mii sáhttá doarjut hutkamiid ođastuhttima ráhkadit bistevas servodaga, ovddidit báikkálaš buktagiid mat leat deatálaččat báikegottiid ovdáneapmái ja seailuhit árbevirolaš eanangeavaheami.

Ráđdehusmearrádusa vuodul 2005:s galgá Biologalaš valljodaga guovddáš (CBM) ráhkadit ja jodihit biologalaš valljodaga seailluheapmái ja bistevas geavaheapmái guoski báikkálaš ja árbevirolaš máhtu várás riikalaš prográmma ja go guoská sámi kultuvrii ovttasráđiid Sámidikkiin. CBM ja Sámidiggi mearride dje ahte 2006:s dahkat ovdačilgehusa válbmejuvvon, johtti ja plánejuvvon dutkamiin ja diehtočoaggimiin mat gusket sámi kultuvrra árbevirolaš máhtu ja dábiid. Atne erenoamáš dárkun sámi oainnuin čilget diehtogáldodili ja diehtočoaggindárbbu mii guoská oppa sámi kultuvrra ja dárkilepmosit sámi árbevirolaš máhtu.

Dát ovdačilgehus cuiggoda ahte lea dárku sierra doibmii mas lea sámi kultuvrii čadnon árbevirolaš ja báikkálaš máhttu guovddázis. Dat doaibma galgá geahččalit vástidit čuovvovaš jearaldagaide:

- sáhttá go vuogas diehtočoaggin ja sámi árbevirolaš máhtu juohkin seailluhit sámi vieruid ja nu maid daid árvvu biologalaš valljodahkii?

- bisuha go dálá sámi eanangeavaheapmi dakkár olmmošráhkadan biotohpaid dahje olmmošváikkuhan beallelunddolaš biotohpaid mat leat deatálaččat biologalaččat rikkis eatnamii?
- sáhttá go sámi luonddoriggodagaid geavaheapmi masa lea vuodđun árbevirolaš máhttu boahhteáigái fámuhuhttit uhkkadusaid ahte sámiguovllu ekosystema ja šattuid ja elliid eallinbiras hedjona dahje billistuvvo?
- sáhttá go sámi árbevirolaš luonddoriggodagaid geavaheapmi ovdánit ja mielddisbuktit guhkesáigásaš bistevas sosialalaš, kultuvralaš, ekonomalaš ja ekologalaš ovdáneami sámiguovlui?

II. Sámi eana

Sámiguovllu biologalaš valljodat lea dálkádatdili dihte hearki olmmošlaš váikkuhusaide. Biologalaš buvttadus lea vuollegas dahje hui vuollegas guovddáš guovlluin, duoddariin. Olbmó eavttut gávdnat birgemusa leat ja leat álo leamaš váttis. Vejolašvuolta geavahit eatnama gilvimii ja šibitdollui leat hui gárži ja danin šattai sámi árbevirolaš bivdo-, čoaggin ja boazodoallokultuvra čoavddusin olbmuide gávdnat birgemusa sámiguovllus. Álbmot lea unni ja orru biđgosit. Seamálágán heivemat leat dáhpáhuvvan iežá guovlluin Arktisis.

Stáhtain stivrejuvvon sisajohtin, koloniseren, dárku ávdnasiidda ja energiai (guolli, vuovdi, mineralat, čáhcefápmu, olju j.ea.) leat mañimus jahkečuđiin dagahan garra sisajohitima, olmmoš- ja huksenlassáneami ja sámiguovllu čuoldima norgga, ruošša, ruota ja suoma stáhtaide. Iežá go sámi doaimmat leat dán áiggi válde eanangeavaheaddjit ja luonddoriggodagaid ávkkástallit. Sámit leat danin eas-

kaáiggis vuostálastigoahtán sámiguovllu ávkástallama.

Sihke árbevirolaš máhttu ja biologalaš valljodat uhkkiduvvojit dáid ođđaáigásaš doaimmaid geažil ja adnojit dárbbášit váldot vuhtii ja várjaluvvot. Riikačoahkkin lea merriidan guhttanuppeloahkái birasárvoulbmila mat govvejit ruota luonddobirrása dáhttodili. Biologalaš valljodaga konvenšuvnna čállingoddi lea almmuhan giehtagirjii dasa mainna lágiin ráđđehusat, eiseváldit ja iežá eananávkástallit galget rádistit eamiálbmogiiguin ja báikkálaš servodagaiguin go geavahišgohtet eatnamiid ja biologalaš riggodagaid. Nannoset suodji sámii árbevirolaš eanangeavaheapmái sáhtta leat deatálaš biologalaš valljodahkii.

III. Diehtočoakkáldagat sámiiid birra

Diehtočoakkáldagat ja dutkanbohtosat sámiiid ja luonddu oktavuođas leat valljit, muhto geahččit, dutkit ja girječállit eai leat bálla buktán ovdan iežá go dábálaš ja olgguldas gova sámiin.

Diehtogálddud sámii árbevirolaš máhttu birra gávdnojit dutkangirjjálašvuodas ja muitalusain sámiiid birra. Easka 1900-logu álggus leat sámii iežá čállicoahtán ja čillegoahtán iežaset kultuvrra ja eallinvuogi birra. Sámi girjjálašvuodta lea dađistaga lassánan 1900-logu lohppii.

Álbmotmuitovuorkáin lea sámii diehtoaddiid sihke čálalaš ja jietnabáddemateriala. Dát materiala ii leat systematiserejuvvon muhto sáhtta sisttisdoallat deatálaš dieđuid sámii árbevirolaš máhttu birra.

Sámiiide guoski dutkan dáhpáhuvvá eanaš moatti dieđalaš ásaheamis Norggas, Ruotas ja Suomas. Diehtočoakkáldat áigejuovdilis sá-

miide guoski dutkamiid birra gávdnu Internetas. Das oaidná ahte sámiiide guoski dutkan ii bálla leat guoskkahan árbevirolaš máhttu.

Sámi instituhtta vuoruha jahkái 2007 kárte ja čohkket sámii árbevirolaš máhttu ja polarjagis 2007–2008 jodiha Sámi allaskuvla gaskariikalaš dutkanprošeavtta dálkádatrievdama ja boazodoalu árbevirolaš máhttu birra.

IV. Kárten, »mapping«

Olu organisašuvnnat ja eamiálbmogat máilmmis leat geavahan kártema, »mapping«, vuohkinovdanbuktitarbevirolaš eanangeavaheami. Ovdamearkan lea Kanada inuihtain guhkes hárráneapmi kártemis ja iešráđđejeaddji guovllus Nunavuhtas geavahuvvo kárten čadat.

Sámi eanangeavaheami kárten lea guhka adnon čilget boazodoalu eanangeavaheami ja lea dahkkon eiseváldiid olgguldas oainnuin. Kárteat eai leat dárkilat ja váilojit dárkilis sámii dieđut mat dárbbášuvvojit sámii eanangeavaheapmái. Boazodoalu kárteagábe lea mañimus áiggiid ráhkaduvvon digitala geografalaš diehtogiedahallansysteman (GIS) mas lea diehtu boazodoalu eanangeavaheami birra. Dán GIS-diehtogáldu lea ovdal leamaš hui várttis geavahit muhto dat boahtá fargga Sámi-dikki háldui. N.g. boazodoallegeavahanplánaid bokte leat čearut háhkame alcceseaset dárbbášlaš kárteateknikaš reaidduid ja máhttu mat dárbbášuvvojit sámii árbevirolaš máhttu čohkkemii.

Lea várttis girjjálašvuoda vuodul ráhkadit diehtogáldduid biologalaš valljodahkii guoski sámii máhttu birra ja dat dagaha ahte dálá diehtočoakkáldagain ii leat bálla árvo biologalaš valljodaga seailluheami ja guhkesáigásaš bistevas geavaheami barggus. Dat árbevirolaš máhttu mii ain gávdnu sámii

álbmoga siste galgá viiddes ja systemalaš vuogi mielde čohkkejuvvot ja dahkkot anolažžan.

V. Sámi árbevirolafi máhtu kárten ja čohkken

Lea máŋggaid sivaiddihte deatálaš váldit vuhtii sámiid máhtu biologalaš valljodaga birra sámi eatnamis. Sierra bargu galgá álggahuvvot kártet ja čohkket sámi árbevirolaš máhtu mii guoská biologalaš valljodahkii. Ulbmilin galgá leat čuovvut biologalaš valljodaga konvenšuvnna artihkkala 8 (j) ja ráddehusa proposiuvnna 2004/05:150 oasseulbmiliid kártet ja čohkket dieduid, bargat árbevirolaš máhtu seailluhemiin, diedihit árbevirolaš máhtu muhtin berošteddjiide, nu go biologalaš riggodagaid geavaheddjiide ja eiseváldiide, ja movttiidahttit dutkama mii ovdida báikegottiid ja boahtteáiggi bistevaš servodaga. Doaibma galgá maid iskat ja ovddidit sámi árbevirolaš vugiid vuolggaht máhtu buolvvas buvvii ja sámiid oainnu máhtu birra ja árbevirolaš vugiid beassat váldit oasi máhtus.

Sámidikkisgalgáeatovddasvástádusovttastahttit ja čadahit dán doaibma, muhto bargu

galgá maid ovddosguvlui adnot oassin riikalaš strategias mii guoská báikkálaš ja árbevirolaš máhttui biologalaš eatnatvuoda seailluheami ja bistevaš geavaheami birra. Dát doaibma galgá álggahuvvot pilohtaproševttain jagiin 2007–2008.

Doaibma galgá čadahuvvot ráddjejuvvon oasseproševttaiguin. Juohke oasseprošeakta galgásisttisdoallatearreteará:prošeaktaguovllu ja- tema ráddjen, oktavuodaid doalaheapmi guovllu sámi doaibmi olbmiguin ja joavkkuiguin, ovtas dáiguin hábmet ulbmiliid, bargovugiid ja čuovvundoaimmaid, namuhit ovddasvástideddjiid juohke prošeaktaoassái, čadahit proševtta ovtas doaibmi olbmiguin ja joavkkuiguin, juohkit bohtosiid ja ságastit daid birra ja dahkat vejolažžan iešguđetládje geavahit, divvut ja ovddidit bohtosiid.

Golmma jagi áigodagas 2009–2011 galget sullii golbmalogi oasseproševtta čadahuvvot ja ruhtaduvvot ovtas EO báikegoddeprogrammain. Doaibma árvvoštallo máksit sullii 15 milj. ruvnnu ja Sámidiggi dárbbasa oažžut sierra ruhtajuolludeami kártet ja čohkket dieduid, doalahit ja vuolggaht sámi árbevirolaš máhtu.

I

Traditionell kunskap och biologisk mångfald



1. Nationell och internationell bakgrund

UNDER FÖRBEREDELSENA inför Förenta Nationernas konferens om miljön och utvecklingen i Rio de Janeiro 1992 föddes 1988 idén om konventionen om biologisk mångfald. Fram till dess hade miljöfrågor och naturvårdsfrågor behandlats separat, både på nationell och på internationell nivå. Naturvård inriktade sig på hotade arter eller hotade ekosystems behov. Konventioner och internationella avtal följde samma principer och omfattade antingen arter, områden eller föreningar. Det fanns ett behov att integrera frågor både på nationell och på internationell nivå. Konceptet biologisk mångfald hade införts några år tidigare, som ett sätt att integrera gener, arter och ekosystem med relaterade funktioner och processer. Ur administrativ synpunkt bildade biologisk mångfald en plattform för att sammanlänka olika miljö- och naturvårdsfrågor med en holistisk syn. Idén med en holistisk konvention som täcker alla ekosystem och inbegriper alla relevanta sektorer fick starkt stöd, bl.a. från de nordiska länderna. Andra förordade ett mer »traditionellt« tillvägagångssätt mot konventionen, med fokus på viktiga naturvårdsområden. De formella förhandlingarna om texten började 1990, och utkastet blev färdigt strax före Rio-mötet.

Under förhandlingarna betonades vikten av hävdvunna kunskaper, innovationer och seder för bevarandet av och det hållbara bruket av den biologiska mångfalden och urbefolkningar och lokalbefolkningar som förkroppsligar traditionella livsstilar betonades.

Resultatet av de intensiva förhandlingarna, där många olika synpunkter vädrades, blev artikel 8 (j):

Varje avtalspart skall så långt det är möjligt och lämpligt: med förbehåll för sin nationella lagstiftning respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

Andra artiklar i konventionen behandlar också detta ämne, såsom artikel 10c som säger att hävdvunnet bruk av bioresurser förenliga med naturvård och hållbart bruk bör uppmuntras.

Artikel 17 säger att informationsutbyte mellan parterna bör omfatta urbefolkningars kunskap och traditionell kunskap. Artikel 18, om tekniskt och vetenskapligt samarbete, specificerar också att urbefolkningars teknik och traditionell teknik skall omfattas.

Konventionen om biologisk mångfald undertecknades vid »Jordkonferensen« i juni 1992. Sverige ratificerade konventionen 1994 i likhet med mer än 30 andra länder och konventionen kunde träda i kraft samma år. Konventionen opererar genom partsmötet (COP) samt dess biträdande organ för teknisk, teknologisk och vetenskaplig rådgivning (SBSTTA) (Svensson 1997).

Sekretariatet för konventionen (<http://www.biodiv.org>) finns i Montreal, Kanada och är knuten till FN:s miljöprogram. Dess huvuduppgift är att organisera möten, bereda ärenden, bistå medlemsstater vid genomförandet, samarbeta med andra internationella organ och samla och sprida information. Information om konventionen, tillståndet hos den biologiska mångfalden samt aktiviteter hos myndigheter och organisationer i Sverige presenteras på Internet (<http://www.biodiv.se>).

Centrum för biologisk mångfald (CBM) har i rapporten *Traditionell kunskap och lokalsamhällen – artikel 8j i Sverige* (Tunón 2004) gjort en fyllig beskrivning av konventionen, utvecklingen under de följande åren efter Sveriges ratifikation. Rapporten redovisar också andra internationella överenskomelser av betydelse för traditionell kunskap och biologisk mångfald.

Klimatförändringar

De beräknade klimatförändringarna i Arktis kan starkt påverka urbefolkningarnas lev-

nadsförhållanden. Förändringar i växt- och djurlivets sammansättning påverkar de traditionella naturnäringarna. Förändringar i bl.a. temperatur-, snö- och isförhållanden påverkar många arters förutsättningar att överleva och påverkar människornas färd- och transportmöjligheter (UNEP/CBD/WG8J/4/INF/3). Samisk traditionell kunskap behövs som ett av redskapen för att hantera de förväntade förändringarna och samerna behöver tidigt vara delaktiga vid utarbetande av strategier med anledning av klimatförändringarna.

Svenska miljösmål och traditionell kunskap

CBM har på regeringens uppdrag överlämnat rapporten *Traditionell kunskap och lokalsamhällen – artikel 8j i Sverige* (Tunón 2004) till regeringskansliet. I rapporten konstaterades att Sverige hittills inte på något strukturerat sätt tagit hänsyn till artikel 8 (j), varken i statliga utredningar, propositioner eller i det lokala arbetet. Detta gäller såväl naturvårds- som kultursektorn. I rapporten lämnade CBM därför ett huvudförslag om att inrätta ett nationellt program för frågor om konventionen om biologisk mångfald artikel 8 (j) som behandlar traditionell och lokal kunskap.

Regeringen har (prop. 2004/05:150) aviserat ett uppdrag till CBM om att ta fram ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. I propositionen anförde regeringen bl.a. följande:

Regeringen bedömer att bevarande och användning av lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald har betydelse för möjligheten att uppnå Ett rikt växt- och

djurliv och även övriga miljökvalitetsmål som behandlar biologiska resurser. Lokal delaktighet och förvaltning där hänsyn tas till lokal och traditionell kunskap kan gynna både biologisk mångfald och ge möjlighet till långsiktig ekonomisk utveckling. Den lokala och traditionella kunskapen är en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för att skapa ett hållbart samhälle, kan främja lokala produkter viktiga för landsbygdsutveckling och kan bevara traditionell markanvändning. /.../ Det finns i dag ingen samordning för frågor om traditionell och lokal kunskap. Regeringen bedömer att det bör skapas ett nytt nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald.

/.../Regeringen bedömer att programmet bör medverka till och arbeta med bl.a. ett nationellt register för traditionell kunskap, incitament för traditionsbärare att bevara och använda kunskapen, kartläggning av nationella forskningsläget, tvärvetenskapliga pilotprojekt, kanalisera bidrag till insatser för dokumentation m.m., utveckling av läromedel, internationellt utbyte, samverkansgrupper mellan myndigheterna och traditionsbärare samt breddad kompetens på museer. Arbetet kräver en tvärvetenskaplig ansats med både naturvetare och humanvetare involverade och det behövs ett samarbete mellan forskarvärlden och de som praktiskt tillämpar kunskapen däribland brukare och myndigheter. Det är även viktigt att i arbetet ta hänsyn till att män respektive kvinnor kan ha olika kunskaper på detta område.

Uppdrag om nationellt program för lokal och traditionell kunskap

Centrum för biologisk mångfald (CBM) har av regeringen (Regeringsbeslut 59) givits i uppdrag att, i samråd med Sametinget beträffande frågor som rör samisk kultur, och efter samråd med andra berörda, utveckla samt genomföra ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap, relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Vad som anförs i prop. 2004/05:150 Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag, liksom konventionen om biologisk mångfald och dess artikel 8 (j), skall gälla som utgångspunkt för arbetet.

Programmet skall ha särskilt fokus på traditionell och lokal kunskap knuten till den samiska kulturen.

Programmet skall innehålla följande element:

1. kartläggning och dokumentation,
2. åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap,
3. spridning av lokal och traditionell kunskap till vissa målgrupper som t.ex. brukare av biologiska resurser och myndigheter, samt
4. stimulera forskning.

Programmet bör arbeta genom samverkan med olika intressenter såsom myndigheter, näringslivet och andra berörda organisationer och aktörer. Vidare bör programmet innefatta internationellt utbyte, inklusive processen inom konventionen om biologisk mångfald rörande denna fråga.

Programmet bör till att börja med löpa i två treårsperioder, dvs. 2006–2008 respektive 2009–2011. Till programmet skall finnas ett rådgivande programråd där intressenter bör finnas representerade.

Regeringen har givit CBM även i uppdrag att utgöra kanslifunktion för detta nationella program. CBM skall årligen till Miljö- och samhällsbyggnadsdepartementet lämna lägesrapporter om arbetet med programmet. Programmet skall rymmas inom de finansiella ramar som anvisades av riksdagen i samband med beslut om 2006 års budgetproposition.

Sametingets förstudieprojekt i samarbete med CBM

Inom ramen för det nystartade »nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarandet och det hållbara nyttandet av biologisk mångfald« (regeringsbeslut 59) har Centrum för biologisk mångfald (CBM) och Sametinget konstaterat att det finns ett behov av en förstudie. Det nationella programmet ska verka för att lokal och traditionell kunskap ska kartläggas och bevaras, men också spridas och användas. Verksamheten kommer således att spänna över allt mellan dokumentation av folklig kunskap till olika frågor rörande landsbygdsutveckling. Det övergripande målet är att bevara såväl biologisk mångfald och traditionell kunskap som att främja hållbar användning av de biologiska resurserna i hela landet. Med traditionell kunskap avses i detta sammanhang den typ av kunskap som överförs mellan generationer kopplad till nyttjandet av de biologiska naturresurserna.

Det som eftersträvas är en förstudie över genomförda, pågående eller planerade forskningsstudier och dokumentationsinsatser rörande traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen. Studien bör omfatta kartläggning av forskning rörande och dokumentation av traditioner och sedvänjor inom hela Sápmi. Denna översikt avses lig-

ga till grund för att göra nödvändiga prioriteringar gällande vilka delar av det samiska kulturarvet som är minst utforskade och/eller mest hotade av kunskapserosion. Dessutom bör utvecklande av ansökningar till relevanta EU-projekt ingå för att förlänga insatsen. Programmet första del är kartläggning och dokumentation. Därefter skall programmet innehålla åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap, spridning av lokal och traditionell kunskap till vissa målgrupper som t.ex. brukare av biologiska resurser och myndigheter samt stimulera forskning.

CBM och Sametinget har beslutat att under 2006 göra en förstudie över genomförda, pågående eller planerade forskningsstudier och dokumentationsinsatser rörande traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen. Studien bör omfatta kartläggning av forskning rörande och dokumentation av traditioner och sedvänjor inom hela Sápmi. Denna översikt avses ligga till grund för att göra nödvändiga prioriteringar gällande vilka delar av det samiska kulturarvet som är minst utforskade och/eller mest hotade av kunskapserosion.

En samrådsgrupp har bildats för uppdraget bestående av Håkan Tunón och Marie Byström från Centrum för biologisk mångfald (CBM) och Ulla Barruk Sunna och Inez Svonni Fjällström från Sametinget. Per Mikael Utsi har åtagit sig att göra förstudien på Sametingets uppdrag. Förstudien har gjorts under september–december 2006. Synpunkter på den skriftliga rapporten från förstudien har lämnats från CBM (Marie Byström, Weronika Linkowski, Stephen Manktelow, Anders Tivell och Håkan Tunón) samt från lokala projektgruppen för projektet Gal dat oahppá go stuorrola (Gudrun Kuhmunen, Kerstin Pittsa-Omma och Carina Sarri).

2 Traditionell kunskap och biologisk mångfald

SAMERNA ANSES vara en urbefolkning i Sverige. Riksdagen uttalade år 1977 att samerna i egenskap av ursprunglig befolkning i Sverige intar en särställning. Samepolitikens övergripande mål är f.n. att verka för en levande samisk kultur byggd på en ekologiskt hållbar rennäring och andra samiska näringar (prop. 2006/07:1).

I Sverige representerar det agrara, industriella och moderna samhället på den ena sidan och den samiska traditionella fångst- och samlarkulturen på den andra sidan två ytterligheter i relationen mellan natur och kultur. Synen på naturen är beroende av kulturell tradition och av teknologiska och ekonomiska system.

Devästerländska samhällen kännetecknas av ett maktfullkomligt förhållande till naturen. Detta har utvecklats teknologiskt genom nya metoder för att öka energiuttaget från naturen. Detta ledde till att samhällsorganen och de nätverk som knyts till dem ökade i storlek. Naturen underkastades alltmer samhället och den lokala självhushållningen bröt samman.

Fångstsamhället levde på en nivå som garanterade varaktig avkastning från naturresurserna och distribuerade produktionsresultatet genom ömsesidiga fördelningsmekanismer. När det samiska renskötselssamhället utvecklades

blev tamdjuren privat egendom och ackumulation av renar tenderade att koncentrera ägandet och slita på betesresurserna (Arell 1977).

De moderna samiska naturnäringarna har under det omgivande samhällets inflytande haft möjlighet att utveckla teknologiska och ekonomiska metoder för att öka produktionen. De har kommit in i ett nätverk utanför den lokala självhushållningen och uttaget från naturen renodlas och effektiviseras. Metoder och styrmedel för livsmedelsproduktion från jordbruk, boskapsskötsel och fiske har blivit förebilder för hur naturnäringarna skall effektiviseras. Traditionella metoder för naturresursnyttjande och traditionella kunskaper om naturresurserna får lägre status och hotas att överges.

Biologisk mångfald (biodiversitet)

Biologisk mångfald, eller biodiversitet, är livets variationer på jorden i sin helhet och i alla dess former. Den biologiska mångfald vi ser idag är frukten av billioner års evolution skapad av naturliga processer och, i ökande takt, av mänsklig påverkan. Den formar livets nätverk som vi är en del av och som vi är så beroende av.

Denna mångfald kan förstås i form av den stora variationen av växter, djur och mikroorganismer. Hittills har ca. 1,75 miljoner arter identifierats, de flesta små varelser som insekter. Forskare uppskattar att det kan finnas 13 miljoner arter. Beräkningarna varierar dock från 3 till 100 miljoner.

Biologisk mångfald inkluderar också de genetiska skillnaderna inom en art, t.ex. mellan olika varieteter av sädesväxter eller husdjursraser. Kromosomer, gener och DNA – livets byggstenar bestämmer det unika hos varje individ och art.

Ännu en variant av mångfald är de olika ekosystemen som finns t.ex. i skogar, våtmarker, fjäll, sjöar, älvar och jordbrukslandskap. I varje ekosystem, bildar levande varelser, inbegripet människan, ett samhälle som samverkar inom sig och med luften, vattnet och jorden omkring sig.

Det är kombinationen av olika livsformer och deras samspel med varandra och med resten av miljön som har gjort Jorden till en unik och beboelig plats för människan. Biodiversiteten förser oss med en stor mängd varor och nyttigheter som upprätthåller våra liv (Secretariat of the Convention on Biological Diversity).

Traditionell kunskap

I CBM:s rapport *Traditionell kunskap och lokalsamhällen – artikel 8j i Sverige* (Tunón 2004) redovisas synen på traditionell kunskap. Inom »Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore» inom WIPO (World Intellectual Property Organization) har man delat upp begreppet traditionell kunskap och använder termerna traditionell kunskap och traditionell kultur-

yttring. Med traditionell kunskap (traditional knowledge [TK]) menas innehållet eller substansen i traditionell know-how om bland annat olika traditionella skötselmetoder eller användningen av exempelvis medicinalväxter. Traditionella kulturyttringar (traditional cultural expression [TCE]) kan å andra sidan anses vara synonymt med termen folkloristiska uttryck och innefattar sådant som traditionell sång, musik och dans, sagoberättande och grafisk design i form av exempelvis tecken, symboler och traditionella mönster. Traditionell kunskap och traditionella kulturyttringar är två visserligen distinkta men ändå mycket nära sammanknutna, kompletterande och interagerande områden.

Traditionell kunskap består av såväl kunskap, know-how, sedvänjor som uppfattningar som hjälper människan i sin interaktion med den omgivande naturen. Den inkluderar kunskande inom jordbruk, djurskötsel, jakt, fiske, insamling av olika nyttigheter, bekämpning av sjukdom och skada, namngivning och förklaringar till naturfenomen samt olika strategier för att överleva och forma sin omgivning. Till skillnad från vetenskapen så förekommer det inte inom traditionell kunskap motsatsförhållandet mellan det jordnära och det andliga, det empiriska och objektiva och det heliga och intuitiva. Inom den traditionella kunskapen är gränserna permeabla. Även om den västerländska vetenskapen är en social konstruktion strävar den åtminstone efter att skilja mellan andligt och materiellt, religion och kunskap, och kultur från natur. Detta skiljer sig markant från den traditionella kunskapens holistiska inställning. Därför är det intelämpligt att försöka klämma in den traditionella kunskapen i vetenskapens form. Traditionella kunskapssystemets förklaringar kan förefalla ove-

tenskapliga och osakliga men den slutgiltiga slutsatsen kan vara vetenskapligt fullständigt korrekt.

Begreppet *traditionell kunskap* används i denna förstudie som ett kortare uttryck för »kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald« enligt artikel 8 (j) i konventionen om biologisk mångfald och för »lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald« enligt regeringens proposition 2004/05:150.

Den biologiska mångfaldens beroende av traditionell kunskap

Den offentliga svenska miljöpolitiken utgår från att människan kan hota den biologiska mångfalden i olika ekosystem. Den biologiska mångfalden anses därmed vara beroende av och underordnad människan och måste aktivt bevaras och skyddas. Regeringen har (prop. 2004/05:150) redovisat ett nytt (sextonde) miljömål för den biologiska mångfalden:

Den biologiska mångfalden ska bevaras och dess nyttjande ske på ett hållbart sätt för nuvarande och framtida generationer. Arternas livsmiljöer och ekosystemen samt deras funktioner och processer ska värnas. Arter ska kunna fortleva i långsiktigt livskraftiga bestånd med tillräcklig genetisk variation. Människor ska ha tillgång till en god natur- och kulturmiljö med rik biologisk mångfald, som grund för hälsa, livskvalitet och välfärd.

Regeringen konstaterar att de största hoten

mot biologisk mångfald är att ekosystem och arternas livsmiljöer försämrats eller förstörs. I dag har vi begränsad kunskap om vilken biologisk mångfald som kommer att ha betydelse för kommande generationer. Arbetet bör inriktas mot förutsättningarna för mångfalden och att bevara livsmiljöer. En förutsättning för bevarande är att användningen av mark och vatten – nyttjandet – sker på ett hållbart sätt. För att den biologiska mångfalden ska upprätthållas krävs att bevarande och hållbart nyttjande går hand i hand.

Detta synsätt beror på att industriella och urbana kulturer och miljöer uttraderar det ursprungliga ekosystemet och skapar en lämplig livsmiljö främst för människan och ett fåtal andra växt- och djurarter. Jord- och skogsbrukskulturerna och -miljöerna är beroende av människoskapade biotoper och/eller människopåverkade halvnaturliga biotoper. Insikt finns om att fortsatt utraderande, människoskapande och människopåverkande är ett hot mot den biologiska mångfalden. Följden blir att dessa miljöer också bör bevaras och skyddas på samma sätt som den eventuellt naturliga biologiska mångfalden.

Målet blir att i olika biotoper identifiera de aspekter av nyttjande som den hotade mångfalden kräver. Traditionell kunskap används som ett redskap i den svenska naturvården. I CBM:s rapport, bilaga 3 (Tunón 2004) för Linkowski och Lennartsson ett resonemang om sambandet mellan biodiversitet och markanvändning:

- För arter knutna till opåverkad natur gäller det att känna till strukturer och processer i naturtillståndet, d.v.s. innan människan började påverka naturen så mycket att arterna började gå tillbaka.
- För arter knutna till människoskapade

biotoper eller människopåverkade halvnaturliga biotoper skulle naturvårdsproblemet i stället kunna formuleras: »Historisk markanvändning byggde upp det biologiskt rika jordbrukslandskapet – hur kan dagens markanvändning vidmakthålla det?» Om det historiska landskapet och dess nyttjande rekonstruerades borde således statusen för den biologiska mångfalden förbättras.

Den biologiska mångfalden i opåverkad natur anses kunna uppnås genom att sluta nyttja eller påverka naturen. Den biologiska mångfalden i människoskapade och –påverkade landskap anses vara beroende av att vidmakthålla eller efterlikna det traditionella nyttjandet.

Den traditionella kunskapens beroende av biologisk mångfald

I samebyarnas program för världsarvsområdet Lapponia (Mijá ednam 1999) belyses vilka konflikter västvärldens bevarandestrategier har haft med traditionellt bruk av naturen. Samebyarna konstaterar att hela nationalparksidén bygger på att det bästa sättet att skydda naturen är att begränsa människors tillträde och nyttjande, att naturen, och speciellt »vildmarken«, bör skyddas från all mänsklig aktivitet. Med det här synsättet följer också den självpåtagna rätten hos en grupp människor, företrädna av »naturvårdarna«, att skydda natur som de klassificerar som vild, från andra grupper av människor som kan ha en helt annan syn på marken, dess värden och nyttjande. Här ligger roten till många av de problem och konflikter som nationalparksidén gett upphov till från dess att den först föddes och började praktiseras.

Samebyarna noterar dock att bevarandebestånden börjar omvärdera sin tidigare uppfattning. Idag har de etablerade internationella naturvårdsorganisationerna insett att det är ineffektivt att inrätta olika typer av skyddade områden utan att ta hänsyn till lokalbefolkningens behov. Att på olika sätt utestänga de närmast berörda människorna från sina skyddade områden, deras resurser och skyddsprocessen i sig, har många gånger visat sig vara direkt kontraproduktivt. Idag har även de mer konservativa naturvårdsorganisationerna insett att nyckeln till ett gott samarbete med lokalbefolkningen – och till ett lyckat naturvårdsresultat – är respekt för deras rättigheter och möjlighet till inflytande och kontroll.

Den offentliga svenska miljöpolitiken är, enligt ovan, ett ifrågasättande av jordbrukets markanvändning och industrialismens råvaru- och energitutnyttjande som ett hot mot den biologiska mångfalden. Utsi (1997) framför vid ett seminarium om samisk traditionell kunskap att det ur samepolitiska utgångspunkter är ännu viktigare att försäkra sig om att dessa kulturers naturutnyttjande inte sprider sig okontrollerat till andra regioner utan att detta naturutnyttjande hinner prövas under en längre tid med hänsyn till den biologiska mångfalden. Under antagandet att de folkgrupper som betecknas som urbefolkningar eller lokalsamhällen med traditionella levnadssätt bebor randområden till de centrala områdena och områden utanför de tempererade klimatzonerna kan urbefolkningars och lokalsamhällens sätt att nyttja och värdera naturen vara en garanti för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. För samisk traditionell kultur består sameområdets naturtillgångar främst av t.ex. betande djur (ren, älg, fågel, fisk, säl, val m.fl.) och bär och

vissa växter som föda och material för mänsklig överlevnad i området. Eftersom urbefolkningars och lokalsamhällens kultur existerat i sina traditionella områden tillräckligt länge kan dessa traditionella kulturer antas kunna bevara och hållbart nyttja den biologiska mångfalden. Urbefolkningar och lokalsamhällen kan därför bidra till en alternativ värdering och ett alternativt nyttjande av ekosystemets naturresurser som är relevanta för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald.

Det speciella i den kultur som samernas och många andra kulturer som lever i randområden är att man t.ex. kan skörda växter och växtproduktion utan att förändra den biologiska mångfalden nämnvärt, utan att odla. Det är en form av samlarkultur, man plockar bär, man tar ut virke, bränsle o.s.v. ur den biologiska mångfalden utan att förändra den, utan att odla upp någonting. Man har djur direkt från den biologiska mångfalden som föda, som transportmedel och annat utan att förändra den biologiska mångfalden, utan att ställa in de här djuren, utan att binda djuren och utan att utfodra djuren. Här är renskötseln ett typiskt exempel på hur man kan utnyttja djuren i en biologisk mångfald utan att förändra djurets sätt att leva och vara. Man har en arkitektur och ett sätt att använda material i naturen för byggandet och boendet som gör att när man lämnar sin boplatz så blir det nästan inga lämningar kvar. Man har använt sig av ett sätt att färdas och transportera sig fram i naturen på vattenvägar, snö och is med användning av transportdjur som hör till den biologiska mångfalden, ett sätt att förflytta sig utan att störa den biologiska mångfalden.

Om denna biologiska mångfald begränsas och utarmas kan det leda till att de tradi-

tionella kunskaperna, innovationerna, sederna och livsstilarna också försvinner. Många urbefolkningars traditionella kunskaper är beroende av att kunna nyttja områdets ursprungliga biologiska mångfald.

Har samisk traditionell kunskap betydelse för biologisk mångfald?

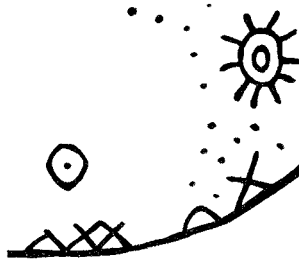
De moderna samiska naturnäringarna har accepterat samhällets teknologiska och ekonomiska metoder för att öka produktionen. De traditionella kunskaperna, innovationerna, sederna och livsstilarna får allt mindre betydelse och den biologiska mångfalden kan hotas.

Ett initiativ med särskilt fokus på traditionell och lokal kunskap knuten till den samiska kulturen bör söka ge svar på följande frågeställningar:

- vidmakthåller nuvarande samisk markanvändning sådana människoskapade biotoper eller människopåverkade halv-naturliga biotoper som är viktiga för ett biologiskt rikt landskap?
- kan samiskt naturresursnyttjande baserat på traditionell kunskap för framtiden avvärja hoten mot att sameområdets ekosystem och arternas livsmiljöer försämras eller förstörs?
- kan en systematisk dokumentation och spridning av samisk traditionell kunskap upprätthålla samiska traditioner och därmed också deras värde för den biologiska mångfalden?
- kan samiskt traditionellt naturresursnyttjande utvecklas och leda till en långsiktig hållbar utveckling, socialt, kulturellt, ekonomiskt och ekologiskt, för sameområdet?

II

Det samiska landskapet



3. Sameområdet i Sverige

SAMEOMRÅDET ÄR en del av det arktiska området (figur 3.1). De arktiska folkens gemenskap består i att de lever under ungefär likadana klimatiska och miljömässiga förhållanden (figur 3.2). De arktiska kulturerna har därför många likheter med varandra i sina anpassningar till natur och miljö. Den biologiska mångfalden är likartad (figur 3.3) och hoten mot den är jämförbara runt hela Arktis (figur 3.4).

Samiskt traditionellt synsätt på den biologiska mångfalden återspeglas i samernas traditionella beroende av den omgivande naturen och samernas strategier för att överleva i det samiska landskapet. Samernas traditionella bosättnings- och rörelsemönster, val av föda, kläder och annat material och deras kunskaper inom renskötsel, jakt, fiske och insamling av olika nyttigheter är en anpassning till den omgivande miljön.

Det andliga och intellektuella förhållningssättet till naturen återspeglas främst i den samiska religionen, där gudomligheten finns i naturfenomen och naturkrafter och där det finns ett nära förhållande mellan det jordnära och det andliga. Detta andliga förhållande till naturen avspeglar ett beroende av naturen men också en respekt för naturen.

Under historiens lopp har koloniseringen av

sameområdet, kristnandet och införlivandet av samerna i det västerländska intellektuella synsättet stegvis minskat samernas materiella, andliga och intellektuella självständighet och deras möjligheter att behålla traditionella strategier för överlevnad.

Den utvecklingen har lett till att samerna i modern tid reagerat mot exploateringen av sameområdet både för råvaru- och energitvinning och för naturbevarandebestånden: »Det omgivande samhället har genom kolonisering påverkat miljön och våra näringar. Bit för bit har andra folk tagit vårt land och våra vatten ifrån oss. Deras förhållningssätt till naturen är på väg att utarma miljön i Sápmi« (Samerådet 1986). Liknande exploatering och reaktioner mot denna från ursprungs- och lokalsamhällen har förekommit och förekommer i övriga delar av Arktis.

Det samiska miljöprogrammet (Samerådet 1986) redovisar som sin miljösyn att samerna är en del av ekosystemet. Utnyttjandet av mark- och vattenresurserna skall utgå från naturens egna premisser. De traditionella näringsformerna har betydelse för samernas fortsatta existens som ett folk. All verksamhet som sprider gifter i luft, mark och vatten skall begränsas eller ytterst stoppas.

Områdets klimat och ekologi

Ekologin i Arktis präglas av det hårda klimatet och dess variationer i tid och plats. Huvudorsaken till det hårda och kalla klimatet är den låga instrålningen av solljus och solljusets varaktighet. Polarregionerna har en utpräglad säsongsmässig variation i dagslängd. Trots solljus dygnet runt under sommaren är de nordligaste områdena konstant kalla därför att solljuset har låga infallsvinklar. Dessutom reflekteras mycket av solljuset av snö och is (UNEP/CBD/WG8J/4/INF/3).

Norge, Sverige och Finland (Fennoskandia) ligger i västvindsbältet på det norra halvklotet och detta geografiska läge medför att det blir stora klimatskillnader mellan kust och inland och från söder till norr. Årsnederbörden varierar från under 500 mm till över 2 000 mm. Nederbörden avtar i princip från väster mot öster. Något mer än hälften faller som snö.

Berggrunden i Fennoskandia är varierande. De stora urbergsområdena i Finland, Sverige och östra Norge är rester av den baltiska skölden från jordens urtid för 4,5 miljarder–600 miljoner år sedan. Fjällen i Norge och delar av Sverige bildades genom den kaledoniska bergskedjeveckningen under silurtiden för ca. 400 miljoner år sedan genom att gammal havsbotten veckades upp. Erosion har sedan slitit ner och förändrat landskapet. Istiderna har haft särskilt stort inflytande på landskapets utformning. Både i Sverige och i Finland täcks urberget av 5-10 m tjocka moränlager som isen lämnat kvar. I de norska, och även i de svenska fjällen, finns dock stora områden med ett mycket tunt moräntäcke.

Bergarterna i Fennoskandia vittrar ofta långsamt. Det är dessutom ett nederbördsöverskott i förhållande till avdunstningen. Detta gör att mineralnäring efterhand tvättas ur

jorden. Såväl det kyliga och fuktiga klimatet som det faktum att mineralerna lämnar ifrån sig bara små mängder växtnäringssämnen, medför att det oftast blir en näringsfattig, sur jordmån med pH 4-6 i det översta skiktet. Det finns dock områden med mer lättvittrade bergarter. Här finns det ofta en mycket särpräglad och intressant flora.

Samverkan mellan berggrund, jordmån och klimat ger förutsättningarna för växtlivet och därmed också djurlivet. Vegetationszonerna förändras från söder till norr beroende på sjunkande temperatur med ökande breddgrad (figur 3.5). Golfströmmen för varmt havsvatten längs den norska kusten. Detta för med sig att Norden är varmest i världen jämfört med andra landområden på samma breddgrad.

Variationer i vegetation och växtsäsong

I de norra delarna av Finland och Sverige och in i Norge utbreder sig en västlig utlöpare av det stora eurasiatiska barrskogsbältet - den boreala zonen. Tack vare Östersjön och Bottenhavet blir klimatet inte så kontinentalt som inne i Ryssland. Trots detta är det ganska kalla och torra vintrar och varma, torra somrar. Det norska klimatet är i högre grad påverkat av Golfströmmen: kyliga, fuktiga somrar och snörika vintrar med inbrott av varm luft från Atlanten, som även mitt i vintern under kortare eller längre perioder ger upphov till töväder. Längs den norska västkusten söder om Troms fylke är snötillgången inte stabil.

Skogsområdet hör till den nordboreala zonen, som domineras av granskog om det är tillräckligt fuktigt. På torrare mark överväger tallskogen. Fjällbjörkskogen bildar övergång till fjällets vegetation. Fjället (tundran) är skoglöst med dominans av ljung, dvärgbjörk

och vide på lågfjället. I dess övre delar dominerar gräs och snölegor landskapet. I huvudsak är det jordmån och klimat som bestämmer var växterna kan leva. Särskilt i fjällen men även i skogslandskapet är snöfördelningen i terrängen viktig för hur vegetationsmosaiken utformas (Warenberg et al 1977).

Djurens anpassning till kyla och snö

Anpassningen till kyla och snö är nödvändig för de arktiska djuren och de skiljer sig i flera avseenden från sydligare närstående arter. Det är bl.a. viktigt i norr att ha en stor kroppsmassa i förhållande till kroppsytan och ha tjockt underhår i pälsen som byts varje säsong. Utstickande kroppsdelar hos varmblodiga djur minskar med lägre medeltemperatur. Arktisk sorkarter är anpassade till att leva under snön för att klara kylan. Många arktiska arter växlar färg från vitt under vintern till en mörkare färg under sommaren. Ämnesomsättningen och tillväxten varierar mycket mellan sommar och vinter.

Det arktiska ekosystemets utsatthet

Skogstundran (figur 3.3) är mycket känslig för störningar som eld, insektsangrepp och även för korta klimatförändringar. Trädgränsen reagerar snabbt för sådana störningar. T.ex. i fjällbjörkskogsregionen i Fennoskandia avlövar björkmätarlarven (*Epirrita autumnata* och *Operophtera brumata*) stora områden där björkskogen dör.

Mänsklig påverkan på taigans och skogstundrans ekosystem finns mest i de sydligare delarna av Arktis och skogstundran är mindre exploaterad än den boreala zonen (figur 3.4), men skogsbruket har närmat sig genom

den boreala zonen mot skogstundran. Dessutom stör vattenkraftsutbyggnad, vägar, gruvor, olje- och gasutvinning, rörledningar, turism m.m. mer och mer det boreala ekosystemets funktioner genom fragmentering, avskärning av flyttstråk, förändring av permafrost, vattenavrinning och näringsämnescirkulation.

Permafrosten påverkar starkt tundrans och polaröknens landskap och vegetation i stora delar av Arktis, framförallt i norra Kanada, Alaska och Sibirien. Klimatförändringarna har redan lett till att skogsgränsen rört sig norrut och att permafrosten har börjat smälta. Detta leder till störningar på tundrans vegetation och därmed också på djurlivet och mänskligt liv i Arktis.

Ekosystemet på den arktiska tundran och polaröknen hotas av samma mänskliga aktiviteter som på skogstundran men med allvarligare följder. P.g.a. att tundravegetationen är mycket känslig för fysiska störningar förstör fordonsspår, vägar och rörledningar vegetationen över stora ytor och orsakar allvarlig erosion. Traditionellt bruk av tundran och andra faktorer kan också skapa problem för djurens överlevnad.

Industrin producerar avfall i form av tungmetaller, icke-nedbrytbara organiska föroreningar, oxider av svavel och kväve och radioaktiva föroreningar som kan transporteras långa sträckor och spridningskällan kan vara långt ifrån Arktis. Sådana föroreningar påverkar speciellt tundran och polaröknen. Surt regn kan ändra vegetationen, radioaktiva föroreningar och tungmetaller anrikas i t.ex. lavar och förs vidare till betande djur som ren och anrikas ännu mer hos rovdjur och människa. Den ökande industriella verksamheten i Arktis, som gruvbrytning och olje- och gasutvinning, med stora anläggningar och infrastrukt

tur runt om, har också långtgående negativa följder för det arktiska ekosystemet (UNEP/CBD/WG8J/4/INF/3).

Djurvärlden och dess fångstmöjligheter

I sameområdet har människan varit beroende av fångst för sin överlevnad. Djuren på tundrorna och de angränsande skogarna har gjort det möjligt för människan att leva. Djurvärlden liksom växtvärlden skiljer sig markant från sydligare områden i Norden. Ren, älg, skogshare, ekorre, och smågnagare såsom fjällämme är de växtätande däggdjur som man påträffar. Bland rovdjuren kan björn, varg, järv, lodjur, räv och fjällräv nämnas. Fågelfaunan är intressant med en särprägel av arter som fjällripa, dalripa, fjälluggla, kungsörn, jaktfalk, sångsvan, bergand, sjöorre, korp och lavskrika. Under den korta sommaren kommer många arter tillbaka från sina vinterkvarter, här kan nämnas vadararter som gluttsnäppa, myrspov, småspov och smalnäbbad simsnäppa. Tättingfaunan är också intressant med arter som dvärgsparv, nordsångare, snösparv, lapptes och snösiska.

Renen har varit det viktigaste djuret för människans överlevnad. Den har varit underlag för den samiska fångst- och renskötkulturen liksom för motsvarande kulturer runt Arktis. Björnen har hos de arktiska och boreala folken från Atlanten till Berings sund och ön Sachalin dyrkats såsom ett heligt djur. Ekorre, de två riparterna och skogsfåglar hör till de nyttigaste djuren i de nordliga skogarna. Jakten på pälsdjuren och handeln med pälsverk lockade jägare och handelsmän och skattekrävarer söderifrån att tränga upp till de arktiska trakterna, inte endast i Ryssland och Sibirien

och Norden utan även i Nordamerika.

Både lax och laxöring och röding finns överallt i arktiska och subarktiska vattendrag. Rika på lax är älvarna i Finnmark, särskilt Tana älv och Alta älv. I de norrländska älvarna har samer sedan urminnes tid fiskat lax. Sik, gädda, abborre och lake har varit lättfångade fiskarter i insjöarna (Ruong 1982).

Längs ishavskusten förekommer marina däggdjur, val och säl, liksom havsfiskar som har varit betydelsefulla för hushållningen längs kusten och i fjordarna.

Fångstnäringar

Trots att renen länge varit det viktigaste av djur för samerna så var det bara en liten del av folket, historiskt sett och idag, som baserat sina liv på ren. För det stora flertalet var det jakten och fisket som gjorde att man överlevde. Havskusterna, insjöarna och älvarna var de som gav de mest säkra fångsterna.

Redan tidigt efter inlandsisen avsmältning befolkades sameområdet. Redan för kanske 9 000 år sedan var norra Skandinavien bebott. Små grupper av ett jägar- och samlarfolk koloniserade landet från olika håll. Det gemensamma för dem var att de bosatte sig där det fanns villebråd. När viltet eller fisket slog fel så flyttade de vidare. Det var detta folk som långt senare kom att bli samer. Jakt på bland annat ren och älg krävde både större kunskap och organisering av jakten.

Från sen medeltid finns beskrivningar hur kustersamerna i Norge levde. På vintern bodde de längst ut i fjordarna, huvudsakligen ägnade man sig åt fiske. Sommarboplatsen var fjordbotten. Där kunde man både fiska och jaga. Det var nära till både skog och fjäll.

Runt om i sameområdet finns lämningar

efter organiserad älg- och renjakt med fångstgropar, snaror och lockjakt. Det vanligaste sättet att jaga på var med pil och båge. Vapnet kunde hanteras av alla och man kunde fålla många olika sorters djur; allt ifrån mindre djur som mård och ekorre till ren och rent av björn. Redan på 1200-talet beskrivs samerna som ett jägarfolk som är mycket skickliga på att använda pilbågen.

De fiskrika älvdalarna var tidigt koloniserade. I de relativt bördiga markerna kring vatten kunde man ta upp odlingar, sommartid gav bl.a. laxfischen bärgning för ett stort antal människor. I Tana älv har man använt sig av s.k. laxpator under en mycket lång tid. Pator är en slags fälla för den vandrande havslaxen. Dessa vittjades regelbundet, ofta med god fångst.

Basen för försörjningen var under flera tusen år familjegruppen. Två till tre familjer höll ihop och fiskade och jagade tillsammans. När vildrensjakten blev det viktigaste försörjnings sättet vid 1500-talet f. Kr växte ett nytt samhälle fram, *siida*-samhället. *Siidans* storlek motsvarade ett effektivt jaktlag och bestod av ungefär tio familjer. Dessa *siidor* hade bestämda gränser och inom dessa fördelades jakt- och fiskerättigheter. Genom att studera de *siidor* som hade kvar sitt självbestämmande längst, de skoltsamiska *siidorna* och särskilt *Suenjelsijd*, så kan vi få en uppfattning om livet i *siidan*. I *Suenjelsijd* levde människorna på jakt och fiske ända till 1900-talets början (Samiskt informationscenter).

Renskötsel

Tamrenskötsel har ursprungligen funnits endast i Eurasien men finns numera runt hela Arktis. I inre Asien omnämns mjölkning av

ren i en kinesisk handskrift från ca. år 500 e.Kr. Den norske storbonden Ottar omnämner tama renhjordar från sina färder runt Nordnorge och Kolahalvön i slutet av 800-talet e.Kr. Under historiens gång har renskötselformerna växlat från att tamrenskötseln för-enats i mindre skala med fångst och jakt till intensiv renskötsel med mycket tama renar (Ruong 1982).

Renens flyttningar styrs främst av sökandet efter föda. Renen växlar mellan särskilda sommar- och vinterbetesplatser. Ett genomgående mönster i både Eurasien och Nordamerika är vinterbete i lavrika barrskogar och sommarbetelängs tundrans kuster. I Fennoskandia är det inte alltid på det viset. Här lever renen i flera olika klimat- och vegetationszoner. På somliga ställen hindrar idag riksgränserna renen från att följa sina ursprungliga flyttningsleder.

Speciellt i Norge finns det många lokala anpassningar i flyttningsmönstret. I Finnmarks fylke är sommarlandet vid kusten, medan inlandet är snöfattigt och ett bra vinterland. I Nordland och Nord-Trøndelag finns renen i det ofta snöfria låglandet längs kusten om vintern. Den följer vårens framskridande in i landet och upp i fjällområdet. Från Sør-Trøndelag och söderut håller både tamrenen och det mesta av vildrenen till i fjälltrakterna hela året. Om vintern lever de i snöfattiga inlandsområden, och under barmarkstiden gör de korta flyttningar mot mer snörika och fuktiga fjälltrakter.

I de nordligaste delarna av Finland och i fjällsamebyarna i Sverige flyttar renen mellan vinterbete i lavtallskog och sommarbete i fjällen närmare Norge. I skogssamebyarna i Norrbottens och Västerbottens län, koncessionsområdet i östra Norrbotten och i största delen av det finska renskötselområdet är renen

relativt stationär året runt bl.a. p.g.a. stängningen av riksgränsen mot Norge (Warenberg et al 1977).

Jordbrukskolonisationen och industrialismen

Intresset från svenskarna att flytta norrut var i historiska tider svagt. Dock var kungamakten redan på Gustav Vasas tid intresserad av att få folk att flytta till ödemarken i norr. Det som på allvar väckte svenska statens intresse för att kolonisera lappmarken var upptäckten av silver i Nasafjäll 1634. När Sverige hade en silvergruva i lappmarken blev det än viktigare att hävda svenskt territorium. Lösningen blev lappmarksplakatet som kom 1673. Där stadgades att den som bosatte sig i lappmarken skulle få 15 års skattefrihet och slippa gå ut som soldat i krig. Det stadgades dock att nybyggarna inte fick störa samerna i deras näringsutövning och inte heller ta upp mark på deras lappskatteland, utan bara på sådant land som ansågs som obrukat.

1695 förnyades lappmarksplakatet. Nu underströks att nybyggarna skulle röja åker och äng och att överflödig svedjning inte fick förekomma. I Kemi lappmark hade nämligen de inflyttade nybyggarnas svedjning av markerna medfört stora problem för samerna. För samerna i Kemi lappmark var ännu jakt och fiske de viktigaste näringarna och svedjningen gjorde att viltet försvann. Samerna klagade vid tingen gång på gång och eftersom nämndemännen vid den här tiden fortfarande var samer fanns det förståelse för deras klagomål. Nybyggarna fick böter och tillsägelser att upphöra med svedjningen, men det hjälpte inte. Under de följande århundradena trängdes därför samerna i Kemi lappmark bort från sina marker.

Så småningom förstod man från statligt håll att det var nödvändigt att klarlägga näringsfördelningen mellan nybyggare och samer. 1749 kom därför lappmarksreglementet. En viss uppdelning av samers och nybyggares bruk av marken gjordes genom den fastslagna lappmarksgränsen (figur 3.1). Nedanför lappmarksgränsen fick nyodling äga rum, men ovanför gränsen, d.v.s. väster om den, fick nybyggen bara etableras där om det inte skadade samernas markanvändning, d.v.s. renskötsel, jakt och fiske. Det fastslogs att nybyggaren i första hand skulle ägna sig åt odling och kreaturshållning. För att han inte skulle inkräkta för mycket på samernas näring, skulle han inte ägna sig alltför mycket åt jakt, däremot hade han rätt att fiska i de samiska fiskevattnen. Jakt- och fiskerättigheterna sträckte sig i en halv mils radie runt nybygget, men slätterängarna fick innehas på längre avstånd.

Under 1800-talet ökade nybyggeskolonisationen av lappmarkerna. Mellan år 1800 och 1890 fyrdubblades befolkningen i Lappland. Jordbruket uppmuntrades av staten eftersom man ansåg att det skulle kunna utvecklas kraftigt i Norrland och ge försörjning till många fler. Även samer tog upp nybyggen.

Redan i början av 1800-talet hade man väckt förslag om en odlingsgräns längre västerut än den lappmarksgräns som dragits. Landet ovanför denna gräns skulle reserveras för samernas näringar. Först i slutet på 1800-talet fastställdes odlingsgränsen (figur 3.1) och området väster om denna gräns avsattes till *lapparnes uteslutande begagnande* (Samiskt informationscenter).

Under 1900-talet har nya typer av markanvändning introducerats. Mineralutvinning och gruvidrift, utbyggnad av vattenkraften, storskaligt skogsbruk, utbyggnad av vägnä-

tet och ökad turism och rörligt friluftsliv har tillsammans inneburit att samisk traditionell markanvändning har försvårats. Utvecklingen kan fram till idag illustreras med en översikt över näringslivets branschstruktur i de län som omfattar sameområdet (tabell 3.1).

Markkonflikter mellan urbefolkning och majoritetsbefolkning

Fram till mitten av 1700-talet var samernas ställning fortfarande förhållandevis stark i lappmarken (lappmarksgränsen, se figur 3.1). I domstolstvister om marken med nybyggare vann samerna för det mesta. Renskötseln betraktades som en viktig näring vid sidan av nybyggarnas jordbruk och boskapsskötsel.

I takt med att fler nybyggare flyttade in ökade konflikterna. Samerna tvingades se på hur nybyggarna slog sig ned på lappskatteland. Särskilt konflikter rörande fiskesjöar kom upp i tinget. Nybyggaren hade då slagit sig ned vid en samisk fiskesjö och den ursprungliga ägaren hade inte längre tillträde till sjön. Ofta var det inte tillräckligt att fiskesjön låg på samens skatteland. Samen kunde inte förhindra nybyggaren från att slå sig ned där. Nybyggarna i sin tur anklagade samerna för att låta sina renar riva ner höhässjor och trampa ner växtligheten. Efter mitten av 1700-talet förändrades myndigheternas syn på markrättigheter och samerna förlorade hädanefter allt oftare i domstolstvister med nybyggarna (Samiskt informationscenter).

Under slutet av 1800-talet tillkom den första renbeteslagen, 1886 års renbeteslag, där de renskötande samernas rätt att bruka marken för renbete, jakt och fiske lagfästes för första gången. Renbeteslagen reglerade bland annat förhållandet mellan renskötande samer och

enskilda markägare som bedrev jordbruk.

Samtidigt påbörjades den s.k. avvitringen i Västerbottens och Norrbottens län. I Jämtland hade avvitringen påbörjats redan på 1600-talet. Genom avvitringen reglerades förhållandet mellan staten och enskilda markägare. I samband med avvitringen i Västerbotten drogs en s.k. odlingsgräns (se figur 3.1) upp i Västerbotten och Norrbotten. Syftet med odlingsgränsen var att uppodling av marken inte skulle ske väster om gränsen eftersom det inte ansågs att denna mark framgångsrikt kunde användas för jordbruk. Redan då odlingsgränsen drogs förekom dock nybyggen ovanför gränsen och fler etablerades efter det att gränsen dragits.

Odlingsgränsen fick också betydelse för de renskötande samerna. Genom 1886 års renbeteslag lyftes samernas rättigheter inom »de för lapparne afsatta land« särskilt fram. Vilket område som avsågs klargjordes inte men senare har det kommit att tolkas som det område som är kronomark ovanför odlingsgränsen och renbetesfjällen. Inom det området hade de renskötande samerna enligt renbeteslagen förtur till bruket av marken (SOU 2001:101).

Dagens samebyar har sin bakgrund i det gamla *siida*-samhället. Lappbyn som beteckning på *siidan* dyker upp i svenska statens skrivna dokument på 1500-talet. Under 1600-talet blev renskötseln den viktigaste näringen för samerna. För samerna i fjälltrakterna var de gamla, runda *siida*-områdena inte anpassade efter deras renars långa årstidsbundna vandringar mellan betesmarkerna vid norska Atlantkusten i väster och barrskogarna vid Bottenviken i öster. Det ledde till att territoriegränserna förändrades och fjäll-*siidorna* fick en långsmal form i östvästlig riktning. För renskötseln i de skogssamiska *siidorna* passade

fortfarande den gamla, runda formen.

Siidorna eller lappbyarna som staten kallade dem, var i sin tur indelade i skatteland, ägda avenskilda samer. Denna ordning bestod fram till år 1886, då den individuella rätten till land och vatten lagstiftades bort. Istället omvandlades rätten till lappbyns mark till en gemensam bruksrätt för lappbyns medlemmar. I och med 1971 års rennäringslag ändrades namnet lappby till sameby. Samebyn omvandlades då även till en slags ekonomisk förening, där medlemmarna kollektivt ansvarar för renskötseln (Samiskt informationscenter).

Regeringen har låtit en utredare klarlägga vilka marker som den samiska befolkningen enligt International Labour Organisations (ILO) konvention nr 169 traditionellt innehar respektive traditionellt utnyttjar tillsammans med andra. Utredningen är presenterad i betänkandet *Samernas sedvanemark*er (SOU 2006:14) och på en karta visas det område som utredaren anser samerna traditionellt nyttjat och den yttre gränsen för de områden som får användas för renskötsel. (figur 3.1).

Regler för samråd om markkonflikter

Svenska bestämmelser

I miljöbalken finns de grundläggande bestämmelserna om hushållningen med mark och vatten. Vissa intressen har ansetts så kvalificerade att de fått beteckningen riksintresse. Rennäringen är ett sådant intresse. Ett område som är av riksintresse skall skyddas mot skador eller åtgärder som påtagligt kan försvåra dess nyttjande.

Skyddet för renskötselrätten i övrigt innebär att rennäringsens behov av mark och vatten skall beaktas när man överväger att inrätta mark- eller vattenområden som nationalpark,

naturreservat, kulturreseervat, naturminne, biotopsskyddsområde och djur- och växtskyddsområde m.m. Rennäringsens behov skall också beaktas av den myndighet som ger tillstånd till miljöfarlig verksamhet, vattenverksamhet och till täkter (av berg, sten, grus, sand, lera, jord, torv eller andra jordarter), jordbruk och annan verksamhet. I samband med att regeringen prövar tillåtligheten av verksamheter såsom industrianläggningar, vattenregleringar, större vägar, järnvägar och flygplatser skall hänsyn till rennäringsens behov av mark och vatten också tas.

I skogsvårdslagen finns tre bestämmelser om hänsyn till rennäringsens intressen; en bestämmelse om generell hänsyn till rennäringsens intressen i samband med skogsbruk inom renskötselområdet, en bestämmelse om möjlighet att med hänsyn till rennäringsens intressen neka avverknin-gar inom området för svårföryngrad skog och skyddsskog och en bestämmelse om skyldighet att samråda med berörd sameby innan större avverknin-gar inom året-runt-markerna äger rum.

Varje kommun skall ha en aktuell översiktsplan som omfattar hela kommunen. Regleringen av markens användning och av bebyggelse inom kommunen sker genom detaljplaner. När förslag till översikts- och detaljplan eller till ändring av planen upprättas, skall kommunen samråda med bl.a. länsstyrelsen. De myndigheter samt de sammanslutningar och enskilda i övrigt som har ett väsentligt intresse av förslaget skall beredas tillfälle till samråd. Länsstyrelsen uppgift är att bl.a. verka för att riksintressen enligt miljöbalken tillgodoses.

För att Sverige ska uppfylla kraven i ILO:s konvention nr 169 har ILO-utredaren (SOU 1999:25) föreslagit att samernas inflytande

över renskötselområdets naturtillgångar måste stärkas. Samerna måste få rätt att yttra sig över planerad markanvändning inom renskötselområdet när denna kan vara till skada för renskötseln. Även det mer övergripande skyddet mot exploatering av renskötselområdet bör stärkas. Sametinget bör få rätt att yttra sig innan exploatering av mark med betydelse för renskötselrätten tillåts. Mark som samerna traditionellt kan anses inneha bör skyddas som riksintressanta i sin helhet på grund av samiska kulturvärden.

Handledning för samråd med urbefolkningar

Sekretariatet för konventionen om biologisk mångfald har givit ut en handledning för hur regeringar, myndigheter och andra markexploatörer skall samråda med urbefolkningar och lokalsamhällen när man planerar ta i anspråk land och biologiska resurser (Akwé: Kon Guidelines 2004). Syftet med handledningen är att erbjuda en gemensam ram inom vilken de kan:

- a) tillgodose urbefolkningarnas och lokalsamhällenas fullständiga och effektiva medverkan för att belysa och överblicka planeringsprocedurer;
- b) ta i ordentligt beaktande urbefolkningarnas och lokalsamhällenas kulturella, miljömässiga och sociala angelägenheter och intressen, speciellt kvinnornas, som ofta får utstå en oproportionerligt stor del av utvecklingsinsatsernas negativa följder;
- c) ta i beaktande urbefolkningarnas och lokalsamhällenas traditionella kunskaper, innovationer och seder som en del processen att fastställa de miljömässiga, sociala och kulturella följderna samt ta lämplig

- hänsyn till ägande och behovet av skydd och säkerställande av traditionella kunskaper, innovationer och seder;
- d) främja användningen av lämpliga teknologier;
- e) identifiera och implementera lämpliga åtgärder för att undvika fördärvande och negativa följder av föreslagna utvecklingsinsatser;
- f) ta i beaktande sambandet mellan kulturella, miljömässiga och sociala element.

Befolkningen

Sameområdet i Sverige är en utpräglad glesbygd. Inom området finns bara ett tiotal tätorter med mer än 3 000 innevånare och större delen av området har mer än 45 min bilresa till närmaste tätort. Någon aktuell folkräkning över hur många samer det bor i sameområdet finns inte. Det beräknas finnas totalt omkring 70 000 samer i de fyra länderna, Ryssland 2 000, Finland 6 000, Norge 40 000 och Sverige 20 000. Folkmängden i inlandskommunerna i sameområdet är ca. 150 000 och enligt en befolkningsstudie (SOU 1975:100) varierar andelen samer i dessa kommuner från 1 % till 20 % (figur 3.6 och tabell 3.2).

I övriga delar av Sverige är andelen samer betydligt mindre. Stockholms län beräknades dock ha 1 179 samer.

Det samiska språket är indelat i tre språk: östsamiska, centralsamiska och sydsamiska. Inom dessa finns ett flertal olika dialekter eller varieteter. I Sverige talas bland annat nordsamiska, lulesamiska, sydsamiska och umesamiska. Enligt beräkningar talar bara 20 000 av de cirka 70 000 samerna samiska. De flesta talar nordsamiska. Samiskan är ett finsk-ugriskt språk.

Sameområdet i Sverige, figurer och tabeller



Figur 3.1: Sameområdet i Sverige med områden med samisk renskötselrätt (bruna), områden med påstådd men inte bevisad renskötselrätt (ljusbruna), odlings-

gräns och gränsen för renbetesfjäll (grön) och lappmarksgrens (blå), (efter karta i SOU 2006:14, <http://www.regeringen.se/content/1/c6/05/82/57/8df0fdc4.pdf>).



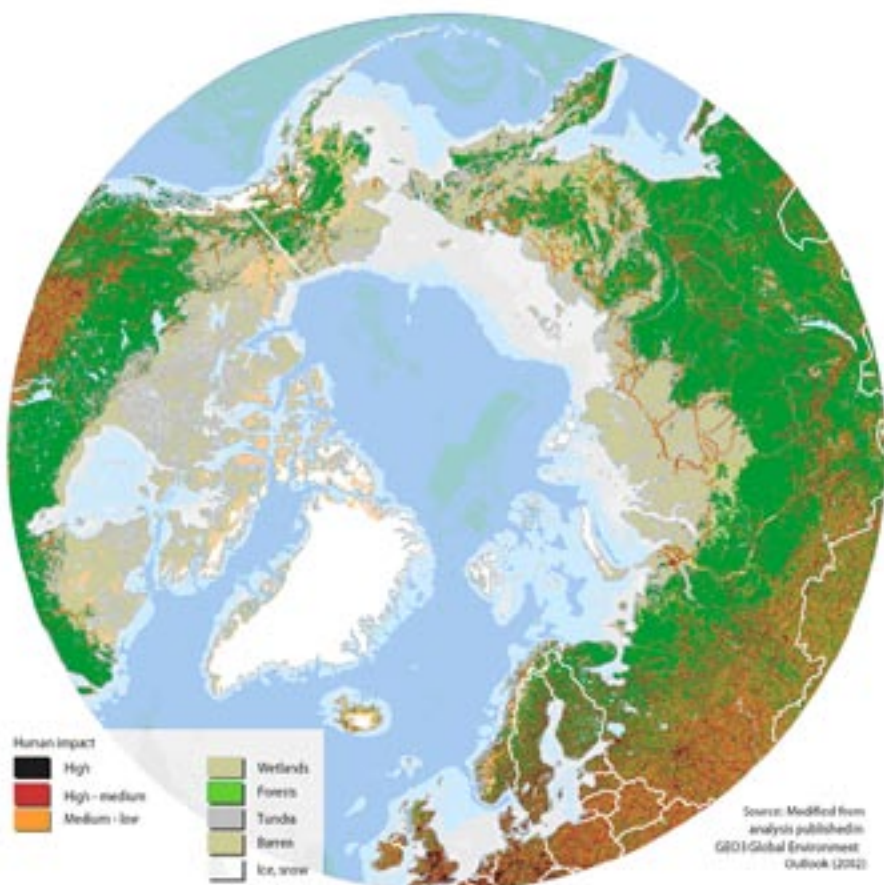
Figur 3.2: De arktiska urbefolkningarnas demografi baserad på språkliga grupper (Ahlenius 2005).

Vegetation distribution in the Arctic

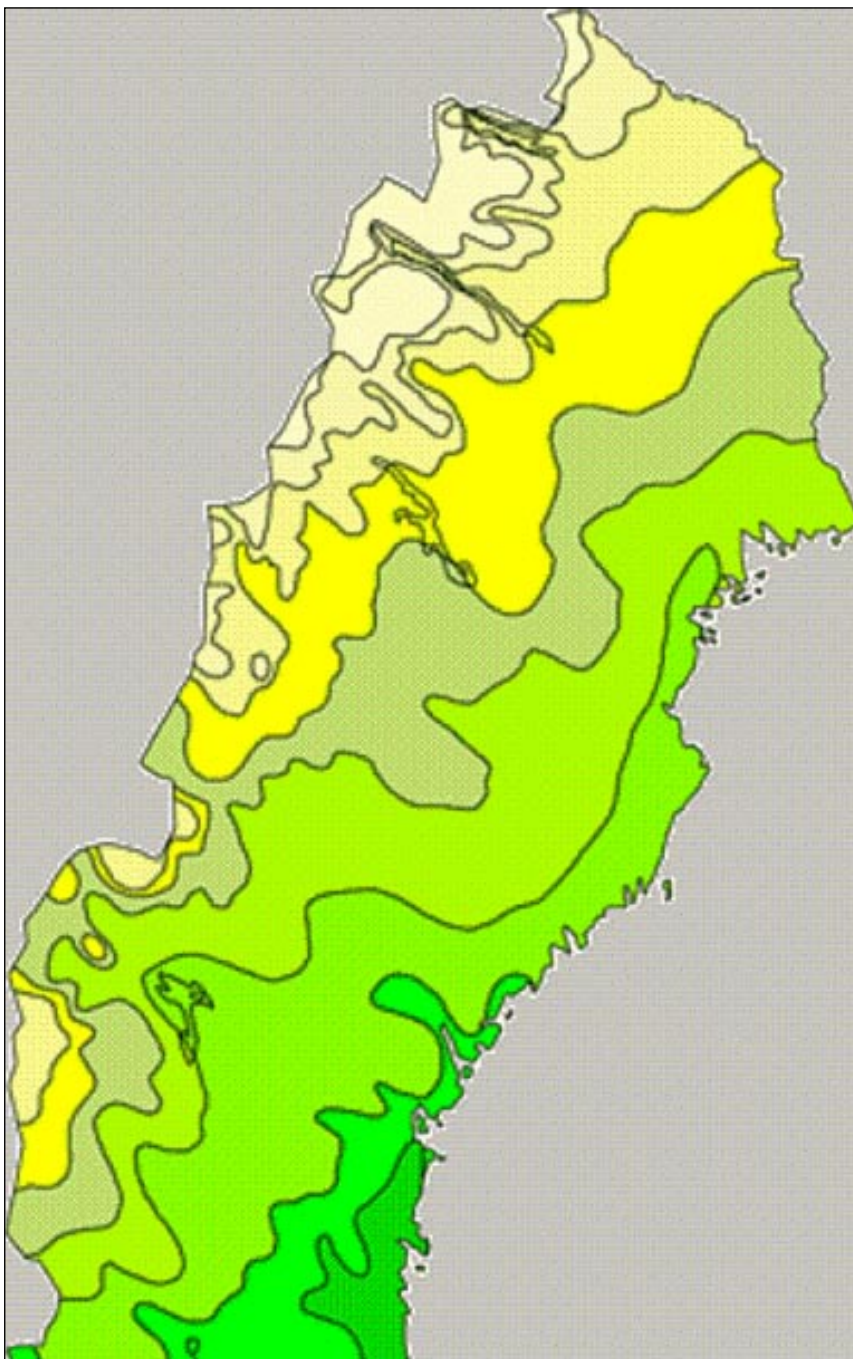


Figur 3.3: Vegetationszoner i Arktis (Ahlenius 2005).

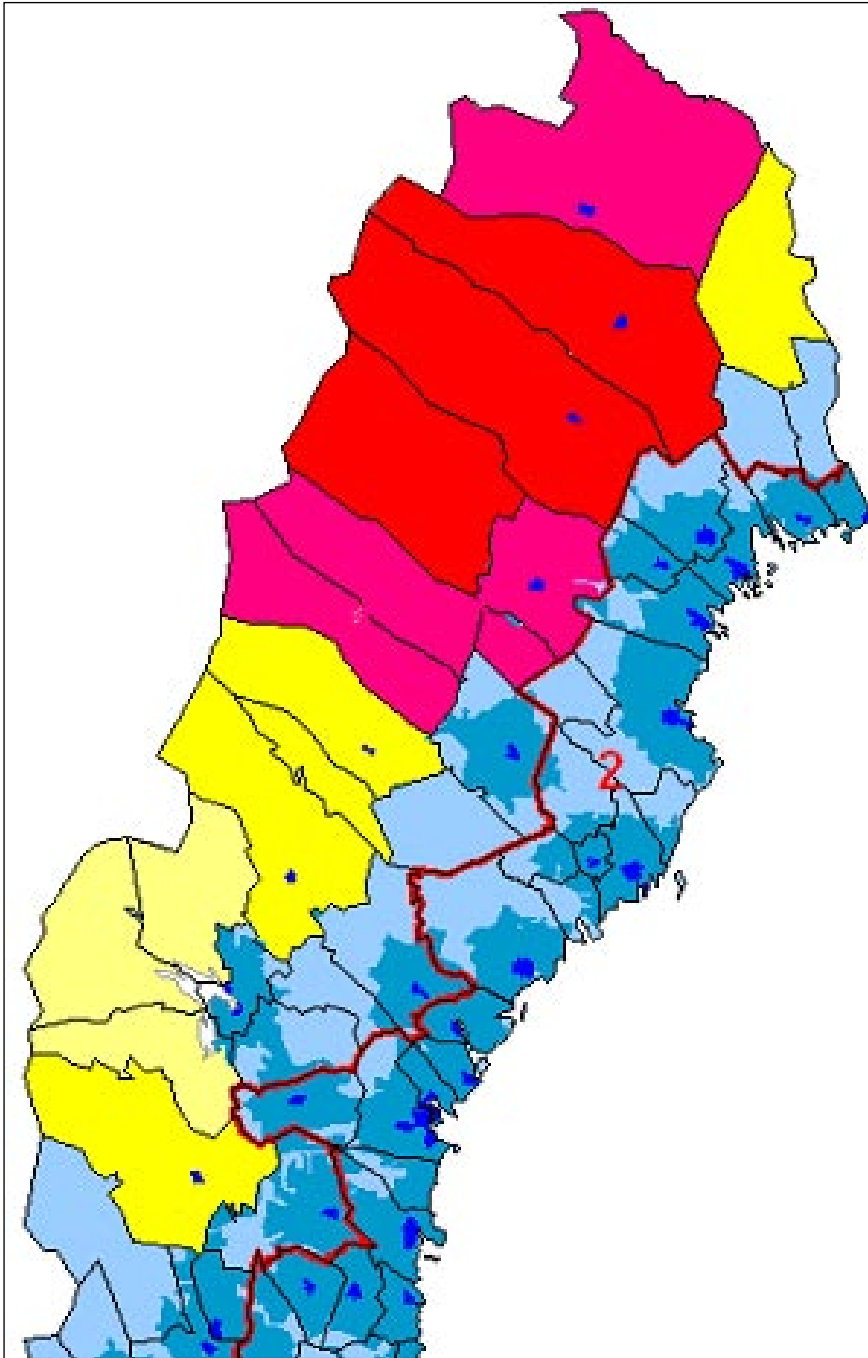
Cumulative impacts of development in the Arctic



Figur 3.4: Mänsklig påverkan på den arktiska miljön 2002 (Ahlenius 2005).



Figur 3.5: Vegetationsperioden (dygn med medeltemperatur över +50 C) i sameområdet varierar från 80 dygn i fjällen till 150 dygn i skogslandet. (Sveriges nationalatlas, http://www.sna.se/webbatlas/kartor/vilka.cgi?temaband=P&lang=SE&karta=vegetationsperiodens_langd&vt1=OK)



Figur 3.6: Andel samer i kommunerna, 1–4 % (gult), 5–10 % (rosa) och >10 % (rött). Tätorter (>3000 inv, mörkblått), tätortsnära landsbygd (blått) och glesbygd (mer än 45 min bilresa till tätorter, ljusblått) i sameområdet: skogsläns inland, region 1 (SOU 1975:100 och Glesbygdsverket).

Näringsgren	Antal arbetsställen			
	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Totalt
Areella	8 070	11 808	8 024	27 902
Fastighet, försäkring, kreditinstitut	2 931	5 065	4 386	12 382
Handel	1 847	3 116	3 036	7 999
Andra samhälleliga o personliga tjänster	1 732	2 486	2 496	6 714
Myndigheter, utbildning, hälso- o sjukvård	1 312	2 051	1 940	5 303
Tillverkning, gruvor, energi	1 210	1 731	1 713	4 654
Byggindustri	1 174	1 641	1 544	4 359
Transport o kommunikation	711	1 095	1 238	3 044
Hotell o restaurang	672	645	682	1 999
Okänd näringsgren	745	3 936	3 092	7 773
Totalt	20 404	33 574	28 151	82 129

Tabell 3.1: Antal arbetsställen år 2005 efter näringsgren i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län (Regionfakta).

Kiruna	1 678
Gällivare	1 445
Stockholms län	1 179
Arvidsjaur	570
Jokkmokk	569
Storuman	441
Västernorrlands län	426
Arjeplog	391
Malå	389
Vilhelmina	242

Pajala	231
Sorsele	223
Strömsund	175
Krokom	159
Åre	114
Härjedalen	105
Dorotea	66
Berg	58
Älvdalen	8

Tabell 3.2: Den samiska befolkningen i inlandskommunerna i sameorådet, sammanställning av befolkningsstudie (SOU 1975:100).

4. Samerna och den biologiska mångfalden i sameområdet

REGERINGEN BEDÖMER (prop. 2004/05:150) att bevarande och användning av lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald har betydelse för möjligheten att uppnå Ett rikt växt- och djurliv och även övriga miljökvalitetsmål som behandlar biologiska resurser. Lokal delaktighet och förvaltning där hänsyn tas till lokal och traditionell kunskap kan gynna både biologisk mångfald och ge möjlighet till långsiktig ekonomisk utveckling. Den lokala och traditionella kunskapen är en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för att skapa ett hållbart samhälle, kan främja lokala produkter viktiga för landsbygdsutveckling och kan bevara traditionell markanvändning.

Svenska miljömål som berör sameområdet

Miljö kvalitetsmålen beskriver ett önskvärt tillstånd för den svenska miljön som arbetet ska sikta mot. De fastställs av riksdagen som också beslutar om eventuella ändringar och tillägg. Delmålen för miljö kvalitetsmålen preciserar vad som krävs för att målen ska uppnås

och när förändringarna ska vara genomförda. Även delmålen fastställs av riksdagen.

Strukturen med miljö kvalitetsmål och delmål används för att kunna lösa de stora miljöproblemen. De grundläggande värden och kriterier som ska vara utgångspunkt för att utforma delmål är:

- Människors hälsa
- Den biologiska mångfalden och naturmiljön
- Kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena
- Ekosystemens långsiktiga produktionsförmåga
- En god hushållning med naturresurser.

Storslagen fjällmiljö

Riksdagen har fastställt miljö kvalitetsmål för en »storslagen fjällmiljö«. Fjällen skall ha en hög grad av ursprunglighet vad gäller biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Fjällens karaktär av betespreglat storslaget landskap med vidsträckta sammanhängande områden bibehålls. Verksamheter i fjällen skall bedrivas med hänsyn till dessa värden och så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden skall

skyddas mot ingrepp och andra störningar.

Fyra delmål har fastställts:

1. Skador på mark och vegetation
2. Buller
3. Natur- och kulturvärden
4. Hotade arter

Regeringen bedömer att arbetet med att uppnå miljökvalitetsmålet går i rätt riktning men för långsamt när det gäller att uppnå delmålet om buller. Genom naturreservat och nationalparker är stora områden som innehåller kulturvärden skyddade, men kunskapen om dessa värden, deras representativitet och behov av skötsel är relativt dålig. Ytterligare åtgärder behövs för att utveckla förvaltningen och användningen av kulturmiljön.

Levande skogar

Riksdagen har fastställt miljökvalitetsmål för »levande skogar«. Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion skall skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas. Inriktningen är att miljökvalitetsmålet skall nås inom en generation. Fyra delmål har fastställts:

1. Långsiktigt skydd av skogsmark
2. Förstärkt biologisk mångfald
3. Skydd för kulturmiljövärden
4. Åtgärdsprogram för hotade arter

Regeringen bedömer att miljökvalitetsmålet blir svårt att nå inom en generation även med en intensifiering av de insatser som nu görs. De nuvarande delmålen bör kvarstå i såväl inriktning som omfattning. En intensifiering av de insatta åtgärderna krävs.

Levande sjöar och vattendrag

Riksdagen har fastställt miljökvalitetsmål för »levande sjöar och vattendrag«. Sjöar och vattendrag skall vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer skall bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion skall bevaras samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas. Inriktningen är att miljökvalitetsmålet skall nås inom en generation. Sex delmål har fastställts:

1. Åtgärdsprogram för natur- och kulturmiljöer
2. Åtgärdsprogram för skyddsvärda vattendrag
3. Vattenförsörjningsplaner
4. Utsättning av djur och växter
5. Hotade arter
6. Åtgärdsprogram för God ytvattenstatus

Regeringen bedömer att utvecklingen av miljötillståndet i sötvatten har i huvudsak varit positiv. Antalet övergödda sjöar uppgår numera till ca. 1000 och försurningsläget har förbättrats något. Arbetet med hotade arter och miljöer går framåt och det finns förutsättningar för att berörda delmål kommer att uppnås under 2005. Det finns ytterligare behov och möjligheter att, inom ramen för bl.a. fortsatt nyttjande av vatten för produktion av förnybar el, åtgärda tidigare seklers fysiska skador på vattenmiljön. Arbetet med att tillvarata värden i kulturmiljön behöver förstärkas och utvecklas.

Myllrande våtmarker

Riksdagen har fastställt miljökvalitetsmål för »myllrande våtmarker«. Våtmarkernas ekolo-

giska och vattenhushållande funktion i landskapet skall bibehållas och värdefulla våtmarker bevaras för framtiden. Fem delmål har fastställts:

1. Nationell strategi för skydd och skötsel av våtmarker och sumpskogar
2. Skydd av våtmarker i myrskyddsplanen
3. Om skogsbilvägar och våtmarker
4. Våtmarker i odlingslandskapet
5. Åtgärdsprogram för hotade arter

Regeringen bedömer att arbetet med miljö-kvalitetsmålet fortskrider i rätt riktning men genomförandet går för långsamt i förhållande till vissa av de uppsatta delmålen.

Ett rikt växt- och djurliv

I kapitel 1 redovisas att regeringen angivit (prop. 2004/05:150) ett nytt (sextonde) miljö-mål för den biologiska mångfalden, Ett rikt växt- och djurliv. Tyngdpunkten på arbetet bör läggas på ekosystemen och livsmiljöerna. En annan utgångspunkt för arbetet är ett landskaps- och ekosystemperspektiv. Det vill säga: landskapet, inklusive vattenområdena, bör betraktas som en odelbar helhet där natur- och kulturvärdena hör samman. Det är också angeläget att i olika processer och insatser ta tillvara människors kunskap om biologisk mångfald.

Den biologiska mångfalden skall bevaras och nyttjas på ett hållbart sätt, för nuvarande och framtida generationer. Arternas livsmiljöer och ekosystemen samt deras funktioner och processer skall värnas. Arter skall kunna fortleva i långsiktigt livskraftiga bestånd med tillräcklig genetisk variation. Människor skall ha tillgång till en god natur- och kulturmiljö med rik biologisk mångfald, som grund för

hälsa, livskvalitet och välfärd. Tre delmål har fastställts:

1. Hejda förlusten av biologisk mångfald
2. Minskad andel hotade arter
3. Hållbart nyttjande

Regeringen bedömer att målet att hejda förlusten av biologisk mångfald till 2010 är ett internationellt åtagande som kräver svensk uppföljning. Delmålet går att uppnå, om åtgärder vidtas i enlighet med förslag i delmål och åtgärder som hanterar biologiska resurser. De drygt 4 000 rödlistade arterna i Sverige indikerar att tillståndet för den biologiska mångfalden är långt ifrån tillfredsställande. För att bevara artrikedomen i Sverige krävs åtgärder för att snarast möjligt förbättra bevarandestatusen för de hotade arterna och deras livsmiljöer. Delmålet bedöms kunna uppnås om föreslagna åtgärdsprogram genomförs. Arbetet med hållbart nyttjande av biologisk mångfald och biologiska resurser behöver förstärkas och kunna följas upp, på såväl land som i vatten, framför allt på en landskapsnivå.

Åtgärdsprogram för hotade arter

Åtgärdsprogram för hotade arter har utarbetats av Naturvårdsverket. Ca. fem procent av djur, växter och svampar i Sverige är så hotade att de riskerar att dö ut om inget görs. Det är främst deras livsmiljöer som förändrats av bland annat skogsbruket, jordbruket och fisket. Målet med åtgärdsprogrammen är att minska antalet hotade arter med 30 procent till år 2015.

För framtagande och genomförande av åtgärdsprogrammen har Naturvårdsverket tecknat avtal med länsstyrelserna om att de skall utföra en stor del av arbetet. Från och

med år 2004 har därför varje länsstyrelse en särskild koordinator för åtgärdsprogram för hotade arter.

Arbetet med åtgärdsprogrammen ingår som delmål i sex av de femton miljömålen som riksdagen fastslog år 2001; Levande sjöar och vattendrag, Hav i balans samt levande skärgård, Myllrande våtmarker, Levande skogar, Ett rikt odlingslandskap samt Storslagen fjällmiljö.

Renbete och biologisk mångfald

I fjällen ses förlust av biomassa, ökad utbredning av vindblottor och andra mått på hårt bete som en skada på vegetationen. Det leder till uppfattningen att hårt bete är negativt i fjällen. I fjällen finns en stor andel av den biologiska mångfalden i vindblottor, på bar jord och andra störda småmiljöer. Perioder med hårt bete kan krävas för att trycka tillbaka vide och ris. Få systematiska studier har gjorts av hur biologisk mångfald påverkas av försvagat renbete, men många krävande arter skulle utan tvivel gå tillbaka om risen breddade ut sig på vindblottornas bekostnad.

Bland botanister kallas den närmaste tiden efter upphörd hävd i ängar och betesmarker den älskliga fasen. Då är blomningen som rikast innan artrikedomen avtar genom att konkurrensstarka arter tar över. I fjällen tycks den älskliga fasen, till exempel högört-ängar och busksnår, ses som ett mer normalt tillstånd än hårdare betade marker med exempelvis vindblottor. Ofta tycks man glömma att dessa vegetationstyper indikerar igenväxningsom på sikt hotar de arter som kräver mer lågvuxen vegetation. Synen på vad som är normaltillståndet har stor betydelse för vilka mål man formulerar för skötsel och biologisk mångfald.

Renskötseln är extensiv genom att en sam-

ebys renar betar inom mycket stora områden. Renskötaren driver renarna till olika betesmarker olika delar av året. Renbete varierar således inom säsongen och mellan åren. Det finns också en slumpmässighet i vilka områden med fjällbjörkskog som berörs av renarnas bete under för- och eftersommar. Hur detta påverkar biologisk mångfald, och vad det innebär i termer av hot och åtgärder är mycket ofullständigt känt. I fjällen vet man däremot lite om vilka biotoper som är betesberoende och det finns risk att vi underskattar betets betydelse (Linkowski & Lennartsson 2006).

Klimatförändringar

De senaste hundra åren har jordens medeltemperatur stigit med 0,6 grader. För de kommande hundra åren uppskattar FN:s klimatpanel (IPCC) att den kommer att stiga med ytterligare 1,4–5,8 grader. Orsaken är de mänskliga utsläppen av så kallade växthusgaser. Världens klimatexperter tror att temperaturhöjningen framför allt kommer att få negativa konsekvenser på sydliga breddgrader.

Landområden värms till exempel upp snabbare än havsområden och temperaturförändringarna blir särskilt stora i Arktis. I och med att sameområdet både är land och hör till Arktis, innebär det att temperaturen troligtvis kommer att stiga mer i detta område än på jorden i medeltal.

Beräkningarna tyder på att vintertemperaturerna kommer att stiga mer än årsmedeltemperaturen, medan sommartemperaturerna kommer att stiga något mindre. Dessutom kommer vintrarnas riktigt kalla dagar och nätter i princip att försvinna helt eftersom de extremt kalla temperaturerna förväntas mildras rejält.

Globalt beräknas nederbörds mängden att öka ju varmare det blir. När det gäller sameområdet beräknas allmänt nederbörden att öka. Mest kommer nederbörds mängderna att öka under hösten, vintern och våren då det kommer att regna och snöa vid fler tillfällen och dessutom häftigare.

Effekten på snöperiodens längd verkar ändå styras mest av temperaturförändringarna. Trots att det beräknas komma mer nederbörd så blir snöperioden kortare på grund av uppvärmningen. Med ett varmare klimat och ett snötäcke som är tunnare och intelika långlivat, så påverkas också vegetationsperioden. Beräkningar tyder på att vegetationsperioden kommer att bli betydligt längre (0,5 till 2 månader) i alla delar i fjällkedjan (FjällMistra 2004).

Samisk traditionell markanvändning

ILO:s konvention nr 169 om ursprungsfolk (SOU 1999:25) ställer krav på att staterna skall erkänna ursprungsfolkens »äganderätt och besittningsrätt» till mark som de »traditionellt innehar». Med traditionellt innehav menas mark som ursprungsfolken under lång tid i stort sett varit ensamma om att bruka, dvs. haft det dominerande inflytandet över. Konventionen ställer också krav på att staterna skall erkänna ursprungsfolkens nyttjanderätt till sådan mark som de av tradition, dvs. sedan lång tid, har brukat tillsammans med andra. Med grund i den uppdelningen kan sameområdet delas in i hur dominerande samisk traditionell kunskap är för nyttjandet av naturen. Genomgången ovan visar att samerna under historiens lopp stegvis förlorat kontrollen över markutnyttjandet och att annat nyttjande, andra värderingar och kunskaper tagit över. För sambandet mellan natur- och kulturvärdena

i sameområdet kan man därmed ha två utgångspunkter:

- områden där samiskt bruk och traditioner fortfarande har avgörande betydelse och
- områden där återinförande av samiskt bruk och traditioner kan förändra förutsättningarna för den biologiska mångfalden.

Samiskt traditionellt bruk av marken har av Gränsdragningskommissionen för renskötselområdet i Sverige (SOU 2006:14) kartlagts att gälla hela Norrland ända ned till Gävleborgs och Dalarnas län (figur 3.1). Jordbrukskolonisationen, avvittringen och industrialiseringen och den därmed följande invandringen har lett till att större delen av detta område ägs och nyttjas av andra än samer. Enbart området väster om den s.k. odlingsgränsen i Norr- och Västerbottens län och de s.k. renbetesfjällen i Jämtlands län blev avsatta för samernas uteslutande begagnande och delar av dessa områden domineras fortfarande av samisk markanvändning.

Markanvändning

En mycket stor del av sameområdets (Norrbottnens, Västerbottens, Jämtlands och Väster-norrlands län) landareal utgörs av skog, berg, fjäll och gräsmarker (tabell 4.1), arealer som till stor del har en mycket gles permanent befolkning. Av sameområdets totala landareal på 24 miljoner hektar är närmare 12 miljoner hektar skogsmark. Ytterligare 6 miljoner hektar är våt- och gräsmarker och 4 miljoner hektar täcks av fjäll och berg. Vidare är sameområdet vattenrikt där nästan 2 miljoner hektar består av sjöar (SCB 2006).

Skogsbrukslandskapet dominerar

Den produktiva skogsmarken i sameområdet (Norrbottens och Västerbottens län, större delarna av Jämtlands län, delar av Härjedalen och norra Dalarna) är ca. 8 miljoner hektar. Av denna skog är ca. 7 miljoner hektar yngre än 120 år (SOU 2001:101) (figur 4.1). Den fjällnära skogen är undantagen. En tredjedel av sameområdet används alltså regelbundet för skogsbruk, varav en fjärdedel är starkt påverkad av skogsbruket. Skogsbrukslandskapet används av samerna företrädesvis för renbete vintertid. Inom skogssamebyarnas områden betar renar även barmarkstid och samerna bedriver jakt och fiske i mindre omfattning.

För samerna avsatta land

Området väster om den s.k. odlingsgränsen i Norr- och Västerbottens län och de s.k. renbetesfjällen i Jämtlands län (figur 3.1) är ungefär lika stort som skogsbrukslandskapet i sameområdet, ca. 9 miljoner hektar, varav ca. 4 miljoner hektar är fjäll. Här har medlemmar i de s.k. samebyarna, företrädesvis renskötare, i stort sett oinskränkt rätt till renbete, jakt, fiske, bränsle och virke.

Övrigt markutnyttjande handhas av länsstyrelserna och upplåts till sökande av olika slag.

Skyddade områden

Sameområdet har en relativt stor andel skyddad natur (nationalparker, naturreservat, naturvårdsområden och djurskyddsområden) (figur 4.2–3) jämfört med Sverige totalt som har 10 % skyddad landareal. I de kommuner som sträcker sig ovanför odlingsgränsen och innanför renbetesfjällen är andelen skyddade

områden 25 % (nationalparker 4 % och naturreservat 20 % och naturvårdsområden och djurskyddsområden 1 %).

Odlingslandskapet är litet

I jämförelse med Sverige i övrigt (8 %) har sameområdet en liten andel jordbruksmark (1 %). Jordbruksmarken är koncentrerad till Bottenviks- och Bottenhavskusten, där samisk markutnyttjande är mindre frekvent.

Vägnätet

Det allmänna vägnätet förbinder i allmänhet fast bosättning med varandra och ger därmed en översikt över bosättningsens utbredning och täthet i sameområdet. Större sammanhängande områden utan fast bosättning finns i och nära fjällen och minskar i omfattning mot söder och öster (figur 4.4).

Det enskilda vägnätet är betydligt tätare än det allmänna vägnätet och har främst kommit till för skogsbrukets transporter. Det enskilda vägnätet visar var utnyttjandet av produktiv skogsmark är och hur dess intensitet är.

Möjlighet till dominerande samiskt naturresursnyttjande

När den första rennäringslagen stiftades 1886 anvisades området väster om odlingsgränsen i Norr- och Västerbotten och renbetesfjällen i Jämtland (figur 3.1) till »lapparnas uteslutande begagnande». I slutet av 1800-talet ansåg staten således att samerna i stort sett ensamma brukade marken ovanför denna gräns och hade ett dominerande inflytande över områdets markanvändning. Kan ett respekterande, bevarande och upprätthållande av samiska

kunskaper, innovationer och seder inom detta område leda till förändringar i den biologiska mångfalden?

Frågeställningen kräver en beskrivning av hur samerna traditionellt brukat sitt område och om detta brukande finns kvar, är hotat eller har övergivits eller förlorats. Det handlar om boplatser, områden för renbete och jakt, fiskevatten, områden för skogsfång och insamlande av växter, bär m.m. En sådan kartläggning kan också visa i vilken omfattning lagstiftning och administration marginaliserar denna traditionella markanvändning till förmån för andra intressen.

Eftersom samisk traditionell markanvändning varit mer inriktad på överlevnad i området än på råvaru- och energiproduktion kan en övergång till samiskt dominerande inflytande över bruket av mark och vatten leda till förändringar i den biologiska mångfalden. En sådan övergång förutsätter dock en stor medvetenhet om samspelet mellan den biologiska mångfalden och samernas traditionella kultur.

Renskötselrätten

Enligt rennäringslagen får den som är av samisk härkomst (same) använda mark och vatten ovanför odlingsgränsen, och på renbetesfjällen till underhåll för sig och sina renar. I övriga delar av sameområdet finns en opreciserad betesrätt där renskötsel av ålder bedrivs vintertid. Hur långt detta område sträcker sig har utretts (figur 3.1). Rätten tillkommer den samiska befolkningen, grundas på urminnes hävd och kan utövas bara av den som är medlem i sameby. I renskötselrätten ingår att få använda samebyns betesområde för renbete och renflyttning, uppföra stängsel för renarna, renslakteri, renvaktarstugor m.m. och an-

nan anläggning som behövs för renskötseln. I renskötselrätten ingår rätten till jakt och fiske. Vidare får man avverka skog för behövligt virke, bränsle och trädavbete.

Renskötselrätten har ett svagt skydd. Den som äger eller brukar marken får inte vid användningen av marken vidta åtgärder som medför avsevärd olägenhet för renskötseln. Länsstyrelsen får upplåta nyttjanderätt till mark och vatten endast om upplåtelsen kan ske utan avsevärd olägenhet för renskötseln. Annan markanvändning begränsas sällan med hänvisning till rennäringslagens skydd för renskötseln.

Samiska markrättigheter i övrigt

Utöver vad som föreskrivs i rennäringslagen lär samerna ha vissa andra rättigheter som inte klart framgår av lag. I renskötselrätten har ansetts ingå rätt till grustäkt och annan täkt till husbehov samt rätt till annat bete än renbete och slätter, i den mån detta behövs för samernas egen försörjning.

Renskötselrätten är idag begränsad till de renskötande samerna genom medlemskap i samebyar (lokala administrativa och geografiska enheter för renskötseln). Rättshistoriker, politiker m.fl. har försökt utröna om samernas rätt till mark och vatten är mer omfattande än så. Rättshistoriker (bl.a. Korpijaakko-Labba 1985) har visat att samernas historiska besittning av mark och vatten var jämställd med dåtidens markägande och att denna rätt på administrativ väg uttunnats. En aktuell fråga har då varit om samerna fortfarande har ensamrätt inte bara till renbete utan också till jakt och fiske. En annan frågeställning är om denna rätt som enligt lag är grundad på urminnes hävd och tillkommer den samiska

befolkningen också skall kunna utövas av alla samer.

Möjligheter till samiskt naturresursnyttjande som alternativ

Rennäringen har sitt huvudsakliga vinterbete nedanför odlingsgränsen i Norr- och Västerbotten och utanför renbetesfjällen i Jämtland. Skulle ett erkännande av samernas nyttjanderätt till sådan mark som de av tradition, dvs. sedan lång tid, har brukat tillsammans med andra och ett respekterande, bevarande och uppehållande av kunskaper, innovationer och seder hos samerna inom sådana områden leda till förändringar i den biologiska mångfalden?

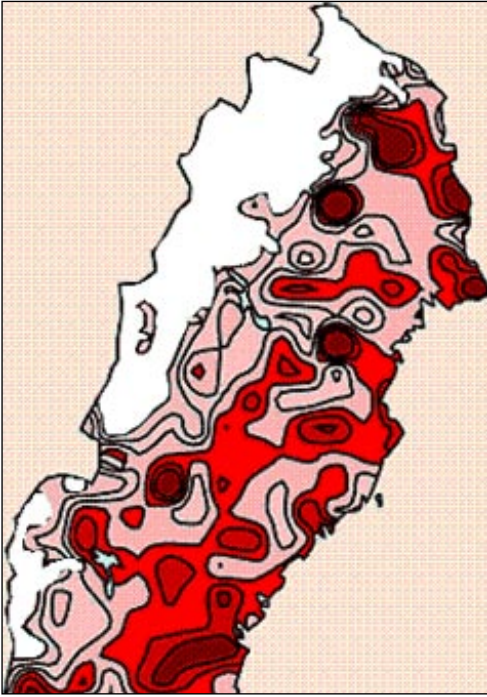
Renskötseln är beroende av vinterbete i de lavrika barrskogarna i inland och kustland. Renbetesrätten i dessa områden grundas på sedvana och betesområdena är därmed inte geografisk avgränsade. Hur långt detta område kan sträcka sig har utretts (figur 3.1). Ren-

betesrätten har ett svagt skydd mot främst skogsbruket.

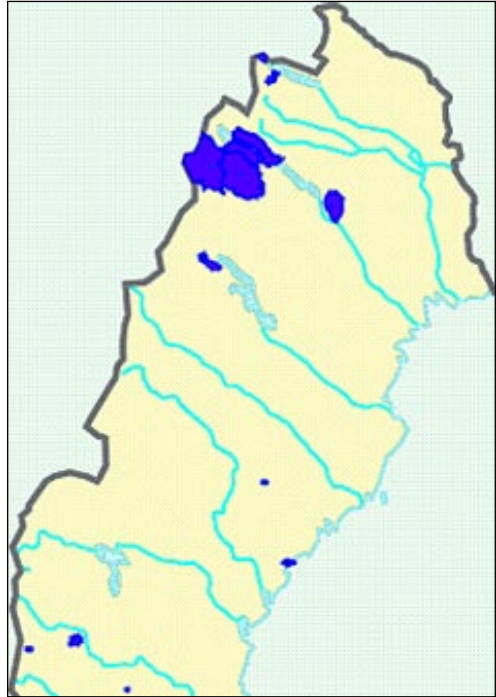
Det är enklare att förutsäga de förändringar ett dominerande samiskt markutnyttjande skulle kunna leda till i områden dit samerna under vintern flyttar med sina renar för att finna vinterbete. Samernas huvudsakliga behov i dessa områden är orörda tallskogar med marklavbete. Ca. 13 % av den produktiva skogsmarken i sameområdet har sådant renbete. Ca. 40 % av dessa lavmarker är påverkade av skogsbruk, d.v.s. skogen är yngre än 40 år. Det innebär att mindre än 10 % av mark som samerna av tradition har brukat tillsammans med andra skulle kunna få ett alternativt nyttjande i förhållande till skogsbruket (SOU 2001:101).

En sådan övergång till samiskt dominerande inflytande över dessa 10 % av den produktiva skogsmarken skulle antagligen innebära bevarande av vissa spridningskärnor för biologisk mångfald och ha stor betydelse för rennäringens överlevnad och lönsamhet.

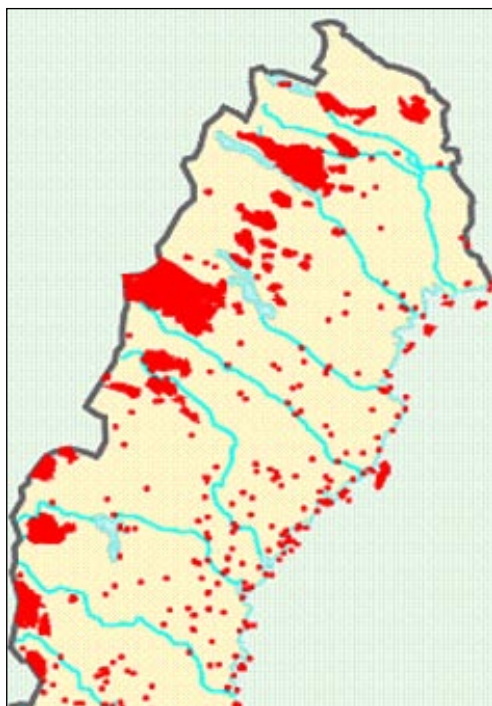
Samerna och den biologiska mångfalden, figurer och tabeller



Figur 4.1: Stora områden (mörk nyans) är mer eller mindre starkt påverkade av skogsbruket. Andelen yngre skog 1983–1987 är dock mindre än 10 % i den fjällnära skogen (Sveriges nationalatlas).



Figur 4.2: Nationalparker i sameområdet (Sveriges nationalatlas).



Figur 4.3: Naturreservat i sameområdet (Sveriges nationalatlas).



Figur 4.4: Väglösa fjällområden 1990 (Sveriges nationalatlas).

Marktyper	%
Skogsmark	48
Myr- och naturliga gräsmarker	26
Berg och fjäll	17
Vatten	7
Jordbruksmark	1
Bebyggelse	1

Tabell 4.1: Marktyper i sameområdet (Norrbottnens, Västerbottnens, Jämtlands och Västernorrlands län) (SCB 2006).

III

Dokumentation om samer



5. Källor om samisk traditionell kunskap

LARS THOMASSON gör i sameutredningens betänkande (SOU 1975:100) en översikt över litteratur av samer och om samer. Thomasson konstaterar att litteraturen kring samerna redan då var mycket omfattande. Han förvånades över att det skrevs så mycket utöver det som redan hade skrivits. Den senare litteraturen betraktar samefrågorna ur nya synvinklar i takt med den allmänna debatten. Rennäringsfrågorna har alltid en central plats, men även litteraturen som skildrar de rättsliga, sociala och minoritetsfrågorna har ökat. Det exotiska intresset utifrån gentemot samerna finns dock kvar.

Thomasson konstaterar att samerna själva har börjat lämna egna bidrag till den skrivna litteraturen i en starkt ökad omfattning. Denna kulturella medvetenhet har resulterat i litteratur om samernas livsvillkor men också nyproduktion av litteratur på samiska.

Ingvar Svanberg gör i artikeln *Samisk etnobiologi* (Svanberg & Tunón 2000) en kort genomgång av möjliga källor om samisk etnobiologi:

- arkeologisk forskning
- kulturgeografiska studier
- äldre kamerala källor från senmedeltiden
- berättande och ikonografiska källor från 1500-talet och framåt

- prästrelationer (prästerliga sagesmäns nedteckningar) från 1600-talet
- Linnés och hans lärjungars reseskildringar och dokumentationer om växter och djur
- etnologisk, filologisk och lingvistisk dokumentation och forskning från 1800-talet och framåt
- folkminnesarkivens material från lokala informanter, bygdeupptecknare och frågelistsvar
- samiska artefakter i museisamlingar.

Svanberg menar att dokumentationen och forskningen om samernas relationer till naturen i äldre tid är oerhört omfattande och att materialets kvalitet torde, på grund av dess bredd och historiska djup, internationellt sakna motstycke. Han framhåller också att denna rikhaltiga litteratur blir dock alltmer svåröverskådlig.

Samisk traditionell kunskap är inte vetenskapssamhällets kunskap om samerna utan samernas egen traditionsburna kunskap och deras erfarenheter om den omgivande miljö och dess påverkan på deras levnadsförhållanden. Det mesta av den rikhaltiga litteraturen om samerna handlar om samerna, inte om samernas traditionella kunskaper. Det är

få iakttagare, forskare och författare som har haft intresse och förmåga att förmedla mer än en allmän och ytlig bild av samerna. Samernas kunskaper, innovationer och seder har inte förmedlats genom uppteckningar och skrivna instruktioner utan har förts vidare från generation till generation genom arbete, samliv och berättande. Mycket har fallit i glömska och ersatts när tiderna och förutsättningarna förändrats.

För att ha en möjlighet att i skriftliga källor, arkiv och museer hitta samisk traditionell kunskap måste man göra ett urval och en avgränsning. Fyra typer av källor är därför intressanta:

- äldre skriftliga källor,
- samernas egna författade berättelser och beskrivningar,
- arkiverade uppteckningar och inspelningar och
- kända, utövade och bevarade kunskaper, innovationer och seder hos samer av idag.

Äldre källor om samer

Den samiska traditionella kunskap som fallit i glömska eller ersatts kanske finns antydd eller bevarad i äldre och mer än hundra år gamla nedteckningar om samiska levnadsförhållanden och traditioner. Från äldre tider finns inga, med något undantag, egna samiska beskrivningar. Svanberg gör en översikt över de äldre källorna och redovisar att modern etnologisk forskning har använt sig av sådana källor eller har gjort insatser för att göra dessa tillgängliga i tryck (Svanberg & Tunón 2000). Fortsatt forskning om samisk traditionell kunskap har antagligen mer att hämta från dessa källor.

Svensk samisk bibliografi ur Libris data-

bas (Svensk samisk bibliografi) katalogiserar litteratur om samer och av databasen (tabell 5.1) framgår att litteratur om samer finns från 1600-, 1700- och 1800-talen och blir mycket mer omfattande under första hälften av 1900-talet.

Egen samisk dokumentation av traditionell kunskap

Den andra typen av källor om samisk traditionell kunskap är samernas egna minnesanteckningar och beskrivningar av traditioner och levnadsvanor. Även om många samiska författare lagt vikt vid politiska, rättsliga och sociala förhållanden finns bland dessa även sådana som medvetet gjort nedteckningar för att bevara kunskaperna. Värde hos sådana beskrivningar är att författarna själva har vuxit upp och levat i den miljö som beskrivs. Många återger också muntliga beskrivningar från äldre tider på det sätt dessa traditioner uppfattats i den samiska miljön.

Ett av de första exemplen på samernas egna nedteckningar är den dikt av samestudenten Olof Sirma Schefferus återger i sin bok år 1673 (Schefferus 1956). Frågan är om fler av Sirmas samtida unga samer som utbildades till präster och lärare lämnat efter sig ouppräckta och ogranskade nedteckningar från sina hembygder.

Johan Turi var en föregångare (Turi 1987) med sitt verk *Muitalus sámiiid birra* år 1910. Själv förklarade han syftet med sitt verk att han ville ge en skildring av det samernas liv han så grundligt kände. Före Turi nedtecknade Lars J Hætta och Anders Bær sina minnen efter det s.k. Kautokeinoupproret år 1852 (Hætta & Bær 1982).

Därefter har ett antal samiska författare gi-

vit ut verk med huvudsakligt syfte att göra beskrivningar av samisk traditionell kunskap, innovationer, seder och levnadssätt. Bland de äldre verken kan nämnas Anta Pirak En nomad och hans liv 1937, Nils Nilsson Skum Samesita Lappbyn 1938 och Valla renar 1955, Jonas Åhrén En same berättar 1963. Arjeplogs-samerna Carl Johansson, Lars Rensund och inte minst Israel Ruong har varit flitiga att do-

kumentera samiskt levnadssätt och traditioner. Även vissa samiska skönlitterära verk återger samisk traditionell kunskap, bl.a. Andreas Labba och Sara Ranta-Rönnlunds romaner.

Av tabell 5.2, ur svensk samisk bibliografi från Librisdatabas (Svensksamisk bibliografi), framgår att den egna samiska litteraturen och uppteckningarna har ökat starkt mot slutet av 1900-talet och ökar fortfarande.

Källor om samisk traditionell kunskap, tabeller

1600-talet	17
1700-talet	58
1800-talet	179
1900–1909	79
1910-talet	139
1920-talet	133
1930-talet	132
1940-talet	199
1950-talet	282

Tabell 5.1: Den ökade omfattningen av litteratur om samer.

1910-talet	4
1920-talet	2
1930-talet	5
1940-talet	6
1950-talet	6
1960-talet	15
1970-talet	38
1980-talet	124

Tabell 5.2: Den ökade omfattningen av litteratur av samer under 1900-talet.

6. Arkiv med samiskt material

ARKIVUTREDNINGEN HAR gjort en beskrivning av var skriftliga dokument på samiska och om samer idag finns bevarade, vilket skick de befinner sig i och vilka förutsättningar som finns för allmänheten att ta del av dem (SOU 2002:78). Utredningen redovisar att under år 2000 gjorde Åjtte, svenskt fjäll- och samemuseum, i samarbete med Riksarkivet, SVAR en inventering av samiska arkiv. Inventeringen avsåg i huvudsak de statliga och centrala arkiven samt de större museernas arkiv. Inventeringen visade att det i princip inte fanns något arkiv i vilket det samiska språket var samlat på pappersdokument. Det konstaterades också att det arkivmaterial som rör den samiska kulturen var insamlat och sammanställt utifrån andra kulturers perspektiv. Det finns dock undantag som exempelvis en del av ljudbanden på Institutet för språk och folkminnen i Uppsala (SOFI) och samernas egna organisationers arkiv. På ljudbanden finns exempelvis intervjuer på olika samiska dialekter bevarade. Dessutom finns ett stort antal ljudband inspelade på svenska med samer. Dessa ljudband finns alla hos SOFI eller Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) som är en enhet inom SOFI. DAUM har huvudsakligen ett något yngre material.

De arkiv som rör samisk kultur och som förvaras i de nationella arkiven är att betrakta som tillgängliga för allmänheten. Vissa av de arkiv som direkt rör det samiska språkområdet är dock inte tillgängliga i lika hög grad. Detta beror bl.a. på att många ljudband är obearbetade, inte heller är de överförda till ett säkert media. Det material som förvaras hos enskilda organisationer bör inte betecknas som tillgängligt för alla. Annat gäller för de allmänna handlingar på vissa minoritetsspråk som förvaras på myndigheter och som därmed är tillgängliga enligt bestämmelserna om offentlighet i tryckfrihetsförordningen. Det material som förvaras på Nordiska museet och Jämtlands läns museum är tillgängligt för allmänheten.

Arkivet vid Institutet för språk och folkminnen (SOFI, DAUM)

Institutet för språk och folkminnen (SOFI) är en statlig myndighet med uppdrag att på vetenskaplig grund främja kunskaperna kring ortnamn, personnamn, dialekter och folkminnen.

SOFI:s folkminnessamlingar återfinns i Uppsala, Göteborg och Umeå och i arkiven på dessa platser finns uppteckningar, fotogra-

fier och inspelningar. I Uppsala och Umeå kan man även studera den samiska och finska kulturen.

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) har som sitt ansvarsområde i första hand Västerbottens och Norrbottens län.

Lapska arkivet vid Nordiska museet

Nordiska museet genomförde fältundersökningar inom de samiska områdena under en period mellan åren 1940 och 1970. Arkivet innehåller foton, teckningar och beskrivningar främst kring den materiella samiska kulturen.

Nordiska museets intresse för samisk kultur grundlades tidigt och det arkivmaterial som uppstått har samlats i Lapska arkivet. Det innehåller museets egna tjänstemäns uppteckningar, manuskript, frågelistor och fotografier, inte minst material efter Ernst Manker. 1939 tillsattes vid museet en särskild tjänst för samisk kultur, och Manker var den första fackutbildade etnografen med ambitionen att dokumentera samernas kultur genom systematiska undersökningar. Mycket material har erhållits som gåvor. Professor Gustaf von Düben och hans hustru Lotten gjorde 1868 och 1871 forskningsresor till Pite och Lule lappmarker och de har tagit några av de tidigaste fotografierna av samer. De skänkte sin samling till Artur Hazelius. I Lapska arkivet finns också teckningar av Nils Nilsson Skum och Johan Turi.

Åjttes arkiv

På Åjtte finns Ludvig Wästfeldts stora fotosamling. Fotografierna är ett stycke samisk kultur-

historia, de är tagna under 1900-talets första hälft och föreställer samernas liv kring Jokkmokk. Det finns dessutom arkivmaterial från Samernas folkhögskola och ett stort antal ljudband, med bl.a. samisk jojk. Ett nytt ljudmaterial med nyinspelade jokkar är också på väg till arkivet.

Åjtte arbetar med ett jokkarkiv och syftet är att samla, tillgängliggöra och bevara jokkar som finns spridda på olika arkiv och andra institutioner i Norge, Finland och Sverige. Projektet startar med de äldsta upptagningarna och berör allasamiska dialekter. Jokkförbundet och museerna kan alla utifrån sina respektive verksamhetsfält se det värdefulla i projektet. Det tillgängliggjorda materialet är viktigt för jokkare och andra musikintresserade men det är även en förutsättning för undervisning och framtida forskning på universitetsnivå. Projektet har även betydelse för kommande läromedelsproduktion, för informationsspridning om jojk till allmänheten och för framtida CD-utgivningar. För museet är frågor om bevarande för framtiden och ett samiskt jokkarkiv viktiga aspekter

Landsarkiven

Riksarkivets huvuduppgift är att ta emot och förvara riksdagens, departementens och de centrala statliga myndigheternas arkiv och att utöva tillsyn över den statliga arkivverksamheten.

Riksarkivet är chefsmyndighet för landsarkiven som finns i Härnösand, Östersund, Uppsala, Visby, Vadstena, Lund och Göteborg. Stadsarkivet i Stockholm och Värmlandsarkiv i Karlstad är landsarkiv för Stockholms respektive Värmlands län. Malmö stadsarkiv har också vissa uppgifter som landsarkiv.

Landsarkiven sköter den lokala och regionala arkivförvaltningen för statliga myndigheters arkiv. Statliga myndigheter har skyldighet att efter en viss tid, eller om de läggs ned, leverera sitt arkiverade material till relevant arkivmyndighet.

Utöver det statliga arkivmaterialet utgör de enskilda arkiven, dvs. efter bl.a. privatpersoner, föreningar, politiska partier och näringsliv, en viktig del. Sådana arkiv lämnas frivilligt och det kan ibland krävas tillstånd för att få ta del av dem. De statliga arkiven står däremot med stöd av den svenska offentlighetsprincipen till varje användares förfogande, med undantag av de handlingar som är i dåligt fysiskt skick eller enligt lag är sekretessbelagda under en viss tid.

Åjttes undersökning utvisade att samerna som etnisk grupp sällan syns i de inventerade arkiven. Landsarkivens material är i första hand från de statliga myndigheternas verksamhet och därför inte ordnade efter etnisk tillhörighet. Ett sådant material är till exempel det arkiv som finns på Landsarkivet i Härnösand, populärt kallat »Lappfogdearkivet«, eller Länsstyrelsens i Norrbotten arkiv mellan åren 1810–1952.

Samiska organisationers arkiv

Det arkivmaterial som bäst beskriver det samiska samhällets verksamhet idag finns i huvudsak inom de samiska organisationernas egna arkiv. Det kan till exempel vara samebyarnas arkiv, de olika samiska organisationernas arkiv eller andra föreningars arkiv. I dagsläget är dessa arkiv med något undantag inte inordnade i någon befintlig arkivorganisation, utan förvaras av respektive organisation.

Samiskt arkiv i Kautokeino, Norge

Samiskt arkiv har ett speciellt ansvar för samiska privatarkiv, det vill säga arkiv skapade av privatpersoner, organisationer, föreningar och näringsliv. Arkivet skall ta emot, bevara och tillgängliggöra arkivmaterial från det samiska samhället. Målet med detta är bl.a. att bevara skriftligt historiskt källmaterial som kan belysa samisk historia och att göra detta tillgängligt för allmänheten. Detta kan vidare komma att utgöra ett viktigt underlag för arbetet med samiskt språk, historia och kultur. Samiskt arkivarbete består alltså på den ena sidan av att spåra upp och tillgängliggöra äldre arkiv. Också nyare tiders arkiv måste bevaras för eftertiden.

Samiskt rättsarkiv är en samling av nationella, regionala och lokala rättsdokument som rör samerna i Sverige, Norge, Finland och Ryssland. Arkivet består i huvudsak av förarbeten, lagtext och förordningar samt några få domar. Målet är att arkivet i framtiden skall kompletteras med domböcker, ytterligare domar och lagtexter, och nye deklarationer och konventioner. Samiskt rättsarkiv har kommit till stånd med hjälp av Barentsprogrammet och Sametinget i Sverige. Samiskt arkivs mål är också att bygga upp en Urbefolkningarnas rättsdatabas där dokument som berör samer och andra urbefolkningar, samlas in, överförs till digital form och läggs ut på nätet. På detta sätt görs dessa dokument tillgängliga för en bredare allmänhet. Urbefolkningarnas rättsdatabas har kommit till stånd med hjälp av Barentsprogrammet.

Fotosamlingar

På Nordiska museet finns ett stort antal fotografier som rör den samiska kulturen. Många

av dessa kommer från fältundersökningarna. Även på Östersunds museum finns ett stort antal fotografier tagna av den samiska fotografen Nils Thomasson. Fotografierna är tagna kring sekelskiftet 1900 och beskriver den sydsamiska befolkningens liv och verksamhet. Samlingen innehåller dessutom ett stort antal porträtt på samer. Även i Kiruna kommuns bildarkiv finns en mycket stor mängd fotografier tagna av bl.a. Borg Mesch som skildrar samer och samiskt kulturarv.

7. Samerelaterat arkivmaterial vid DAUM och Nordiska museet

DAUM:s arkivmaterial

Originalversioner av historisk samisk traditionell kunskap är sällsynta eftersom få samer har gjort nedteckningar. Samisk traditionell kunskap kan finnas bevarad i de nedtecknade och inspelade material som finns på arkiven. DAUM är ett av de få arkiv som har ett digitalt register som gör det möjligt att på ett mer systematiskt sätt spåra upp sådant material. DAUM har registrerat ca 1500 ljudinspelningar och ca. 430 skriftliga dokument på samiska och/eller med innehåll om samer (tabell 7.1 och 7.2).

Dialekt- och folkminnesarkivet har liksom Nordiska museet arbetat med frågelistor om samisk traditionell kunskap genom utformande och insamling av svar på omfattande frågelistor. Svaren är skrivna av sagesmännen själva eller genom särskilda upptecknare som intervjuat sagesmännen. Svaren på frågelistorna är en del av det skriftliga materialet vid DAUM (tabell 7.3).

Samiskt arkivmaterial vid Nordiska museet

Nordiska museets lapska arkiv innehåller museets egna tjänstemäns uppteckningar, manuskript, frågelistor och fotografier. Både fråge-

listornas ämnesområden och innehåll liksom arkivets uppläggning, innehåll och omfattning avspeglar museets dåtida syn på samisk kultur. Möjligheterna att finna samisk traditionell kunskap i arkivet är därför svåra.

Nordiska museet började samla in originalversioner av samisk traditionell kunskap genom utformande och insamling av svar på omfattande frågelistor (tabell 7.4). Det finns ingen sammanställning över svaren utan de måste sökas genom det kronologiska registret.

Genom ett kortregister finns möjligheter att gå in i arkivmaterialet (tabell 7.5). Arkivet är inte digitaliserat. Anmärkningsvärt är att systematiken över det samiska arkivmaterialet skiljer sig på ett markant sätt från folkminnesarkivens systematik över svensk folkkultur (tabell 7.1 och 11.2). Materialinsamlingen har inriktats på det exotiska och avvikande i samisk kultur.

Samerelaterat arkivmaterial vid DAUM och Nordiska museet, tabeller

Ämnesområde	Skrifter	Ljudband
Allmänt	21	52
Språk	46	1 138
Bebyggelse och bosättning	57	264
Näringar och hushållning	215	1 008
Hushåll och levnadssätt	53	397
Handel och samfärdsel	44	318
Samhället	111	672
Människan	62	413
Naturen	116	156
Läkekonst	25	141
Tid och tidsräkning	23	38
Memorat	3	20
Trosföreställningar	101	286
Mytologi	10	39
Tradition och sägner	76	219
Humor	1	30
Diktning m.m.	11	22
Musik	26	55
Lek och idrott	13	42
Fritid	1	5
Konst	–	8

Tabell 7.1: Ämnesområden som berörs av det samerelaterade arkivmaterialet vid DAUM.

Språk	Skrifter	Ljudband
Samiska	110	920
Svenska	290	310
Finska	–	50
Samiska och svenska	–	150
Svenska och finska	–	50
Samiska, svenska, finska m.fl.	30	20

Tabell 7.2: Språklig indelning av det same-relaterade arkivmaterialet vid DAUM.

Nr	Ämne	Antal delfrågor	Antal svar
167	Fotbeklädnaden	–	12
169	Renkornas kalvning	19	15
170	Om vajhjordens skötsel under kalvningen	–	14
171	Kalven	24	13
172	Om mjölkningen, mjölkens tillredning och förvaring	–	10
173	Den ettåriga renen	5	12
174	Honrenen	12	9
175	Hanrenen	57	9
176	Kulturkontakter mellan lapskt och svenskt i Lappland	–	3
177	Om renens förhållande till människan etc.	–	4
178	Om benämning på renen efter hornkronans form etc.	11	4
179	Om flyttning	–	6
180	Snö och is	52	3
181	Väderstreck etc.	–	7
182	Mjölkningshagar och skiljningshagar	–	2
185	Skötesrenar	–	16
187	Om årstiderna	11	8
189	Om slakt av ren	–	1
190	Handeln och affärlivet	–	7

Tabell 7.3: Utsända frågelistor från Dialekt- och folkminnesarkivet och inkomna svar.

Nr	Ämne	År	Antal delfrågor	Antal svar
100	Renens biologi och levnadsvanor	1941	152	32
102	Om inälvsmask	1941	10	28
108	Benrör i hygieniskt och medicinskt bruk	1941	19	27
116	Samernas renskötsel	1941	240	19
117	Samernas byggnader	1942	79	53
119	Körläppar	1943	14	29
120	Seitar och heliga ställen	1943	127	24
123	Dödholmar och sommargravar	1944	21	26
156	Lapskt dräktskick	1952	26	19
161	Fångstgropar	1953	6	20

Tabell 7.4: Utsända frågelistor från Nordiska museet och inkomna svar.

Tabell 7.5: Det samiska ämnesregistret vid Nordiska museet.

Ämnesområden	Ämnena	Antal undergrupper
Religion, mytologi	Skapelseberättelsen	
	Sägner	
	Gudar	5
	Offer	
	Offerplatser	
	De underjordiska	7
	Sáiva	
	Vattenväsen	2
	Döden/de döda	6
	Det onda	11
	Stállu/jiehtanasat	
	Čudit/rövare	
Skydd mot ont		
Trolldom/nåidkonster	Nåider/trollkarlar	
	Amuletter	
	Låddådet (ta fågelbit)	
	Förkastelsedagar	
	Trumma	18
	Skatter/skatteeldar	

Tabell 7.5 forts.

Ämnesområden	Ämnena	Antal undergrupper
Läkekunst	Läkekunniga	
	Sjukdomar A–Ö	
	Botemedel A–Ö	1
Tro om människan	Frieri och bröllop	
	Barn/barnskötsel	3
	Åldringsvård	
	Sockenlapp	
	Död och begravning	1
	Levnadsregler/umgänge	6
	Lappar	
Arbetets folklore	Renskötsel	2
	Jakt	1
	Fiske	
	Hushållsarbete	2
Viste/bostad	Kåta	1
	Kolonisation	1
Bohag/redskap/utrustning	Kläder	
	Kniv	
	Lasso	
	Skidor	
	Tecken/märken/figurer	
Tro om naturen	Tro om djur	14
	Stenar	1
	Växter	
	Väderleksmärken	
	Himlakropparna	

8. Samerelaterad forskning

DEN SÅ kallade vetenskapen värderas högt i det moderna samhället som källa till kunskap och förståelse av omvärlden. Kunskap och förståelse som inte är grundad på vedertagna vetenskapliga metoder å andra sidan ifrågasätts. Modern västerländsk forskning har en egen indelning av sina forskningsområden (tabell 8.1) och traditionell kunskap om biologisk mångfald blir ofta ett ämne för bl.a. folklivsforskningen och beaktas sällan inom det naturvetenskapliga ämnesområdet. Beskrivningen av samisk kultur och folkliv är omfattande (se kapitlen 5–7) och ett extrahe- rande av traditionell kunskap ur detta mate- rial är svårt och tidskrävande. Något försök till systematisk beskrivning av forskningsre- sultat och -projekt kring traditionell kunskap görs därför inte. I stället ges en allmän över- blick över den forskning som allmänt kan re- lateras till samer.

Det svenska Forskningsrådet för miljö, are- ella näringar och samhällsbyggande (Formas 2006) har på uppdrag av regeringen och i sam- råd med övriga forskningsfinansiärer redovi- sat en kunskapsöversikt över forskningen om en hållbar rennäring och övrig samerelaterad forskning i Sverige. I kunskapsöversikten fo- kuseras på de övergripande frågeställning-

arna. I framställningen har kunskapsläget redovisats från en tematisk indelning. En summarisk översikt ges också över inom vil- ka områden olika universitet och högskolor är verksamma.

Det norska forskningsrådets (Norges forsk- ningsråd 2004) och det norska sametingets ut- redningar om samisk forskning visar att forsk- ningsbehoven är stora, och att det är behov av både ämnes- och tematisk bredd.

På finsk sida redovisar professorn i samisk kultur vid Uleåborgs universitet Veli-Pekka Lehtola nya utmaningar i den samerelatera- de forskningen i sitt installationstal (Lehtola 2005).

Perspektiv och utmaningar

Det norska forskningsrådet (Norges forsk- ningsråd 2004) redovisar i sitt program för samisk forskning att forskningsbaserad kun- skap har fått betydelse på alltfler områden i samhället. Forskning har därför blivit ett vik- tigt redskap för så väl samiska som norska be- slutsfattare på alla nivåer, för att vinna insikt i och inflytande över utvecklingen i det sa- miska samhället. En utmaning för program- met kommer att vara att bidra med kunskap

om denna samhällsutveckling, inte minst när det gäller att tydliggöra komplexiteten i det samiska samhället och den kulturella variationen i tid och rum.

Den kunskapen som frambringas genom forskning, är, som all annan kunskap, präglad av forskarnas bakgrund, kön och synsätt. Att också forskningsresultat är »positionerad kunskap«, blir speciellt framträdande i förhållande till forskning i urbefolkningssamhällen.

Från en utifrånposition kommer gärna frågor som »vad det som är särprägel och olika i samisk kultur och samhälle« och »hur samer påverkas av samhället generellt«, vara intressanta. Bakom den typen av frågor, som fokuserar på samers »olikhet« ligger det ett outtalat »oss« och en oproblematiserad måttstock eller standard där majoritetssamhället utgör normaltillståndet. Från en inifrånposition är det inte nödvändigtvis alltid så att det är det norska som är referensramen. Det är därför en central utmaning för samisk forskning att öppna för tolkningshorisonter som inte nödvändigtvis har ett interetniskt eller minoritets - majoritetsperspektiv. Det kommer att vara viktigt att bidra till att bygga upp ett perspektiv på forskning från samiska erfarenheter, begrepp och värden.

Samtidigt är det viktigt att samisk forskning ges legitimitet och rum till att rikta blicken ut över den samiska världen. Från en målsättning om att samisk forskning bör vara ett viktigt bidrag till det allmänna kunskapsuppbyggandet, kommer programmet lägga vikt vid forskning av internationell och global karaktär, så väl grundforskning som tematiskt inriktad forskning som sätter samiska förhållanden in i en allmän urbefolkningssammanhang. Det är en av programmets mest centrala uppgifter att stödja åtgärder som samlat kan vara

med på att bygga upp en samisk vetenskapstradition.

Forskningsstrategin för samisk forskning vid CeSam

Peter Sköld, professor och föreståndare vid Centrum för samisk forskning (CeSam), Umeå universitet menade (Jordbruksdepartementet 2005) att den samerelaterade forskningen samverkar mera och att detta kan göras med någon form av koordinator som har kontakter med bland annat universitet och högskolor, arkiv och museer, media, föreningar, verk och myndigheter, departement, sameting och forskningsråd. Frågorna som behöver tas upp är många: rennärningen, identiteten, arkivfrågor, hälsosituationen, genusfrågor, företagssamhet och turistnäring, slöjd och hantverk, samebyarnas förnyelse, utbildningsfrågor och information. När det gäller information behövs det inom många områden såsom politik och samhälle, historia, näringar, kultur, språk och religion.

Målsättningen med forskningen bör vara, förutom att höja den allmänna kunskapsnivån, också att svara mot vetenskapliga, samhällsrelaterade och samiska behov samt att öka internationaliseringen. För att kunna nå dessa mål behövs utbildning och rekrytering, mera dialog och samarbete mellan olika grupper. En viss profilering behövs också och slutligen behövs man hitta nya forskningsprojekt.

Forskning kring rennärning och renskötsel

Öje Danell, professor och chef för renskötselheten vid SLU redovisade (Jordbruksdepartementet 2005) att inom forskningen finns

olika perspektiv beroende på renskötelsns olika roller såsom renskötelse som areell näring eller renskötelse som social värdeproduktion i det samiska samhället men också med utgångspunkt i rätten kring land, vatten och dess betydelse som bas för samisk kultur. Det handlar alltså om regional ekonomi, regional särart och ekologiska tjänster.

Forskningsstrategiskt vill man eftersträva projekt med generell inriktning där renskötelse är en studiemodell mer än studieobjekt. Detta möjliggör ett ökat intresse för andra institutioner att delta, ger bredare rekryteringsunderlag och bättre möjligheter för doktoranderna i framtiden men samtidigt nackdelen av att det blir svårare att hitta tillämpningar. Vidare vill man ha en ökad flerdisciplinär samverkan i större program där renskötelse är integrerad med andra verksamheter. Man vill också samverka mera med näringen.

Som sammanfattning pekade Öje Danell på att hållbarhetsaspekterna är genuint flerdisciplinära, inbegriper sociala förhållanden, historia, kultur och rättigheter och föreslog att hållbarhet skulle kunna vara ett förenande tema för samisk forskning.

Samisk forskning i Norge

Samisk forskning sker i Norge idag först och främst vid tre institutioner (Norges forskningsråd 2004): Universitetet i Tromsø, Nordiskt samiskt institut och Samisk högskola. Samisk högskola är den enda fullt ut samiskspråkiga institutionen.

Universitetet i Tromsø har ett huvudansvar för samisk forskning i Norge. Universitetet har ett center för samiska studier. Genom sitt strategiska utvecklings- och planläggningsarbete är centret ett viktigt stöd och bidragsgivare när

det gäller att stärka de etablerade forskningsmiljöerna vid universitetet i Tromsø. Genom konkreta projekt initierar centret till tvärvetenskap och samarbete innanför det samiska och utbildningsrelaterade forskningsfältet.

Samisk högskola har samordningsfunktionen för samisk lärarutbildning i Norge. Högskolan är först och främst engagerat i forskning runt utbildningsfrågor och tvåspråkighetsproblematik.

Samiskt arkiv har upprättats för att tillhandahålla samiskt forskningsmaterial och har en viktig funktion som forskningsarkiv. Samiskt arkiv har själv lagt planer för en utveckling i riktning mot ett modernt samiskt arkiv-, info- och dokumentationscenter.

Giellagas-institutet vid Uleåborgs universitet

Giellagas-institutet är en särskild avdelning vid Uleåborgs universitets humanistiska fakultet, där man undervisar och forskar om det samiska språket och den samiska kulturen. Giellagas-institutet koordinerar utbildningen av samiskspråkiga ämneslärare och studieutbytet via World Indigenous Graduate Exchange och Nordplus (Tromsø-Umeå-Kautokeino).

Vid sitt installationstal betonade professorn i samisk kultur Veli-Pekka Lehtola (Lehtola 2005) två huvudpunkter för samisk kulturforskning. Den första är att forska i ämnen som är viktiga för det samiska samhället, d.v.s. följa det samiska samhällets utveckling och analysera den kritiskt, och den andra är att utreda samernas plats i de nordiska samhällena, d.v.s. belysa förhållandet mellan samerna och staten. Tvärvetenskap och olika perspektiv är viktiga i den forskningen.

Nordiskt samiskt institut

Nordiskt samiskt institut har en speciell plats i forskning om gemensamma samiska problemställningar och har varit ledande på flera områden sedan tillkomsten. Det är numera samorganiserat med Samisk högskola men självständigt med egen styrelse, varav tre medlemmar utses av Samisk högskola på förslag från sametingen och en medlem vardera utses av Nordiska ministerrådet respektive de anställda. Årsbudgeten låg 2004 på 13,5 miljoner norska kronor varav 40 % är extern finansiering.

Audhild Schanche, direktör för institutet, Kautokeino redovisade (Jordbruksdepartementet 2005) att man forskar inom huvudsakligen tre områden; rättsforskning, samiskt språk samt samhällsforskning. Ämnena inom rättsforskning är t.ex. rättshistoria, sedvanerätt och folkrätt. Inom språk forskar man kring syntax, semantik, språksocialisering och ortnamn och textbanker. Samhällsforskningen kan röra sig om renskötsel, resursförvaltning, landskap, religion och statistik. Man har för närvarande 19 projekt igång. Institutet samarbetar med Samisk högskola och med universitetet i Tromsø, Oulu, Umeå och Uppsala men även med andra forskningsinstitutioner.

I framtiden finns ett behov av en ny forskningsstrategi med betoning på ökat samarbete och med en starkare fokus på ett allsamiskt perspektiv och en prioritering av gränsöverskridande forskning. Man vill också betona behovet av utveckling och koordinering av samisk forskning. Man vill inom institutet också försöka vidareutveckla och stärka de områden där man känner att man har speciella förutsättningar såsom t.ex. inom samisk språkforskning och sedvanor, ekologisk och ekonomisk hållbar utveckling och inom området rättsli-

ga och förvaltningsmässiga förhållanden inom rennäringsforskningen.

Nordiskt organ för rennäringsforskning (NOR)

NOR bildades 1980 och är formellt knutet till Nordiska Ministerrådet och för närvarande är Sverige, Norge och Finland medlemmar. Finansieringen kommer från respektive lands jordbruksdepartement och man är sedan 2004 samlokaliserade med center för samiska studier i Tromsø.

Uppgiften för NOR är att skapa samverkan och kontakter mellan forskare inom rennäringsområdet och att främja kontakter mellan rennärning, administration och forskning. Man skall vidare underlätta publicering av forskningsresultaten genom egen utgivning av rennäringsrelaterad forskning och också bidra till att initiera och genomföra för rennärningen viktig forskning. För att uppfylla sina uppgifter har man regelbundet anordnat nordiska konferenser och medverkat i internationella konferenser samt hållit seminarier i olika ämnen. Man delar ut stipendier till yngre forskare för medverkan i olika konferenser och för planering av projekt.

När det gäller att underlätta publiceringen har man en vetenskaplig tidskrift Rangifer med referee-granskade artiklar, vilken utkommer med två nummer per år. Till detta kommer konferensrapporter vilka publiceras i Rangifer Special Issue och Rangifer Report. Från 2004 är Rangifer en elektronisk tidskrift och man kommer så småningom att publicera allt material från 1980 och framåt på webbplatsen.

Dokumentation av samernas traditionella kunskaper i Norge

De samiska institutionerna Árran lulesamisk senter, Internasjonalt fag- og formidlingssenter for reindrift, Kompetansesenteret for urfolks rettigheter, Samisk Høgskole/Nordiskt samiskt institut och Samisk nærings- og utredningssenter har ingått ett samarbetsavtal som tar sikte på att samla kompetens för att i gemenskap möta de utmaningar landets nordområdessatsning medför även för samiska institutioner.

Enligt arbetsplanen för 2007 prioriterar institutionerna arbetet med att utveckla ett förslag till ett program för kartläggning och dokumentation av samernas traditionella kunskaper. Programansvaret läggs på Samisk Høgskole/Nordiskt samiskt institut. Ett pilotprojekt genomförs som en första fas i arbetet.

Nordisk samisk forskning – en ny databas

På uppdrag av Norges forskningsråd har center för samiska studier vid Tromsø universitet utvecklat en databas över pågående samisk forskning (Jordbruksdepartementet 2005).

En utredning i Norge 1998 visade att över hälften av norsk samisk forskning tidigare låg inom humaniora och samhällsvetenskap och därefter kom rennäringen och rättsvetenskap. Mycket få forskningsprojekt rörde sig inom psykologi, medicin, pedagogik eller socialt arbete. En central fråga som databasen ska kunna svara på är om denna ämnesmässiga koncentration fortfarande föreligger idag. Ytterligare en fråga som databasen vill belysa är omfattningen av tvärvetenskapliga forskningsprojekt i förhållande till projekt efter mer traditionell ämnesindelning. Tidigare kartläggning visar

att de flesta forskningsprojekt ligger inom ämnesindelningarna samtidigt som man poängterar den tvärvetenskapliga dimensionen när det gäller samisk forskning. Databasen ska kunna ge svar på hur detta förändras och kan därför bilda ett underlag för diskussioner kring om och var insatser ska göras för att öka den tvärvetenskapliga forskningen.

Forskningsdatabasen öppnades på Internet i maj 2004. Databasen registrerar dels enskilda forskningsprojekt, dels forskningsprojekt där flera institutioner och forskare samarbetar. I mars 2005 fanns totalt 196 projekt registrerade. Databasen visar bland annat forskarnas institutionstillhörighet, nationalitet, kön och vilka discipliner och ämnen som är representerade.

Inom databasprojektet vill man se en ökad grad av registrering och man vill också att databasen ska användas för att öka nätverkssamarbetet, både för forskningsprojekt och för seminarier. Med sökmotorns hjälp kan man söka på teman, olika begrepp, discipliner och institutioner samt kombinationer av dessa. Forskare med olika kompetenser kan hittas och man också se vilka forskningsteman och områden olika institutioner har.

Pågående forskningsprojekt

Forskningsdatabasen vid center för samiska studier vid Tromsø universitet har den 1 november 2006 registrerat 141 samerelaterade forskningsprojekt (tabell 8.1). Databasen visar bland annat forskarnas institutionstillhörighet, nationalitet, kön och vilka discipliner och ämnen som är representerade.

*EALÁT: renskötarnas
sårbarhetsundersökning*

I regi av det Internationella polaråret bedrivs ett projekt under 2007–2008 vars mål är att förbereda renskötare och myndigheter på de förändringar som kan komma som en följd av uppvärmningen av renbetesområdena och ändrat bruk av Arktis. Projektet skall dokumentera hur renskötselns traditionella kun-

skaper kan bidra till att renskötarna själva kan reducera sin sårbarhet och definiera riskfaktorer med anledning av framtida klimatförändringar. Det är en tvärvetenskaplig och flerkulturell undersökning med fokus på den samiska regionen och världens största renskötselregion Yamalo Nenetski AO i Ryssland. Projektet leds av Samisk høgskole/Nordiskt samiskt institut i Kautokeino.

Ämnesområde		Antal projekt som berör ämnet
Humanities	Linguistics	14
	Art and Literature	14
	Sami Language	16
	Other	20
Social Science	Archaeology	13
	History	30
	Economy	8
	Sociology	21
	Political Science	21
	Philosophy	11
	Religion	14
	Psychology	8
	Anthropology	43
	Other	23
Law	Constitutional Law	7
	International Law	7
	International and National Human Rights	13
	Sami law/Indigenous law	17
	Other	6
Natural Science	Ecological Botany	7
	Plant physiology and Micro Biology	4
	Ecology/Zoology	6
	Other	6
Medicine	Clinical Medicine	5
	Medical Biology	4
	Community Medicine	10
	Other	9
Interdisciplinary	Reindeer Husbandry	15
	Gender and Family	14
	Other	15

Tabell 8.1: Aktuella samerelaterade forskningsprojekt.

IV

Kartläggning, »mapping«



9. Kartläggning som dokumentationsmetod av traditionell kunskap

DET AV riksdagen fastställda sextonde miljömålet innebär att den biologiska mångfalden skall bevaras och nyttjas på ett hållbart sätt, för nuvarande och framtida generationer. Landskapet, inklusive vattenområdena, bör betraktas som en odelbar helhet där natur- och kulturvärdena hör samman. Det är också angeläget att i olika processer och insatser ta tillvara människors kunskap om biologisk mångfald. Det är angeläget att ta tillvara samernas kunskap om biologisk mångfald i det samiska landskapet.

Runt om i världen finns många organisationer och urbefolkningar som använt kartläggning, »mapping«, som metod för att redovisa traditionellt naturresursnyttjande. Fyra exempel på organisationer som bistår urbefolkningar och utvecklar metoder är

- *Aboriginal Mapping* (<http://www.native-maps.org>) som bildades 1998 av organisationen Ecotrust tillsammans med urbefolkningsorganisationerna Gitksan Nation och Ahousaht Nation i Nordamerika. Aboriginal Mapping verkar som ett nätverk i Nordamerika för urbefolkningar som arbetar med frågor där kartläggning används.
- *Native Lands* (<http://www.nativelands.org>) som bildades under 1980-talet som ett centralamerikanskt program för kulturell överlevnad. Centret arbetar främst i Syd- och Mellanamerika.

- *Participatory Avenues* (<http://www.iapad.org>) bildades av Giacomo Rambaldi under 1980-talet för att stödja resurssvaga grupper att åskådliggöra sin traditionella kunskap.
- *The Biodiversity Support Program* (<http://www.worldwildlife.org/bsp>) som med stöd från bl.a. USAID arbetade under åren 1989–2001 med ett Peoples and Forests Program för att utveckla kartläggningsmetoder och bistå lokalbefolkningar och urbefolkningar.

Peter Poole, forskare från Kanada som arbetat med frågor kring urbefolkningar och naturresurser, redovisade 63 olika projekt (Poole 1995) runt om i världen där lokala grupper använt sig av kartläggning för att redovisa sitt naturresursutnyttjande eller markanspråk (tabell 9.1).

Inuiternas markanvändning och markbesittning i Nunavut

1973 påbörjade Inuit Tapirisat of Canada (ITC) en studie av inuiternas markanvändning och -besittning som förväntades påvisa inuiternas urminnes rättigheter till mark och vatten i det kanadensiska Arktis. Studien lade grunden för det självstyrande Nunavut-territoriets utsträckning. I samband med bildandet av Nunavut-territoriet bildades ett planeringsorgan, The Nunavut Planning Commission (NPC). Dess huvudsakliga uppgift är att utveckla markanvändningsplaner. NPC har en omfångsrik databas med geografisk information, bl.a.

- viktiga områden för vilt och jakt
- fornminnen och kulturlämningar
- land tillhörande inuit
- kommunikationsleder
- bosättningar och byggnader
- ortnamn både på engelska och på Inuktitut.

En stor del av informationen i NPC:s geografiska informationssystem (GIS) samlas in av dess personal. NPC har regelbundet möten med olika grupper av jägare och äldre och med intresseorganisationer. Informationen om markanvändning och naturresurser samlas in på papperskartor och förs in i GIS för tillgänglighet, presentation och analys.

Kulturkartläggning

I en rapport år 2003 till UNESCO beskrev Poole kulturkartläggning, dess ursprung och syfte och illustrerade med exempel från olika håll i världen (Poole 2003).

Kulturkartläggning går längre än strikt kartografi genom att inkludera andra kultu-

rella resurser än land: antropologiska, sociologiska, arkeologiska, genealogiska, lingvistiska, topografiska musikologiska och botaniska resurser. Informationen samlas in med andra lämpliga tekniker än kartor. Informationen på kulturkartor och kartor för bruk och besittning av mark är i princip densamma, men användningen är olika. Kulturkartläggningen syftar till att revitalisera kulturen medan bruks- och besittningskartor används för skydda och återupprätta traditionellt markutnyttjande.

Motiv för kartläggning och ekologiska kalendrar

Många olika mål kan uppnås med eco-mapping metoder. Liz Hosken, direktör för The Gaia Foundation (<http://www.gaiafoundation.org>) redovisar (Hosken 2005) några av de oftast förekommande anledningarna till att lokalbefolkningar bör använda sig av kartläggningsmetoden (tabell 9.2).

Det viktiga för lokalbefolkningen är att upprätthålla sin relation är till det egna området och att stimulera, under ledning av de äldre och de kunskapsrika, till att återuppliva och stärka sina traditionella kunskaper och bruk. En av de effektivaste metoderna, som använts i det Colombianska Amazonas, av San-folket i södra Afrika och av inuiterna i Kanada är samhällskartläggning och ekologiska kalendrar. Detta är en process som kräver mycket medverkan och många syften kan därmed uppnås.

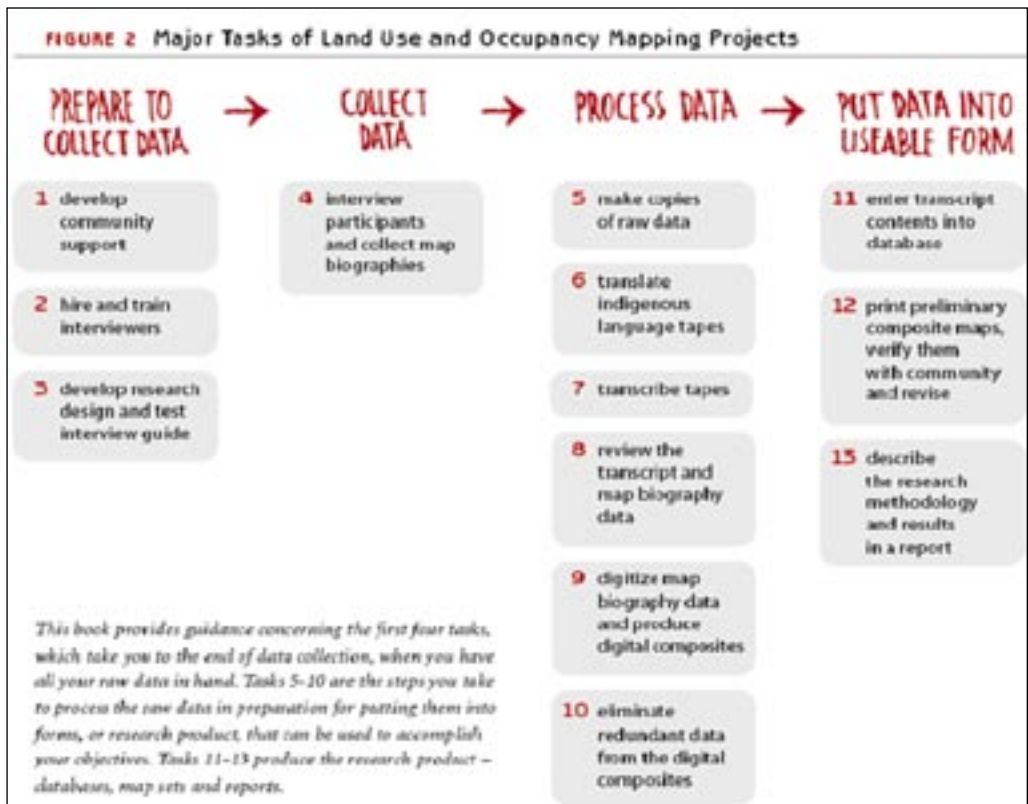
För att en lokal process inte skall förlora sig i allt den kan uppnå och bli kraftlös, så måste den föregås av en grundlig diskussion om vad deltagarna vill i varje enskild process och målformuleringen måste göras av deltagarna.

Det är viktigt att inte se kartan som det övergripande målet, utan oftast är det de sociala effekterna för ett lokalsamhälle såsom styrka, sammanhållning, trygghet i den egna kunskapen etc. som är långt mycket viktigare. Kartan, kalendern är resultat av dessa processer och bör ses som medel eller verktyg och som samlande uttryck för den egna kunskapen.

Kartläggningshandbok

Erfarenheterna från en mängd kartläggningsprojekt i Kanada har samlats i en handbok (Tobias 2000), Chief Kerry's Moose: A guidebook to land use and occupancy mapping, research design and data collection, utgiven av the Union of BC Indian Chiefs & EcoTrust Canada (figur 9.1).

Kartläggning som dokumentationsmetod, figurer och tabeller



Figur 9.1: Arbetsgången vid kartläggning enligt Chief Kerry's Moose-guidebok.

Tabell 9.1: »Mapping«-projekt hos urfolk och lokalbefolkningar i världen.

SOUTH AMERICA	Argentina: Wichi Land Occupancy / Basic Mapping
	Bolivia: Yuqui Self-Demarcation / Aerial Imagery,GIS
	Brazil: Acre Community Agroforestry / GIs
	Brazil: Jau National Park / Basic Mapping
	Brazil: Menkragnoti Kayapo Demarcation / GPS
	Brazil: Paranaç Land Titling / Satellite Imagery
	Brazil: Xikrin Kayapo\ Forest Management and Land-Use Planning/GPS
	Brazil: Xavante Border Monitoring
	Ecuador: Shuar Land Claims
	Paraguay: Ache Mbaracuyo Reserve / GPS
	Peru: Communal Land Titling and Reserves / Basic Mapping
	Peru: Land Titling / Basic Mapping
	Venezuela: Ye'kuana Demarcation Project / Basic Mapping
	COICA: Regional Land Management / PRA, Gis
	CENTRAL AMERICA
	Belize: Maya Land Use / Basic Mapping
	Honduras: La Mosquitia Land Use and Occupancy / Basic Mapping
	Nicaragua: Miskito Coast Protected Area / Cartography, Sketch Maps
	Panama: Indigenous Mapping of the Darien / Cartography, Sketch& Maps
CARIBBEAN	Dominican Republic: Social Forestry Initiatives/PRA
NORTH AMERICA	Canada: Ditidaht Traditional Knowledge Mapping / Gis
	Canada: The Eagle Project / Gis
	Canada: Inuit Land Use and Occupancy Study / Basic Mapping
	Canada: Inuit of Quebec Land Use and Ecological Mapping / Gis
	Canada: Mamo Atoskewin Association Impact Assessment / Gis
	Canada: Manitoba Keewatinowi Okimakanak / Gis
	Canada: Sanikiluaq / Aerial Photographic Animal Census
	Canada: Shuswap Nation Tribal Council / Gis
	Canada: Ayuukht Nisga'a Mapping Land Ownership / Protected Knowledge
	Canada: Chipewyan Land Use, Northwest Territories / Map Biographies
	Canada: Cree, Fort George Resource Use and Subsistence Economy

	Canada: Cree & Beaver, Infrastructural Impact Assessment / Map Biographies
	Canada: Inuit Halibut Fishery
	Canada: Manitounuk Sound Waterfowl Ecology Mapping
	Canada: Nimpkish Kwakiutl Resource Management Study / Basic Mapping
	Canada: Nisga'a / Aerial Video-Mapping
	Canada: Whapmagoostui Land-Use Study / Gis
	United States: Colville Confederated Tribes / Gis
	United States: Tulalip Fisheries / Aerial Videography
	United States: Zuni Sustainable Resource Development Plan / Gis
AFRICA	Ethiopia: Local Land Use Planning / Aerial Photography
	Guinea-Bissau: Wetlands / Aerial Photographs
	Kenya: Ukambani Mapping Land-Use Changes / PRA
	Kenya: Machakos Land Use Changes / PRA, Gis
	Kenya: Aerial Photography and Household Studies
	Namibia: Ju/'hoansi Bushmanland Land Use Planning / PRA, GPs,& Gis
	Senegal: Ndam Mor Fademba Boundaries / RRA
ASIA & SOUTH PACIFIC	Bangladesh: Social Forestry Opportunity Maps
	Indonesia: Asmat Traditional Forest Use
	Indonesia: Bentian Dayak / Basic Mapping
	Indonesia: Bukit Baka-Bukit Raya National Park / Basic Mapping
	Indonesia: Kayan Mentarang Reserve / PRA, GPs, Gis, Aerial Imagery
	Indonesia: Kenyah Uma Lung, Long Uli Village / GPs, Gis
	Indonesia: Wasur National Park / Sketch Mapping, GPs
	Nepal: Land Use Planning / Aerial Photography
	Papua New Guinea: Resource Appraisal / Aerial Photography
	Philippines: Ancestral Domain Mapping / Basic Mapping, GPs, Gis
	Philippines: Cagayan de Oro / Sketch Mapping
	Philippines: Iraya Mangyar, Mindoro / Basic Mapping, PRA
	Philippines: Kalahan Reserve, Nueva Vizcaya / Sketch Mapping
	Philippines: Palawan / Gis
	Thailand: Participatory Land Use Planning / 3-D Maps
	Thailand: Sam Mun Watershed Planning / 3-D Maps
	Thailand: Karen Natural Resources Management Planning / 3-D Maps

1	De äldre och de kunskapsrika i befolkningen återfår sin respekt och sitt ledarskap under processen.
2	Alla medlemmar i befolkningen, även de yngre, inser att de har kunskap och erfarenhet att komma med.
3	Alla kan delta på lika villkor – mer eller mindre muntligt, de som kan och inte kan skriva. Ofta upptäcker de som inte kan hantera moderna hjälpmedel sin bidragande förmåga under processen, t.ex. konstnärlig förmåga eller kunskap som tidigare inte uppmärksammats i befolkningen. Rollfördelningen kan förändras.
4	Befolkningens kunskaper samlas på kartor och i kalendrar och blir därmed accepterad, upphöjd och delad och befolkningen har därmed en starkare och gemensam kunskapsbas.
5	Kartläggnings- och kalenderprocessen identifierar områden där befolkningen måste undersöka mer och ofta engagerar detta de unga och kvinnorna att ta initiativ, ger dem en roll och plats och därmed del i processen. Det är viktigt att uppmuntra grupper att fördjupa sina kunskaper som kan föras in i kartläggnings- och kalenderprocessen.
6	Kartläggning och kalendrar stimulerar också befolkningens önskan att besöka heliga ställen och ekologiskt och kulturellt betydelsefulla platser. Detta hjälper dem att fysisk uppleva dessa platser och deras mening och detta är speciellt viktigt för yngre generationer. Under dessa besök stimuleras de äldre att berätta mer och mer kunskap återupplivas.
7	Hela processen binder befolkningen samman med kunskapen, förnuf-tet och förståelsen kring platserna, verksamheterna och ceremonier-na. Därigenom kan relevant bruk återuppväckas och uppmuntras till att fungera i moderna sammanhang. T.ex. är kvinnor kända att skydda speciella trädslag som är viktiga källor för mat, inkomster och medicin. De bestämmer oftare än män hur man skall förhålla sig till vissa väx-ter och djur.
8	De slutliga kalendrarna och kartorna demonstrerar djupet i befolk-ningens kunskaper om sitt område, deras försörjningssätt och deras förmåga att hantera området och sina liv. Detta är en mycket stärkan-de process för individerna och befolkningen i sin helhet. Det är från denna process och deras nedärvda historia de återställer sin identitet, förmåga, stolthet över och tillit till vilka de är och varifrån de kommer.
9	Sådana kartor och kalendrar har använts utomordentligt effektivt i förhandlingar med lokala och centrala myndigheter och andra intres-senter i Sydafrika, Colombia och Kanada för att återfå makt och kon-troll över befolkningens områden och liv. Detta p.g.a.: · den kunskapsrikedom och kapacitet befolkningarna visat, · deras självtillit i presentationen av de kartor och kalendrar de själva utvecklat och återställt sina kunskaper och · det faktum att myndigheterna själva inte skulle kunna få fram ens en liten del av denna detaljerade kunskap om dessa områden och ser möjligheter i den bidragande roll befolkningen kan ha.

Tabell 9.2: Nio motiv för kartläggning av traditionell kunskap.

10. Kartläggning, »mapping«, av samiskt markutnyttjande

KARTLÄGGNING, »MAPPING«, av samiskt markutnyttjande har förekommit från slutet av 1800-talet när staten reglerat renskötelsns markanvändning i samband med lagstiftning, renbeteskonventionsförhandlingar, och fysisk planering. Datainsamlandet har styrts av myndigheternas behov av kontroll och kunskap över renskötelsns markanvändning. Kartorna är översiktliga och en mer detaljerad information som samerna har och behöver för sin markanvändning saknas.

Äldre kartor

Den s.k. gränsdragningskommissionen (SOU 2006:14) har påträffat ett antal historiska kartor som belyser samiska flyttleder och renbetesområden. De är f.n. tillgängliga på Internet (Rennäringens historiska kartor). Varje karta har var för sig beskrivits och källkritiskt granskats.

*Karta öfver norra Sverige utvisande
Lapparnes skattefjäll, flyttnings-
vägar m.m. 1883*

Kartan är bilaga till »komiterades förslag till förordning angående de svenska Lapparne och

de bofaste i Sverige 1883«. För att göra utredningen »fattlig och åskådlig hafva komiterade låtit komplettera den med Haahrs karta öfver Norrland med flyttningsvägar, skattefjäll m.m.«. Med streckade röda linjer har kartritaren velat ge en bild av lappbyarnas områden. Linjerna tar i allmänhet sin början inne i Norge och går därefter i svepande bågar in över norra Sverige, där de vanligen slutar i trakten av lappmarksgränsen. Med samma streckade röda linjer, fastän på tvären i nord-sydlig riktning, markerar kartritaren var skogssamer fanns.

*Karta utvisande den nuvarande
landfördelningen och det nuvarande
renantalet inom de norrbottniska
lappbyarna, ca. 1912*

Kartan har gjorts av botanikerna Erik Bergström, Claes Österberg (senare lappfogdar i Västerbottens resp. Norrbottens län) och Hugo Jonasson. Kartan visar såväl sommar-, vår- och höstbetesland som vinterbetesområden. Eftersom underlaget är okänt är källvärdet svårt att bedöma.

*Karta över de jämtländska lapparnas
huvudsakliga betesområden i
Sverige, ca. 1914*

Kartan utgör kartbilaga I till den intervjuundersökning med 55 samer i Jämtlands och Kopparbergs län som jägmästare Eric von Sydow och botanisten Claes Österberg (senare lappfogde i Norrbottens län) utförde 1913 på regeringens uppdrag. Vid intervjuerna skulle samerna redogöra för vart de fört sina renar på vinterbete dels vintern 1912–1913, som var lite speciell, och dels under vanliga år. Kommissionen bedömer att kartan möjligen ger en rättvisande bild av förhållandena som de uppfattades vid tidpunkten för dess tillkomst men är missvisande sedd över längre tid.

*Karta över de jämtländska fjälllapparnas
flyttningsleder, ca. 1914.*

Kartan utgör kartbilaga II till den intervjuundersökning med 55 samer i Jämtlands och Kopparbergs län som jägmästare Eric von Sydow och botanisten Claes Österberg (senare lappfogde i Norrbottens län) utförde 1913 på regeringens uppdrag. Kartan visar de »normala« flyttlederna vid tiden för kartans upprättande. Kommissionen bedömer att kartan ger en delvis missvisande bild av de samiska flyttlederna och betesområdena sedda över längre tid.

*Karta över de västerbottniska fjäll-
och skogslapparnas huvudsakliga betesområden i Sverige och i Norge, ca. 1914*

Kartan utgör bilaga I till de intervjuundersökningar med 80 samer i Västerbottens län som botanikerna Erik Bergström och Claes Österberg (senare lappfogdar i Västerbottens resp. Norrbottens län) samt fil. mag. Hugo

Jonasson genomförde på regeringens uppdrag 1912. Till grund för kartan ligger de svar som samerna gav vid intervjuundersökningen 1912 samt utredarnas kännedom om länet. I originalet redovisas även samernas vår-, sommar och höstbetesområden. Kommissionen anser sammanfattningsvis kan sägas att denna karta har större trovärdighet än motsvarande kartor för Jämtlands län, men kartan bygger endast bygger på fakta som var överblickbara vid tiden för dess tillkomst.

*Karta över de västerbottniska fjälllapparnas
flyttningsvägar, ca. 1914.*

Kartan utgör bilaga II till de intervjuundersökningar med 80 samer i Västerbottens län som botanikerna Erik Bergström och Claes Österberg (senare lappfogdar i Västerbottens resp. Norrbottens län) samt fil. mag. Hugo Jonasson genomförde på regeringens uppdrag 1912. Till grund för kartan ligger de svar som samerna gav vid intervjuundersökningen 1912 samt utredarnas kännedom om länet. Samerna skulle i detalj redogöra för flyttlederna vintern 1911–1912. Om dessa avvek från de normala skulle samerna beskriva var lederna »de flesta åren« gick. Kommissionen anser att utredarna lade ned ett mycket grundligt arbete som förutom intervjuprotokollen resulterade i den omfattande översikten.

*Karta över renskötselns utbredning i
Sverige, omkring 1919*

Kartan kan ha tillkommit i samband diskussioner om ett utbildningsprogram för samer 1917. Originalkartan omfattar varje samebys hela betesområde, dvs. såväl sommar-, höst- och vårbetesområden som vinterbetesområ-

den och flenområden, har ritats in. Kartan bygger på Erik Bergströms omfattande kunskap rörande Västerbottens län samt insamlade uppgifter från lappfogdarna i övriga län. Eftersom kartan är tryckt och har använts vid så viktiga sammanhang som konventionsförhandlingarna med Norge och som bilaga till 1919 års lappkommittés betänkande är det lätt att tillskriva den större trovärdighet än andra kartor. Kommissionen menar att det inte finns någon riktig grund för det.

Siidas and migratory routes of the Swedish mountain Lapps, 1945

Ernst Manker var intendent på Nordiska museets lappska avdelning. Under hans ledning igångsattes på 1940-talet omfattande studier av samernas levnadsförhållanden. I dessa ingick undersökningar om visten och flyttningssvågar. Kartan redovisar såväl samebyarnas vinterbetesområden som deras flyttleder och visten. Kartan bygger, enligt en PM som Manker gjort, på uppgifter från lappfogdarna, samebyarnas ordningsmän, namngivna i beskrivningen av respektive sameby i boken, samt från tillsyningsmännen. Hans underlagsmaterial har emellertid endast delvis kunnat återfinnas i Nordiska museets arkiv.

Karta till Elof Huss utredning rörande renbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län 1959

F.d. landskamreren Elof Huss fick i 1956 av regeringen i uppdrag att göra en grundlig utredning angående samernas i Jämtlands och Kopparbergs län sedvaneområden. Kartan visar renbetesfjällens omfattning, för lapparnas behov upplåten kronopark i Idre kommun i

Kopparbergs län, yttergränsen för de utanför renbetesfjällen och nämnda kronomark belägna områden, vilka under åren 1922–1958 använts för renbetning samt under nämnda tidsperiod sporadiskt använd färdled vid flyttning vintertid utanför ovan angivna vinterbetesområden. Det viktigaste i kartan är den gränslinje för sedvanerätten som han ritat med grön färg, den s.k. »Husslinjen«. Underlaget för kartan är de uppgifter om sina vinterbeten som lapparna lämnade vid de årliga sammanträdena med lappfogden under åren 1922–1958 samt de uppgifter om innevarande och äldre förhållanden som inhämtats vid intervjuer av såväl samer som »ortsbor« under åren 1957–1958. Utredningen har även tillgodogjort sig resultatet av de undersökningar som gjordes av lappfogde Alarik Dalkvist 1896, t.f. lappfogde P A Brännström 1898, lappfogde Abraham Staaff 1913 och 1922 samt intendenten vid Nordiska museet Ernst Mankers bok och karta om fjällsamernas flyttningar 1945. Kommissionen menar att Elof Huss arbete är utomordentligt grundligt, men han har inte utnyttjat alla de möjligheter till kartografisk redovisning som det hade medgett.

Renbetesmarksutredningens karta 1966

Renbetesmarksutredningen tillsattes 1960. Enligt direktiven skulle utredningen i första hand »göra en fullständig inventering av de marker, som kan utnyttjas för renskötseln«. Kartan visar även vår-, sommar- och höstland. Underlaget var intervjuer som utredningen gjorde med samer samt en kartläggning av betets faktiska produktionskapacitet. Intervjuerna betraktades som det viktigaste. Kartan utgick från betesförhållandena »under ett normalt medelgott betesår».

Renskötelsns intresseområden 1978. Bilaga till Rennäringen i kommunernas planering (Statens planverks rapport 44:5)

Denna ofta använda karta upprättades i samband med det förarbete för en samlad bedömning av landets naturresurser, benämnt den fysiska riksplaneringen (FPR), som påbörjades i början av 1970-talet. Den gjordes för att kommuner och statliga myndigheter skulle få ett samlat underlag inför beslutsfattande rörande användning av mark och vatten för skilda ändamål. I samband med att Statens planverk började studera planeringsproblem i fjällvärlden (det s.k. fjällprojektet) upptäckte man att det fanns behov av att beakta även rennäringens utnyttjande av mark. Kartan markerar åretruntmarker och »vinterbetesland utanför åretruntmark (sedvaneland)« samt koncessionsområden. Med mörkare färger inom respektive område avses trakter som kunde anses särskilt viktiga i något avseende. Grundläggande för kartan var intervjuer med samerna som genomfördes 1973–1974. Resultatet bearbetades i olika omgångar och användes av berörda kommuner, länsstyrelser och lantbruksnämnder på regional nivå och av Lantbruksstyrelsen och Statens Planverk på central. Sistnämnda myndighet var huvudansvarig för den slutliga produkten. Planverket konstaterade 1977 att det material man fått in var ojämnt. En slutlig bearbetning gjordes därför av en referensgrupp där lantbruksnämndernas rennäringssavdelningar och Lantbruksstyrelsen hade stort inflytande. Kommissionen har haft mycket svårt att rekonstruera den komplicerade tillkomstprocessen för denna karta, till stor del på grund av brister och luckor i arkivmaterialet. Samerna har inledningsvis haft ett betydande inflytande på utformningen, men slutprodukten präglas nog starkt av den slutliga bearbet-

ning som gjordes i Lantbruksstyrelsens regi i slutskedet. Slutsatsen är att även 1978 års karta, trots den professionella utformningen och det myckna arbete som ligger bakom den, måste användas med kritisk distans och ställas mot andra källor.

Ren 2000 – kartskåp för rennäringen

Den svensk-norska renbeteskommissionen 1997 har med hjälp av Metria byggt upp en databas över renskötelsen i Sverige. Uppgifterna har samlats in och lagrats i digital form av rennäringfunktionerna vid länsstyrelserna i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län. Uppgifterna är svårtillgängliga för berörda samebyar p.g.a. nyttjanderättsavtal och det geografiska informationssystemets komplexitet. Databasen kommer att överföras till Sametinget som övertar det centrala myndighetsansvaret för rennäringen.

Det geografiska informationssystemet som databasen lagras i gör det möjligt att lägga till en obegränsad mängd information och därefter för varje användningsområde välja ut den information som skall analyseras och presenteras. Redan nu innehåller databasen betydligt mer detaljerad information om samisk markanvändning än tidigare kartläggningar har gjort.

För närvarande görs databasen lättillgängligare för allmänheten på Internet (Ren2000 – rennäringens markanvändning). I tittskåpet visas kartor över rennäringens markanvändning och det är till för samebyar, allmänheten, kommuner, skogsbruket, jordbrukare och övriga markanvändningsintressen. Det är en översiktlig beskrivning av rennäringens markanvändning.

Renbruksplaner

Med en renbruksplan vill man skapa förutsättningar för att bättre planera för en bärkraftig renskötsel som effektivt nyttjar betesmarkerna och är bättre anpassad till andra markanvändare och den omgivande miljön. Med en renbruksplan kartläggs för rennäringen viktiga områden med stöd från satellitbilder över existerande vegetations- och betestyper och sammanställs med skogliga variabler och identifierade strategiska platser.

Under perioden 2000–2002 genomfördes ett fullskaligt pilotprojekt inom Malå och Vilhelmina norra samebyar (figur 13.1, nr 20 och 43) att utarbeta ett arbetsverktyg som bättre tillgodoser en renbetesförvaltning för den aktiva renägaren. Samebyarnas representanter medverkade tillsammans med Skogsvårdsstyrelsen, SLU, Länsstyrelsen, och NINA i förarbeten, utbildning och fältarbete. Jordbruksverket finansierade merparten av detta arbete. Under kommande år utvecklades rutiner och arbetssätt för upprättande av renbruksplaner inom dessa två byar. 2003 påbörjades dessutom arbete med planer i ytterligare fyra samebyar: Tåssåsen, Vilhelmina södra, Östra Kikkejaure och Sirges (figur 13.1, nr 30, 21, 41 och 10). Rymdstyrelsen, storskogsbruket finansierade verksamheten tillsammans med egenfinansierade arbetsinsatser från samebyarna. Arbetet med renbruksplaner går under 2007 vidare med att upprätta planer för sex utvalda samebyar inom renskötselområdet enligt anslag från näringsdepartementet. Samtliga samebyar i Sverige (figur 13.1) kommer att erbjudas möjlighet och resurser att upprätta renbruksplaner.

Renbruksplanen är avsett att vara ett dynamiskt dataverktyg för i första hand samebyar/vintergrupper och enskilda rennäringföreta-

gare på samma sätt som skogsbruksplanen är ett verktyg för den enskilde skogsägaren. Först med kunskap och tillgång till fjärranalys och modern GIS-teknik är renbruksplaner möjliga att praktiskt förverkliga. Verktyget utformas så att sameby/renskötare skall kunna nyttja det oavsett geografisk hemvist inom renskötselområdet.

Lokala kartläggningsprojekt

Enligt Sametingets projektkatalog för de samiska EU-programmen 2000–2006 har ett antal samebyar och organisationer bedrivit lokala dokumentationsprojekt som också redovisats i kartform.

Laevas sameby, i gamla spår – en ny framtid

Laevas sameby (figur 13.1, nr 6) är en ekonomisk förenings såväl som ett geografiskt område inom Kiruna kommun. Området är rikt på samiska kulturminnen. I princip varje kulle och varje litet vattendrag har ett namn, som oftast härstammar från markens utseende, dess bärighet för renskötsel, en speciell händelse eller är uppkallad efter en person. Det finns också gamla samevisten, boplatser från en svunnen tid, gamla flyttleder, fiskeplatser, fångstgropssystem, risrengården, stenrengården, begravningsholmar och offerplatser.

Projektets syfte var att få samebyns historia nedtecknad. Den muntliga berättartraditionen håller på att dö ut och de få äldre personer som kan berätta vår historia håller på att försvinna. Även byggnadstekniken hör till historien och måste dokumenteras. Projektet redovisas i ett 10-tal digitala kartor med flera hundra boplatser, rengården, stängsel, flyttle-

der, fångstgropssystem och sägenomnämnda platser angivna.

Rödingträsk

Rennäringens minskade lönsamhet och strävan efter att hitta alternativ till ökad lönsamhet är ett stort problem inom dagens renskötsel. Ett speciellt problem för skogssamisk renskötsel är bristande kunskap om utvecklingen av skogsrenskötseln, och i detta projekt också bristande kännedom om Rödingträskrenens historiska bakgrund.

Projektet syftade till att samla in kunskap om renen och renskötseln inom Rödingträsk (figur 13.1, nr 37). Projektet ska resultera i en dokumentation av 1900-talets skogssamisk renskötsel, få fram underlag på vilka faktorer som har påverkat Rödingträskrenens fysiska utveckling och att undersöka möjligheterna för uppbyggnad av en renavelsstation i Rödingträsk.

Samers markanvändning i Njaarke förr och nu

Projektet har sin bakgrund i det dokumentationsarbete som medlemmar i Njaarke sameby (figur 13.1, nr 27) under några år har bedrivit i samarbete med arkeologer från Länsstyrelsen i Jämtlands län, där man har undersökt vissa delar av samebyns område. Samebyns medlemmar kommer att arbeta med projektledning och engageras i samarbete med arkeologisk expertis.

Projektet syftade till att fortsätta det påbörjade arbetet och att genomföra undersökningar av boplatser och aktivitetsplatser. Samebyns sedvanerättsmarker utanför renbetesfjällen kommer att prioriteras. Genom detta ökas

också kunskaperna om det sydsamiska kulturarvet såväl inom det samiska som i samhället i övrigt. Målet var att söka efter äldre samiska boplatser, och särskilt sådana som sannolikt finns utanför samebyns nuvarande renbetesfjäll. Minst tre större samiska kulturmiljöer inom samebyn kommer att bevaras/vårdas.

Sydsamisk Atlas – Frostviken och det samiska rummet

Det finns ett stort behov av dokumentation, kunskapsuppbyggnad, forskning och information om det sydsamiska samhället. Om ett samhälle ska hållas levande, är det nödvändigt med ett utvecklingsarbete för att stärka samhälls- och kulturlivet tillsammans med ett breddat näringsliv. Det sydsamiska landskapet är bärare av samisk kultur och historia, och samerna måste få möjlighet att utforska den värld som är deras, öka kunskapen om det egna kulturarvet, levandegöra det, informera och tala för en utveckling av det samiska lokalsamhället och en förvaltning av bosättningsområdet.

Projektet syftade till att ge en helhetsbild av det sydsamiska samhället, kulturlandskapet och det lokala samhällets uppbyggnad, samt öka medvetenheten om kulturhistoriska värden, samhällsutveckling och de historiska sammanhangen. Resultatet kommer att redovisas i en atlas, en karta över det samiska rummet på det sydsamiska området. Atlasen i sig är nyskapande, och resultatet kommer även att finnas tillgängligt på data och CD-ROM. Huvudresultatet förväntas kunna ligga till grund för upprättande av en sektorsmyndighet för samisk kulturmiljövård. Projektets resultat blir en viktig komplettering av den informationsbank som Gaaltije upprättat.

*Luokta-Mávas sameby – traditionell
markanvändning*

Vinterbetet är nyckelfaktorn för renskötelsns produktivitet och utveckling. Renskötels vinterbetesmarker finns nedanför odlingsgränsen och ned till sådana trakter utanför lappmarkerna där renskötsel av älde bedrivs vissa tider av året. Någon gräns för dessa områden kan inte anges. I tvistiga fall förutsätts frågan bli prövad av domstol för styrkande av urminnes hävd. Det finns därför anledning för samebyn (figur 13.1, nr 13) att kartlägga sin användning av dessa områden.

Projektets syfte är att

- genom intervjuer med äldre renskötare redovisa samebyns markanvändning nedanför odlingsgränsen och utanför lappmarkerna under en mansålder tillbaka. Markanvändningen dokumenteras med ljudband, tryckt text och kartor,
- bygga upp en egen databas som ett geografiskt informationssystem (GIS). Databasen skall bestå av ett antal ytskikt, linjeskikt och punktskikt, som lagras åtskilda och kan sedan kombineras. Resultatet av intervjuerna kombineras med digitalt kartmaterial om topografi, sjöar, vattendrag, bebyggelse m.m. som har betydelse för beskrivningen av samebyns markanvändning och
- använda informationen för att nedanför odlingsgränsen och utanför lappmarkerna visa var samebyn bedrivit renskötsel av älde och vid behov styrka sedvana och urminnes hävd.

11. Systematik över samisk traditionell kunskap

VARJE STÖRRE samling av information kräver en systematisk uppläggning och registrering. För att beskriva samiska traditionella kunskaper, innovationer och seder bör systematiken ge plats för en differentierad och översiktlig gruppering av den information som samlas in.

Det samiska språkets bild av samisk traditionell kunskap

Människans kunskaper, innovationer och seder bevaras i och förmedlas genom språket. Samernas traditionella livsstilar, kunskaper, innovationer och seder relevanta för bevarandet och det hållbara användandet av den biologiska mångfalden borde därför kunna återspglas i det samiska språkbruket.

Vid utarbetandet av »Lappisk (samisk) ordbok« gjorde Konrad Nielsen och Asbjørn Nesheim en systematisk del, där orden är ordnade efter betydelse. Systematiken är hämtad från andra språkböcker, men de har låtit den samiska kulturen träda fram så klart som möjligt genom grupperingen av betydelseskategorier (tabell 11.1). Språkmaterialet har samlats in från Finnmark i Norge huvudsakligen under åren 1906–1911 och bygger på dialekterna

i Kautokeino, Karasjok och Polmak (Nielsen & Nesheim 1979).

Folkminnessamlingar vid Institutet för språk och folkminnen

Folkminnessamlingarna vid Institutet för språk och folkminnen (SOFI och DAUM) är registrerade i 22 huvudavdelningar och därunder många underavdelningar (tabell 11.2).

Bibliotekens klassifikation

Bibliotekens klassifikationssignatur/ämneskod beskriver innehållet i en bok eller annat media. De flesta svenska bibliotek använder sig av klassifikationssystem för svenska bibliotek, SAB-systemet (tabell 11.3). Systemet har 25 huvudavdelningar och många underavdelningar. Koden inleds alltid med en bokstav och kan kombineras med siffror och andra tecken. Andra klassifikationssystem som används är Universella Decimal Klassifikationssystemet (UDK) och Dewey Decimal Classification (DDC).

Databasen för samerelaterad forskning

Forskningsdatabasen vid center för samiska studier vid Tromsø universitet registrerar samerelaterade forskningsprojekt i olika forskningsdiscipliner (tabell 11.4).

Systematik över samisk traditionell kunskap, tabeller

A.	Consciousness. Mind. Feelings. Emotions.
B.	Will. Action.
C.	Observation. Examination. Knowledge. Thought.
D.	Oneself and other persons. The herd, the flock, the group, the mass.
E.	Sign. Language (in general), communication etc., speech. Writing. Literature, popular tradition, singing and music.
F.	Personal attitude or relation to others. Treatment of or behaviour to others.
G.	Being or meeting together and intercourse. Pleasures and amusements. Societies, clubs etc.
H.	Marriage. Relations. Family, household. Name and naming; calling a child after someone.
I.	Midwifery. Nursing and care of children. Hygiene. Nursing of the sick.
J.	Food and cooking. Kinds of food and drink, tobacco.
K.	Clothes and bladder-sedge. Bedclothes. Use and treatment of clothes and bedclothes. Washing and other ways of cleaning clothes and bedclothes.
L.	Material. Utensil, aids, implements and tools. Arms, weapons.
M.	Snaring, trapping, hunting and fishing.
N.	The keeping and management of reindeer.
O.	Permanent settlement. Tilling the soil and keeping domestic animals.
P.	Handicrafts and other manual work. Industry and products of industry.
Q.	Road, path, etc., means of travel and transport and their use.
R.	Expressions relating to property and trade.
S.	The community, social conditions, community life.
T.	Nation, country and language.
U.	Justice and morality.
V.	The supernatural: Religion. Superstition.

Tabell 11.1: Systematisk indelning av Nielsens och Neheims Lappisk (samisk) ordbok

AM	Allmänt	MR	Memorat
SP	Språk	TR	Trosföreställningar, religion
BG	Bebyggelse och bosättning	MY	Mytologi
NÄ	Näringar och hushållning	HT	Historisk tradition, sägner
HH	Hushåll och levnadssätt	HM	Humor, skämt, anekdoter
HS	Handel och samfärdsel, bank- och finansväsen, fack- och företagsorganisationer	DK	Diktning, sagor, gåtor, ordstäv, visor, ramsor, böner
SH	Samhället	MU	Musik
MÄ	Människan	LK	Lek, idrott
NA	Naturen	FD	Fritidssysselsättningar, spel, vadhållning, lottning
LT	Läkekonst	KT	Konst
TI	Tid och tidsindelning	EG	Etniska grupper

Tabell 11.2: Systematisk indelning av folkminnessamlingarna vid Institutet för språk och folkminnen

A	Bok- och biblioteksväsen	N	Geografi
B	Allmänt och blandat	O	O Samhälls- och rättsvetenskap
C	Religion	P	P Teknik, industri och kommunikationer
D	Filosofi och psykologi	Q	Q Ekonomi och näringsväsen
E	Uppfostran och undervisning	R	R Idrott, lek och spel
F	Språkvetenskap	S	S Militärväsen
G	Litteraturvetenskap	T	T Matematik
H	Skönlitteratur	U	U Naturvetenskap
I	Konst, musik, teater och film	V	V Medicin
J	Arkeologi	X	X Musikalier
K	Historia	Y	Y Musikinspelningar
L	Biografi med genealogi	Ä	Ä Tidningar
M	Etnografi, socialantropologi och etnologi		

Tabell 11.3: Klassifikationssystem för svenska bibliotek (SAB-systemet).

Humanities	Law
Linguistics	Constitutional Law
Art and Literature	International Law
Sami Language	International and National Human Rights
Other	Sami law/Indigenous law
Social Science	Other
Archaeology	Natural Science
History	Ecological Botany
Economy	Plant physiology and Micro Biology
Sociology	Ecology/Zoology
Political Science	Other
Philosophy	Medicine
Religion	Clinical Medicine
Psychology	Medical Biology
Anthropology	Community Medicine
Other	Other
Interdisciplinary	
Reindeer Husbandry	
Gender and Family	
Other	

Tabell 11.4: Indelningen av forskningsdatabasen vid center för samiska studier vid Tromsø universitet.

V

Kartläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap



12. Ett övergripande initiativ för samisk traditionell kunskap och biologisk mångfald

Det är av många skäl angeläget att ta tillvara samernas kunskap om biologisk mångfald i det samiska landskapet. Inledningsvis har i kapitel 2.5 framhållits att ett program med särskilt fokus på traditionell och lokal kunskap knuten till den samiska kulturen bör söka ge svar på följande frågeställningar:

- vidmakthåller nuvarande samisk markanvändning sådana människoskapade biotoper eller människopåverkade halv-naturliga biotoper som är viktiga för ett biologiskt rikt landskap?
- kan samiskt naturresursnyttjande baserat på traditionell kunskap för framtiden avvärja hoten mot att sameområdets ekosystem och arternas livsmiljöer försämras eller förstörs?
- kan en systematisk dokumentation och spridning av samisk traditionell kunskap upprätthålla samiska traditioner och därmed också deras värde för den biologiska mångfalden?
- Kan samiskt traditionellt naturresursutnyttjande utvecklas och leda till en långsiktig hållbar utveckling, socialt, kulturellt, ekonomiskt och ekologiskt, för sameområdet?

Det *nationella programmet för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald* skall enligt regeringen (prop. 2004/05:150) innehålla följande element:

1. kartläggning och dokumentation,
2. åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap,
3. spridning av lokal och traditionell kunskap till vissa målgrupper som t.ex. brukare av biologiska resurser och myndigheter,
4. stimulera forskning.

Förstudiens slutsatser

Denna förstudie över genomförda, pågående eller planerade forskningsstudier och dokumentationsinsatser rörande traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen visar sammanfattningsvis

1. att dokumentationen och forskningen om samernas relationer till naturen i äldre tid är omfattande,
2. att få iakttagare, forskare och författare har förmedlat mer än en allmän och ytlig bild av samerna,
3. att denna rikhaltiga litteratur blir alltmer svåröverskådlig,

4. att osystematiserat och outforskat skriftligt och muntligt samiskt material finns vid ett flertal arkiv,
5. att den pågående samerelaterad forskning i liten grad är inriktad på traditionell kunskap och biologisk mångfald
6. att samerna har ett särskilt ansvar för den biologiska mångfalden i de delar av samområdet som inte är ockuperat av icke-traditionell verksamhet,
7. att i områden som samerna delar med andra är bevarandet av den biologiska mångfalden viktig för bibehållande av samiskt traditionellt naturnyttjande och
8. att internationell erfarenhet visar att traditionell kunskap på ett pedagogiskt och utvecklande sätt kan dokumenteras med hjälp av kartläggning.

Egen dokumentation i stället för extern forskning

Västerländsk forskning kan definieras som ett systematiskt och metodiskt sätt att söka svar på olika frågeställningar. Forskningsresultaten måste vara upprepningsbara och förutsägbara utifrån gällande förutsättningar och vetenskapsteori. Meningen är således att kunskap skall kunna verifieras genom forskning. Traditionell kunskap åsidosätts i allmänhet därför i en sådan kunskapsmiljö som anekdotisk, ometodisk och ovetenskaplig.

Utifrån ett traditionellt kunskapsperspektiv kan man emellertid karaktärisera den hittills gjorda omfattande dokumentationen och forskningen om samernas relationer till naturen som anekdotisk, ometodisk och ovetenskaplig. Utifrån litteraturen om samerna går det inte skapa en kunskapsbank som visar samernas traditionella relation till den biologiska

mångfalden. Det befintliga arkivmaterialet bestående av nedtecknad och inspelad samisk kunskap är spritt och relativt osystematiserat. Det är därför ofta svårtillgängligt och värdet är okänt.

Regeringen bedömer i prop. 2004/05:150 Svenska miljömål att

bevarande och användning av lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald har betydelse för möjligheten att uppnå miljö kvalitetsmålet 'Ett rikt växt- och djurliv' och även övriga miljö kvalitetsmål som behandlar biologiska resurser. Lokal delaktighet och förvaltning där hänsyn tas till lokal och traditionell kunskap kan gynna både biologisk mångfald och ge möjlighet till långsiktig ekonomisk utveckling. Den lokala och traditionella kunskapen är en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för att skapa ett hållbart samhälle, kan främja lokala produkt viktiga för landsbygdsutveckling och kan bevara traditionell markanvändning.

I en presentation 2004 av den norska regeringens och Stortingets premisser för same- och speciellt renforskningen betonade dåvarande statssekreteraren Anders J. H. Eira betydelsen av traditionell kunskap som ett viktigt komplement till forskningen och som en absolut förutsättning för utveckling av näring och kultur:

Ved utøvelse av næringen, har reindriftsfolk gjennom tidene tilegnet seg viten og verdifulle kunnskaper om næringens driftsformer, klimaet, miljøet, dyr og dyrevern, forvaltning og høsting av naturressurser.

Tradisjonskunnskap er sjelden nedtegnet, men overleveres muntlig fra generasjon til generasjon. Uten å ta i bruk denne særegne tradisjonskunnskapen, ville det vært vanskelig eller umulig, for verdens rein-driftsfolk å lykkes med næringen, særlig når vi tar i betraktning de naturgitte betingelser som næringen drives under.

Regjeringen har i stortingsmeldingen understreket at tradisjonsviten og kunnskap er viktig kompetanse og supplement til tradisjonell akademisk forskning. Stortingskomiteen er enig med Regjeringen og understreker at det i forskningssammenheng er viktig å ta med tradisjonelle kunnskaper som fins magasinert i reindriftsfolks kollektive hukommelse fra generasjon til generasjon.

Ikke minst er tradisjonskunnskap grunnleggende viten når vi skal forbedre eller skape nye rammebetingelser, innovasjon og utvikling i ulike samfunn og i næringer. I fremtidig utvikling innen reindriften, er det like nødvendig å gjøre bruk av reindriftsfolks kunnskaper som av dagens akademiske kunnskaper ervervet ved forskning. Selv om det er selvsagt, så vil jeg likevel nevne at dette gjelder i like stor grad reindriftskvinnernes tradisjonskunnskaper. Kvinnens viten og kunnskap er like verdifulle som mannens.

Med traditionell kunnskap avses i dette sammenheng den typ av kunnskap som overføres mellom generationer og är kopplad till nyttjandet av de biologiska naturresurserna. För att på ett systematiskt och metodiskt sätt dokumentera denna kunnskap räcker det inte bara att förlita sig på enskilda forskare, forskningsprojekt och arkivmaterial. Det är viktigt med en

väsentligt bredare uppslutning för att kunna skapa en fungerande bild av kunskapssystemet och dess koppling till den lokala biologiska mångfalden. Utifrån den internationella meningen att urfolks och lokalsamhällens traditionella kunskap har ett värde för bevarandet av biologisk mångfald och skapandet av ett långsiktigt hållbart samhälle så bör den kvarvarande traditionella kunskapen bland den samiska befolkningen stärkas i lokalsamhället och i näringsutövningen och i naturutnyttjandet och på ett övergripande och systematiskt sätt dokumenteras och tillgängliggöras.

Dokumentation av samiskt traditionellt naturnyttjande

Det är angeläget att stimulera och stödja lokalsamhällerna att själva utifrån existerande lokal kunskap och stärkande av traditionell kunskap, som till delar kan vara bortglömd, definiera skötsel och förvaltning av det samiska landskapet så att det bibehåller och stärker biologisk mångfald och ekosystemets bärkraft och anpassningsförmåga, s.k. resilience. Erfarenheterna från internationella kartläggningsprojekt visar att när dokumentationerna och intervjuerna görs ordentligt om bruk och besittning ökar deltagarnas medvetenhet om deras band till territoriet. Folk är ofta förvånade över att se hur mycket de har använt sitt land. De får ofta en nyfunnen känsla att deras individuella aktiviteter är en del av en övergripande bild över hela befolkningen (tabell 12.1).

Mål

Initiativets övergripande mål bör formuleras i enlighet med artikel 8 (j) i konventionen om biologisk mångfald:

1. att respektera, bevara och bibehålla samiska traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald,
2. att främja en bredare tillämpning av dessa kunskaper, innovationer och sedvänjor och
3. att främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

Delmål

Den del av initiativet som inriktas på geografisk kartläggning av traditionell kunskap och sedvänjor bör innehålla följande element:

1. kartläggning och dokumentation,
2. åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap,
3. spridning av lokal och traditionell kunskap till vissa målgrupper som t.ex. brukare av biologiska resurser och myndigheter, och
4. stimulera forskning.

Det är viktigt att inte se kartläggningen och dokumentationen som det övergripande målet, utan oftast är det de sociala effekterna för ett lokalsamhälle, såsom styrka, sammanhållning, trygghet i den egna kunskapen, som är långt mycket viktigare. Människan är kunskapsbärare och överförare av traditionell kunskap och speciellt kvinnors, ungdomars och barns aktiva medverkan bör uppmärksammas för att aktivera alla i befolkningen och ta tillvara ouppmärksammade kunskaper och förmågor.

Kartläggning och dokumentation

I kapitel 9 (tabell 9.2) redovisas baserat på internationell erfarenhet nio skäl till att dokumentera traditionell kunskap med hjälp av kartläggning, »mapping». Som ett ytterligare skäl till att dokumentera traditionell kunskap bör vara uppdraget att bevara och använda traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald:

1. Skapa respekt för de äldre och deras traditionella kunskaper,
2. Aktivera alla i befolkningen,
3. Ta tillvara ouppmärksammade kunskaper och förmågor,
4. Höja statusen på befolkningens kunskaper,
5. Identifiera nya områden för fördjupade kunskaper,
6. Överföra de traditionella kunskaperna till den yngre generationen,
7. Stärka samarbetet kring de traditionella platserna, verksamheterna och ceremonierna,
8. Påvisa befolkningens djupa kunskaper om sitt område, försörjningssätt och förmåga,
9. Skapa underlag för förhandlingar med lokala och centrala myndigheter och andra intressenter,
10. Ta hänsyn till traditionell kunskap som kan gynna både biologisk mångfald och ge möjlighet till långsiktig ekonomisk utveckling.

I kapitel 11 redovisas olika system för dokumentation av samisk traditionell kunskap. En systematik byggd på SOFI:s ämnesindelning kompletterad med Nielsens och Nesheims systematik över det samiska språket skulle kunna användas för att systematisera och prioritera dokumentation av samisk traditionell

kunskap (tabell 12.2). Systematiken är också viktig för att i planeringen kunna beakta alla delar av samisk traditionell kunskap. Både intervjuscheman, kartsikt, kartsymboler och den skriftliga redovisningen kan ha hjälp av denna systematik. Naturligtvis måste de olika ämnesområdena bearbetas stegvis eller starkt komprimeras för att göra dokumentationen hanterbar.

Åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap

Kartläggning av det kulturella landskapet är ett kraftfullt instrument för att mobilisera den samiska befolkningens röster och kunskaper. Kartor gör det osynliga synligt. Majoritetsbefolkningen utmanas att beakta den karterade samiska kulturens betydelse och acceptera att samerna finns för att ta sin del av markens resurser. Folket blir synligt, historien blir synlig och urminnes hävden blir synlig. Kartan blir underlaget för en dialog bland befolkningen och med det omgivande majoritetssamhället.

Dokumentationsprocessen och kartläggningen kan bli ett unikt tillfälle för befolkningen att bli medveten om de egna traditionella kunskaperna om den biologiska mångfalden och leda till fördjupade undersökningar och bevarande av traditionell markanvändning.

Bevarande och användning av samisk traditionell kunskap har betydelse för möjligheten att uppnå de miljö kvalitetsmål som behandlar biologiska resurser. Lokal delaktighet och förvaltning där hänsyn tas till samisk traditionell kunskap kan gynna både biologisk mångfald och ge möjlighet till långsiktig ekonomisk utveckling. Den samiska traditionella kunskapen är en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för

att skapa ett hållbart samhälle, kan främja lokala produkter viktiga för utvecklingen i samområdet och kan bevara traditionell markanvändning.

Spridning av lokal och traditionell kunskap till vissa målgrupper som t.ex. brukare av biologiska resurser och myndigheter
Kartor används i areell planering och dokumentation. Med modern GIS-teknik kan temat kartor för olika behov framställas ut tillgängliga databaser. Både offentlig och privat areell planering kan bättre förstå och ta hänsyn till samisk traditionell markanvändning om den kan beskrivas med hjälp av kartor. Lokala samiska markanvändare har inte haft resurser att använda modern kartteknik för dokumentation av sin markanvändning. Kartläggning av den traditionella kunskapen om biologisk mångfald är därför viktig för att kunna sprida denna kunskap internt bland befolkningen och till andra brukare av biologiska resurser och till myndigheter.

Samisk traditionell kunskap behövs för att renskötselrätten och samiska markintressen i övrigt skall kunna beaktas i enlighet miljöbalken, skogsvårdslagen och plan- och bygglagen när man överväger att inrätta mark- eller vattenområden som nationalpark, naturreservat, kulturresevat, naturminne, biotopskyddsområde och djur- och växtskyddsområde m.m., när myndigheterna ger tillstånd till skogsavverkningar, miljöfarlig verksamhet, vattenverksamhet och till täkter (av berg, sten, grus, sand, lera, jord, torv eller andra jordarter), jordbruk och annan verksamhet och när regeringen prövar tillåtligheten av verksamheter såsom industrianläggningar, vattenregleringar, större vägar, järnvägar och flygplatser.

Tillämpning av traditionell kunskap i utbildningssystemet

Utbildningssystemet är också en viktig avnämare för samisk traditionell kunskap. Skolan skall göra beskrivningar och analyser av samhällssystem, kulturarv, religiösa och idémässiga traditioner som inslag i människors livs- och referensramar. Lokala och regionala miljöer skall studeras som bakgrund och förklaring till variationer i olika gruppers och individers levnadssätt, vanor och livsåskådningar. I studierna inbegrips också den kulturella mångfalden i samhället, där skilda traditioner, trossystem och livsuppfattningar lever sida vid sida och påverkar varandra. Utbildningen av samers barn och ungdomar har bl.a. som mål att stärka deras självkänsla och uppfattningen om den egna livssituationen och främja elevernas utveckling till flerspråkiga individer med flerkulturell identitet. Genom kunskaper om kulturbakgrunden och om den egna kulturen kan skolan bidra till att hjälpa eleverna att göra jämförelser mellan olika kulturer och därigenom bättre förstå sin situation.

Parallellt med kartläggningsarbetet bör initiativet också närmare studera traditionella samiska system för kunskapsöverföring mellan generationer och synen på kunskap, men också vad gäller traditionella system rörande tillträde till kunskap. Syftet bör vara att finna metoder för samiska lärandeinstitutioner att överföra, återta och anpassa traditionell kunskap till nutid.

Stimulera forskning

Det moderna samhället är ett kunskapssamhälle och det samiska samhället befinner sig i en övergång mellan ett traditionsorienterat samhälle, där de samiska primärnäringsarna har spelat stor roll, till ett modernt kunskapsamhälle. För denna övergång är forskningen viktig.

Traditionell kunskap är viktig att tillvarata och utveckla för att bevara den samiska kulturen, språket och identiteten. Traditionell samisk kunskap kan också få ett direkt mervärde om den tillämpas till exempel i naturresursförvaltning och den är därför inte bara viktig för det samiska samhället utan även för det svenska samhället i stort och också i ett internationellt perspektiv.

Deltagarna i dokumentationsprojekten beräknas kunna identifiera områden där fortsatt kunskap behövs. I publicerade forskningsrapporter och i de tillgängliga arkiven kan fördjupad kunskap sökas. Efterfrågan på relevant forskning kommer att initieras från brukarna av traditionell kunskap och stimulera till forskning och rekrytering av nya samiska forskare. Finansiärer av forskning, forskningsinstitutioner och enskilda forskare har en möjlighet och ett ansvar att ta till sig de erfarenheter och initiativ som kan komma från dokumentationsprojekten.

Kartläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap, tabeller

•	Platser där djur fångas för mat, kläder, medicin, redskap och andra ändamål.
•	Platser där växtmaterial samlas/skördas för mat, kläder, medicin, redskap, skydd och bränsle.
•	Platser där stenar, mineral och jord samlas för att göra redskap, genomföra ceremonier och för andra ändamål.
•	Ekologisk kunskap om habitat och platser viktiga för viktiga djurpopulationers överlevnad; t.ex. vandringsstråk för ren, områden där älgen kalvar, häckningsplatser för sjöfågel och spel- och lekplatser.
•	Bosättningar, som boplatser, handelsplatser, stugor, läger och begravningsplatser.
•	Andliga eller heliga platser som platser för ceremonier, klippmålningar, områden bebodda av övernaturliga varelser och födelse- och dödsplatser.
•	Sägner och andra omnämningar om speciella platser.
•	Res- och handelsvägar.
•	Urfolks Ortsnamn.

Tabell 12.1: En del av den information om markanvändning och -besittning som har karterats av urbefolkningar.

Tabell 12.2: En systematik för dokumentation av samisk traditionell kunskap.

Allmänt	Allmänord		
	Egenskap	Färg	
	Relation		
	Del, detalj		
	Redskap, verktyg, instrument, hjälpmedel		
	Vapen		
	Tillstånd, läge		
	Beteende		
	Riktning, väderstreck		
	Pejorativ		
Språk	Dialekter		
	Namn	Ortnamn	
		Personnamn	
		Ortsboöknamn	
Bebyggelse och bosättning	Byggnader		
	Bostäder	Inventarier	
		Bruksföremål	
		Möbler	
		Sängkläder	
	Bebyggelsehistoria		
	Staden som bebyggelse		
	Byn som bebyggelse		
	Gården som bebyggelse		
	Rågång, hägnad		
	Ägor, odlade marker, åkrar, ängar		

V. Karläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap

Närings- och hushållning	Fångst, jakt och fiske	Gemensamt för fångst, jakt och fiske	
		Fångst och fångstredskap. Ågg- och dunsamling. Jakt och jaktutrustning	
		Fiske och fiskeredskap	
		Behandling och förvaring av fångst-, jakt- och fiskeutbyte	
	Husdjur		
	Jordbruk och boskapsskötsel		
	Skogsbruk		
	Tjärbränning		
	Gruvdrift, bergsbruk		
	Kvarnar, kvarnrörelse		
	Renskötsel	Renskötsel, renskötarens liv generellt. Renskötselns årscykel.	
		Familjeflyttningar och flyttningar med renhjorden.	
		Familjens boendeförhållanden. Renhjord och renflockar. Bevakning och drivning.	
		Säsongsarbete.	
		Arbetsren.	
		Renskötselns produkter, deras behandling och användning.	
		Egendoms- och samhällsförhållanden, rättsförhållanden.	
		Renskötselns som näring och företag.	
	Timmerflottning		

	Hantverk och material	Byggenskap, byggnadsarbete	
		Snickeri, träslöjd	
		Båtbyggnad	
		Målning	
		Horn- och benarbeten	
		Korgmakeri, borstbinde- ri, repslagning, rotslöjd	
		Garvning, skinnbered- ning	
		Skomakeri	
		Skrädderi	
		Sömnad, stickning	
		Vävning	
		Smide, metallarbete	
		Urmakeri	
		Krukmakeri	
		Tegelslagning, tegelbruk	
		Kakelugnsmakeri	
		Glastillverkning, glas- blåsning	
		Stenarbete, stenhuggeri	
		Garnberedning	
		Linberedning	
		Ullberedning	
	Industri	Maskiner	
		Sågverksindustri	
Hushål och levnadssätt	Eldstad, uppvärmning, belysning		
	Mjölkhushållning, ystning, kärning		
	Slakt		

V. Karläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap

	Brygd, bryggeri		
	Bak, bageri		
	Konservering, saltning, rökning, torkning. Syltning		
	Mat, matlagning		
	Drycker		
	Måltider		
	Njutningsmedel		
	Hygien, tvätt, bad		
Handel och samfärdsel, bank- och finansväsen, fack- och företagsorganisationer	Handel		
	Landfart, vägar, järnvägar, broar, stigar, telefon		
	Fordon, meddon		
	Massmedia		
	Sjöfart		
	Fartyg		
	Flyg, flygplan, rymdfarkoster		
	Bankväsen, finansväsen		
	Facklig verksamhet och deras organisationer		
	Företag, bolag och deras organisationer		
	Ut- och invandring		
Samhället	Byns liv, byalag		
	Gårdens liv		
	Arbetsliv i utkomst, löner		
	Klädedräkt		
	Behandling och användning av kläder och sängkläder		
	Skodon och skohö		
	Prydnader, smycken		

	Sociala grupper och umgängesformer, föreningsliv		
	Kyrka och socken		
	Stadens liv och verksamheter		
	Undervisning, utbildning, skola, museum		
	Vetenskap		
	Rättsväsen		
	Krigsmakt, militär		
	Fattigvård, socialvård, samhällsproblem		
	Politik		
	Nöjesliv		
	Mått, vikt		
Människan	Egenskaper		
	Medvetenhet. Sinne. Känslor. Affekter.		
	Kön, sexualia		
	Barn och barntillsyn		
	Födelse, födelsehjälp, dop		
	Ungdomar		
	Åldringar		
	Konfirmation		
	Giftermål, frieri, bröllop, skilsmässa		
	Familj och släkt		
	Död, begravning		
	Personbeteckningar	Inbyggarnamn	
		Ortsboöknamn	
		Yrkesbeteckningar	
Naturen	Världen, himlakroppar och himlafenomen		

V. Karläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap

	Naturkrafter och naturfenomen		
	Väderlek och före		
	Sjöar		
	Vattendrag		
	Vikar, sund, fjärdar		
	Våtmarker, sankmarker, myrar		
	Öar, holmar, grund		
	Uddar, näs		
	Höjdformationer, sluttningar		
	Dalar, sänkor		
	Skogsmarker		
	Terrängbeteckningar		
	Djur	Benämningar som omfattar både djur och människor.	
		Djur och djurarter	Fåglar
			Fiskar
			Insekter
		Benämningar på djur efter kön och ålder.	
		Andra benämningar på djur.	
		Riktiga namn på djur.	
		Kropp och kroppsdelar. Blodet.	
		Sinnen och sinnesorgan.	
		Biologiska, fysiologiska och patologiska förhållanden.	
		Utseende. Ställning och hållning. Situation. Rörelse. Ljud.	
		Djurens instinkter, självbevarelse, drift, familje- och samhällsliv.	

	Växter	Växter, vegetation. Växter, generellt.	
		Växtnamn och benämningar för växter efter utseende etc.	
		Växtdelar.	
		Växternas tillväxt och utveckling.	
		Andra förhållanden om växter.	
		Växtprodukter.	
	Mineraler och ämnen		
Läkekonst	Sjukdomar		
	Medicin		
	Sjukvård		
Tid- och tidsindelning	Märkesdagar		
	Årsfester	Jul	
		Påsk	
		Pingst	
		Midsommar	
Memorat			
Trosföreställningar, religion	Magi, trolldom, spådom		
	Övernaturliga väsen, folktrons gestalter		
Mytologi			
Historisk tradition, sägner	Persontradition		
	Fornfynd		
	Individuella tankar i memorat, öden		
Humor, skämt, anekdoter			
Diktning, sagor, gåtor, ordstäv, visor, ramsor, böner			

V. Karläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap

Musik	Jokk		
Lek, idrott	Dans		
Fritidssysselsättning- ar, spel, vadhållning, lottning			
Konst			

13. Organisering av initiativet och dess resurskrav

INITIATIVET BÖR stimulera till olika projekt om samisk traditionell kunskap. Vid sidan av kartläggning och dokumentation skall enskilda eller lokala projekt kunna vara specifikt inriktade på något av de andra delmålen: åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap, spridning av lokal och traditionell kunskap eller stimulering av forskning.

Landskaps- och ekosystemperspektiv bör vara utgångspunkt för hur detta övergripande initiativ ska organiseras. Landskapet, inklusive vattenområdena, bör betraktas som en odelbar helhet där natur- och kulturvärdena hör samman och där det är angeläget att tillvara samernas kunskaper om den biologiska mångfalden. Landskapsperspektivet är också i överensstämmelse med det traditionella samiska bruket av området, där stora områden med dess land, vatten och växt- och djurreсурser har varit resurskälla och livsmiljö för den samiska samlar-, fångst och renskötselkulturen.

Projektagare

Centrum för biologisk mångfald (CBM) har fått i uppdrag av regeringen att utveckla samt genomföra ett nationellt program för lokal och

traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald och i samråd med Sametinget när det gäller samiska frågor. Verksamheten inom det övergripande initiativet bör ha Sametinget som huvudansvarig för samordning och genomförande. Arbetet bör dock ske inom ramen för det nationella programmet för lokal och traditionell kunskap.

Områdesindelning – älvdalgångar eller samebyarnas betesområden

Ett kartläggningsinitiativ som omfattar hela sameområdet måste delas in i lokala eller regionala delprojekt. Varje delprojekt måste täcka in ett så stort geografiskt område som en enskild same nyttjar och känner till. Bosättningarna och färdvägarna följer normalt älvdalgångarna. Renbetet sommartid finns längs höjdryggarna mellan älvdalgångarnas övre delar medan det vintertid finns på tallhedarna invid nedre delarna av älvdalgångarna. Det innebär inte automatiskt att samebyarna skulle svara för organiseringen av delprojekten. De nuvarande samebyarnas verksamhet och medlemskap är begränsad till renskötseln och en kartläggning av samisk traditionell kunskap

måste ha en bredare och djupare inriktning än så. Delprojekten bör kunna organiseras så att alla samer som är verksamma, bosatta eller har ursprung från samma älvdalgång eller geografiska område kan medverka. Indelningen i samebyar följer i stort en sådan indelning (figur 13.1). Det skulle leda till att mellan 40 och 50 delprojekt skulle kunna täcka in sameområdet i Sverige.

Vems är den traditionella kunskapen

Syftet med kartläggning och dokumentation av traditionell kunskap är att befolkningens kunskaper samlas på kartor och i kalendrar och blir därmed accepterad, upphöjd och delad och befolkningen har därmed en starkare och gemensam kunskapsbas. För att befolkningen och dess enskilda individer på ett förtroendefullt sätt skall kunna dela med sig av sina kunskaper måste det i varje projekt finnas klara regler för vems materialet är och på vilka villkor materialet kan sammanställas och göras tillgängligt för andra. Rätten till materialet bör kunna hanteras på tre nivåer:

1. de enskilda personernas framställningar,
2. projektägarens sammanställningar och
3. material som projektägaren delar med sig till myndigheter och andra intressenter.

Framställningar i tal eller skrift, datorprogram, databaser, musikaliska och sceniska verk, bildkonstverk, byggnadskonst, brukskonst - liksom alla typer av andligt skapande av ett litterärt eller konstnärligt verk - är skyddade genom upphovsrättslagen. Lagen ger konstnärer, författare, kompositörer eller andra skapande personer rätt att bestämma över hur deras litterära eller konstnärliga verk ska användas. För att ett alster ska anses

vara ett verk måste det ha uppnått verkshöjd. Det innebär att verket ska visa upp originalitet eller individuell särprägel som ett resultat av upphovsmannens personliga skapande. Det är med andra ord upphovsmannens säregna sätt att uttrycka något som skyddas, inte de idéer eller fakta som verket kan innehålla.

Den grundläggande utgångspunkten skall vara att upphovsmannen, d.v.s. den som låtit sig intervjuas eller skrivit texter eller ritat kartor och bilder har oinskränkt rätt att bestämma om och när materialet skall offentliggöras. Det skall vara förbjudet för projektet att ens citera eller kopiera utan upphovsmannens tillstånd. Originalmaterialet skall anses tillhöra upphovsmannen och skall förvaras på ett för honom/henne betryggande sätt.

När projektet har sammanställt intervjuer, texter, kartor m.m. skall upphovsmännen ges möjlighet att granska och rätta materialet. Den gemensamma sammanställningen av materialet tillhör dock projektägaren, d.v.s. den lokala organisation som bedriver projektet. Projektägaren skall se till att ha tillåtelse när man genom citat eller kopior vill återge sagesmännens originalmaterial. Icke-offentliga personliga uppgifter och omdömen skall också anses tillhöra sagesmännen. Däremot bör de fakta som framkommer i projektet kunna användas oinskränkt av projektägaren.

Den information om traditionell kunskap som projektägaren väljer sprida till olika målgrupper som t.ex. myndigheter och brukare av biologiska resurser skall anses vara offentlig.

Ett pilotprojekt

Det övergripande initiativet bör initialt påbörjas med ett pilotprojekt, där alla moment (tabell 13.1) genomförs och sedan analyseras. Pi-

lotprojektet bör genomföras i något område där det finns tidigare erfarenhet av dokumentation av samisk traditionell kunskap och där man lokalt har nödvändig kartteknisk utrustning och kunnande för att dokumentera samisk traditionell kunskap. Efter utvärderingen kan efterföljande projekt följa och tillämpa rekommendationerna från pilotprojektet.

Projektuppläggning

Varje delprojekt bör göra en uppläggning liknande den som rekommenderas i Chief Kerry's Moose: A guidebook to land use and occupancy mapping, research design and data collection (figur 9.1 och tabell 13.1). Utgångspunkter i den beskrivna arbetsgången är att lokalbefolkningen engagerar sig i och tar ansvar för kartläggnings- och dokumentationsarbetet. Först när ett syfte definierats som lokalbefolkningen uppfattar som viktigt blir det kraft i processen och först då kan man besluta om hur man gör, var information finns och hur man skall presentera det man får fram.

Den lokala arbetsgruppen

För att få lokal förankring i processen kring kartläggningsdelen i det övergripande initiativet för samisk traditionell kunskap så krävs det att den lokala arbetsgruppen organiseras utifrån befintliga organisationer, samiska riksorganisationer, sameföreningar eller samebyar. En etablerad organisations administrativa resurser kan vara bas för ett gemensamt dokumentationsprojekt. Det bör vara en förutsättning för ett stöd från Sametinget att projektet kan engagera och få stöd från olika samiska bosättningar, grupper och verksamhetsinriktningar i delprojektets geografiska område.

Ledningsgruppen bör också vara sammansatt så att den har stöd från och kontakter med olika samiska bosättningar, grupper och verksamhetsinriktningar i delprojektets geografiska område.

Utvärderingen av pilotprojektet bör i övrigt vara vägledande för hur arbetet organiseras, medarbetare rekryteras och tränas och hur intervjuerna och dokumentationen genomförs.

Resurser för databearbetning

Den tekniska utformningen av dokumentationen bör vara vägledande för hur intervjuerna och datainsamlingen skall gå till. Den slutliga rapporten bör bestå av många och detaljerade kartor med tillhörande teckenförklaringar och beskrivande text. Vid intervjutillfället skall därför varje information om markanvändning och -resurser skall vara möjlig att markera på ett kartblad som sedan kan överföras till ett digitalt skikt i ett geografiskt informationssystem. Det skall parallellt vara möjligt att göra en noggrann textdokumentation kartmarkeringarna. En lämplig metod är att intervjuer tas upp på ljudband samtidigt som den intervjuade gör markeringar på kartblad.

Arbetsättet kräver tillräckliga tekniska resurser för ljudbandsinspelning, kopiering, arkivering, utskrift och eventuellt översättning. Dessutom krävs ett GIS-system för produktion av lämpliga underlagskartor för intervjuerna och för digitalisering av kartmaterialet. Genom satsningen på s.k. renbruksplaner (se kapitel 10.3) håller samebyarna på att skaffa sig nödvändig kartteknisk utrustning och kunnande för att dokumentera också samisk traditionell kunskap.

Sametingets roll

Inom ramens för sina uppdrag har CBM och Sametinget har beslutat att under 2006 låta göra en förstudie över genomförda, pågående eller planerade forskningsstudier och dokumentationsinsatser rörande traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen. Insatsen från Sametinget har till viss del också omfattat att fungera som Sametingets administrativa resurs för programmet och alltså utgöra en kontaktyta mot CBM. Förstudien har avsetts ligga till grund för att göra nödvändiga prioriteringar och för utvecklande av ansökningar till relevanta EU-projekt för att förlänga insatsen.

Programmets första del är kartläggning och dokumentation. För det samiska initiativet inom programmet och för den föreslagna projektverksamheten bör Sametinget fortsättningsvis också avsätta administrativa resurser för kontakter med CBM och för planering, samordning, information och rådgivning.

Sametinget bör också ha till uppgift att sammanställa den information om traditionell kunskap som projektägarna väljer sprida till olika målgrupper och göra informationen centralt tillgänglig för t.ex. myndigheter och andra intressenter. Projektägarnas sammanställningar av dokumentationsmaterialet skall därför också lämnas till Sametinget. Sametinget och projektägarna skall dock se till att upphovsrättsskyddat och personligt material inte på det sättet blir offentligt.

Koordinering med landsbygdsprogrammet

Det övergripande initiativet bör koordineras med det svenska landsbygdsprogrammet för 2007–2013. Landsbygdsprogrammet har

nära beröringspunkter med det nationella programmet för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Båda programmen syftar till att bidra till en ekonomisk, ekologisk och social utveckling av landsbygden genom insatser för stärkande av landsbygdens konkurrenskraft, insatser för en markförvaltning som förbättrar miljön och landskap, insatser för att höja livskvaliteten på landsbygden och insatser för en diversifiering av näringsverksamheten.

Landsbygdsprogrammet

Det sjuåriga landsbygdsprogrammet för stöd och ersättningar till landsbygden i EU skall främja tillväxt, konkurrenskraft, företagande och sysselsättning, och har dessutom höga ambitioner för miljön. Lokalt engagemang i landsbygdens utveckling ska också uppmuntras. Allt detta ska återspeglas i de stödformer som ingår i programmet.

Landsbygdsprogrammet vänder sig till alla som vill ägna sig åt landsbygdsutveckling eller näringsverksamhet på landsbygden. De flesta stödformerna vänder sig till jordbrukare, men en del åtgärder är till för småföretagare, skogsägare, ideella föreningar eller andra aktörer på landsbygden. Projektstöd kan lämnas till företag, sammanslutningar av företag, organisationer, kommuner och myndigheter där resultatet av projektet kommer mer än en part till godo eller där resultatet bidrar till att målen i landsbygdsprogrammet uppfylls.

Kompetensutveckling, information och kunskapspridning

Landsbygdsprogrammets stöd till kunskapsö-

verföring ges för att underlätta företagens anpassning till nya förutsättningar för en ökad kvalitet i produktionen av varor och tjänster, och för att stärka företagens utvecklingsförmåga och konkurrenskraft. Verksamheten bör även fortsättningsvis ha en koppling till miljöarbetet och vara en del i arbetet med att nå miljökvalitetsmålen.

Åtgärden omfattar utbildning, rådgivning och informationsinsatser. I åtgärderna ingår även spridning av vetenskaplig kunskap och innovativa metoder. Aktiviteter skall kunna utföras både nationellt och regionalt med utgångspunkt i nationella, regionala och lokala strategier för landsbygdsutveckling.

Projektstöd

Landsbygdsprogrammets projektstöd kan lämnas till företag, företag som på uppdrag åt andra aktörer driver utvecklingsprojekt, sammanslutningar av företag, organisationer, föreningar, kommuner och myndigheter. För att få stöd till ett projekt måste resultatet av projektet komma flera parter till nytta. Projektstöd kan fås för att bl.a. utveckla och bevara natur- och kulturarvet på landsbygden. Stöd kan ges med 20–100 procent av de kostnader som ger rätt till stöd. Övriga kostnader ska finansieras med andra offentliga och privata pengar.

Sametingets roll i landsbygdsprogrammet

Sametinget ges i landsbygdsprogrammet ett särskilt genomförandeansvar för det samiska näringslivet och den samiska kulturen. Det övergripande målet skall vara att stärka ett hållbart samiskt näringsliv och därmed den samiska kulturen. Förutsättningarna för en

livskraftig rennäring och utvecklingen av sambyarna skall främjas. Att utveckla det samiska samhället med områdets resurser och näringar som bas innebär ett breddat näringsunderlag. En viktig uppgift blir att skapa varaktiga samiska arbetstillfällen, speciellt för kvinnor, ungdomar och samer som är undersysselsatta eller riskerar arbetslöshet. En annan viktig utgångspunkt är att medverka till att etablera kunskap genom kompetensutveckling som skapar förutsättningar för en hållbar utveckling av ett livskraftigt samiskt samhälle. Strategin skall utarbetas och genomföras med stöd av ett brett partnerskap i vilket även ingår andra parter än de som företräder samerna och rennäringen.

Samordningen

Centrum för biologisk mångfald (CBM) har i uppdrag att, i samråd med Sametinget beträffande frågor som rör samisk kultur, utveckla samt genomföra ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap, relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald.

Statens jordbruksverk är förvaltningsmyndighet för landsbygdsprogrammet och har det övergripande ansvaret för genomförandeplanering, administration, genomförande och uppföljning av landsbygdsprogrammet. Sametinget utarbetar en genomförandestrategi för tillämpningen av det nationella landsbygdsprogrammet inom det samiska området.

Sametinget har möjlighet att inom ramen för sina uppdrag rörande biologisk mångfald respektive landsbygdsprogrammet sammanlänka strategier, initiativ och projekt inom respektive program. Sammanlänkningen kan bestå i att informera om programmens berö-

ringspunkter, samordna enskilda projekt och utarbeta en strategi för hur båda programmens arbete med traditionell kunskap kan implementeras.

Tidsplan

Regeringen har angivit att det nationella programmet rörande lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald till att börja med ska löpa i två treårsperioder, d.v.s. 2006–2008 respektive 2009–2011. Igångsättandet av det övergripande initiativet om samisk traditionell kunskap bör ske under den första av dessa perioder. Planeringen av ett sådant arbete har också stor betydelse för det nationella programmet vad gäller andra möjliga kunskapskartläggningsprojekt gällande andra traditionella lokalsamhällen, exempelvis fåbodbrukare, fjällbönder, skärgårdsbönder, kustnära småskaliga fiskare och traditionell hemslöjd.

År 2007–2008, pilotprojekt och planering av projektverksamheten

Ett pilotprojekt bör planläggas, inledas och finansieras under första halvåret 2007. Fältarbetet bör genomföras under sommaren 2007 och databearbetning, rapportering och utvärdering under hösten 2007.

Förhandlingar om finansiering av fortsatt delprojektverksamhet bör göras under 2007. Pilotprojektet bör samtidigt noggrant utvärderas av nationella programmet för lokal och traditionell kunskap, relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald särskilt med avseende på projektuppläggningsen (tabell 13.1).

Information om möjligheter till stöd för dokumentation av traditionell kunskap bör utformas under 2007 med noggranna projektanvisningar och finansieringsmöjligheter. Finansieringen bör vara klar under början av 2008 så att ansökningar om stöd till olika delprojekt kan börja behandlas.

År 2009–2011, delprojektverksamhet

Delprojektverksamheten bör genomföras under nationella programmets andra treårsperiod, d.v.s. 2009–2011. Delprojektverksamheten bör prioriteras till de områden där samebyarna hunnit arbeta med s.k. renbruksplaner (se kapitel 10.3 och 13.5.2) och har nödvändig kartteknisk utrustning och kunnande för att dokumentera samisk traditionell kunskap. Fram till andra treårsperiodens slut beräknas ca. 30 delområden ha förutsättningar att genomföra ett dokumentationsprojekt med hjälp av modern karteringsteknik.

Finansiering

I regeringsbeslutet om det nationella programmet för lokal och traditionell kunskap, relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald utlovas ett årligt stöd under perioden fram till 2011 inom de finansiella ramar som anvisats av riksdagen i samband med beslutet om 2006 års budgetproposition.

I beräkningen för den föreslagna budgeten för det nationella programmet har inte kalkylerats med omkostnader för ett så omfattande projekt som det föreslagna övergripande initiativet för kartläggning av samisk traditionell kunskap och traditionella sedvänjor. Sametinget bör därför verka för att möjliggöra ett samfinansierande av det övergripande initiativ-

vet inom de resurser regering och riksdag avsätter för arbetet med biologisk mångfald och de resurser som finns tillgängliga i EU:s landsbygdsprogram.

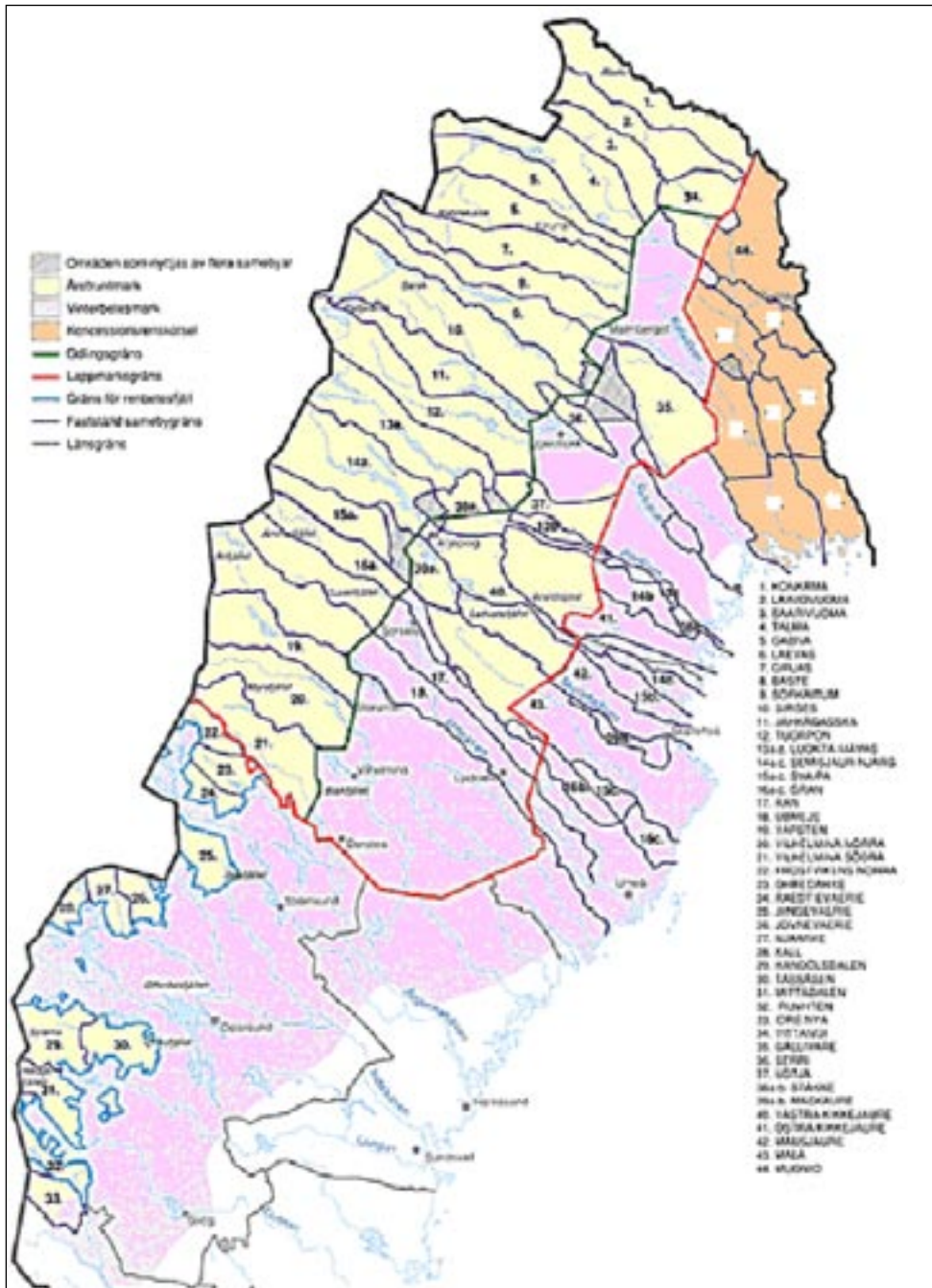
*Pilotprojektet och planeringen av
projektverksamheten*

Pilotprojektet bör samfinansieras med medel från det nationella programmet för lokal och traditionell kunskap, relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald och med projektstöd för kompetensutveckling från EU:s landsbygdsprogram. Budgeten bör omsluta ca. 500 000 kronor (tabell 13.2). Budgeten förutsätter att delprojektägaren har tillgång till nödvändig kartteknisk utrustning och kunnande för att dokumentera samisk traditionell kunskap.

År 2009–2011, delprojektverksamhet

Ca. trettio delprojekt bör finansieras med medel från det nationella programmet för lokal och traditionell kunskap, relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald och med projektstöd för kompetensutveckling från EU:s landsbygdsprogram. Delprojektverksamheten beräknas omsluta ca. 15 milj. kronor, varav ca. 10 milj. kronor tillförs genom EU:s landsbygdsprogram och ca. 2 milj. kronor årligen under 2009–2011 tillförs från det nationella programmet för lokal och traditionell kunskap och som ett särskilt anslag till Sametinget under utgiftsområde 20, allmän miljö- och naturvård.

Organisering av initiativet och dess resurskrav, figurer och tabeller



Figur 13.1: Karta över samebyarna i Sverige (SSR).

Förberedelse av data-insamling	1	Utverka befolkningens stöd Utarbета mål och inriktning på projektnivå i en deltagande process
	2	Anlita och utbilda intervjuare
	3	Utarbeta undersökningsdesign och testa intervjuguiden
Insamling av data	4	Intervjua deltagare och samla kartbiografier
Databearbetning	5	Kopiera rådata
	6	Översätta (vid behov) inspelningar
	7	Skriva av inspelningar
	8	Granska utskrifterna och kartbiografierna
	9	Digitalisera kartbiografierna och göra olika digitala versioner
	10	Ta bort överflödig data från de digitala versionerna
Sammanställa data i användbar form	11	Föra in utskrifterna i databasen
	12	Trycka olika kartversioner och granska dem med befolkningen
	13	Beskriva undersökningsmetod och resultat i en rapport

Tabell 13.1: Uppläggnig av delprojekten.

V. Karläggning och dokumentation av samisk traditionell kunskap

Kostnader	Kronor
Projektledare, 0,5 år	200 000
Intervjuare m.m., 200 dgr	185 000
Resor, 1000 mil	18 000
Material, kartor m.m.	20 000
Investeringar: bandspelare, skrivare	5 000
Publ. av rapport, kartor	50 000
Övriga kostnader	22 000
Summa	500 000

Tabell 13.2: Beräknade delprojektkostnader.

Årliga kostnader 2009–2011	Kronor
10 delprojekt	5 000 000
Årlig finansiering 2009–2011	
Landsbygdsprogrammet	3 000 000
Programmet för traditionell kunskap	500 000
Sametinget, särskilt anslag	1 500 000
Totala kostnader 2009–2011	15 000 000

Tabell 13.3: Initiativets beräknade kostnader och finansiering.

Referenser

- Arell, N. 1977. *Rennomadismen i Torne lappmark : markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken*. Skytteanska samfundet.
- Ahlenius, H. 2005. *Demography of indigenous peoples of the Arctic based on linguistic groups*. Karta. UNEP/GRID-Arendal. http://maps.grida.no/go/graphic/demography_of_indigenous_peoples_of_the_arctic_based_on_linguistic_groups
- Ahlenius, H. 2005. *Human impact on the Arctic environment 2002*. Karta. UNEP/GRID-Arendal. http://maps.grida.no/go/graphic/human_impact_on_the_arctic_environment_2002
- Ahlenius, H. 2005. *Vegetation zones in the Arctic*. Karta. UNEP/GRID-Arendal. http://maps.grida.no/go/graphic/vegetation_zones_in_the_arctic
- Chapin, M. 2006. *Mapping Indigenous Lands: Issues & Considerations*. Center for the Support of Native Lands. <http://www.globetrotter.berkeley.edu/EnvirPol/ColloqPapers/Chapin2006.pdf>
- FjällMistra. 2004. *Fjällfokus, populär kunskap från Fjällmistra*. Nr 13. <http://www.fjallmistra.slu.se>
- Formas. 2006. *Hållbar rennäring och övrig same-relaterad forskning. En kunskapsöversikt*. <http://www.formas.se/upload/dokument/PDF%20filer/Rapport%20renar%20och%20samer%20original.pdf>
- Glesbygdverket. 2006. <http://www.glesbygdsverket.se>
- Hosken, L. 2005. *Why Community Ecological Mapping and Calendars?* Gaia Foundation
- Hætta, L. & Bær, A. 1982. *Muitalusat*
- Jordbruksdepartementet. 2005. *Samerelaterad forskning, referat från seminarium*. <http://www.utrikes.regeringen.se/content/1/c6/04/87/46/ee11c028.pdf>
- Konventionen om biologisk mångfald. 2006. <http://www.biodiv.se>
- Korpijaakko-Labba, K. 1985. *Samerna och jordäanderätten 1. Lappmannarättigheternas privatrechtsliga ställning från 1500-talet till medlet av 1700-talet*. Diedut, Kautokeino.
- Lehtola, V. P. 2005. *Sámi kultuvra dutkamuša hástalusat (Utmaningar i samisk kulturforskning)*. Professorsinstallationstal. <http://www.kaltio.fi/index.php?766>
- Linkowski, W. I. & Lennartsson, T. 2006. *Renbete och biologisk mångfald, kunskapssammanställning*. Länsstyrelsen i Norrbottens län, rapportserie 18/2006. http://www.bd.lst.se/publishedObjects/10000872/Renbete_2006.18.pdf
- Mijä ednam. 1999. *En samisk förvaltning av världsarvet Laponia*. Samebyarnas kansli i Jokkmokk. <http://www.sameportalen.se/Webbsidor/Filbibliotek/Laponiaprogrammet.pdf>
- Nielsen, K. & Nesheim, A. 1979. *Lappisk (samisk)*

ordbok, bind IV, systematisk del. Universitetsforlaget, Oslo.

Norges forskningsråd 2004. *Program for samisk forskning, programplan*. <http://www.forskningsradet.no/servlet/Satellite?blobcol=urlvedleggfil&blobheader=application%2Fmsword&blobkey=id&blobtable=Vedlegg&blobwhere=1088882926700&sbinary=true>

Poole, P. 1995. *Indigenous Peoples, Mapping and Biodiversity Conservation: An analysis of current activities and opportunities for applying geomatics technologies*. WWF Biodiversity Support Program (BSP) Peoples and Forests Program Discussion Papers. http://www.worldwildlife.org/bsp/publications/asia/indigenous_people/title.htm

Poole, P. 2003. *Cultural Mapping and Indigenous Peoples*. A report for UNESCO. http://portal.unesco.org/culture/fr/file_download.php/d22493032689ffd56863f4124ce6625ecultural_mapping_1.pdf

Prop. 2004/05:150. *Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag*. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/44128>

Regeringsbeslut 59. 2005. *Uppdrag om nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*. M2005/6448/Na, Miljö- och samhällsbyggnadsdepartementet

Regionfakta. 2006. <http://www.regionfakta.com>

Ren2000 – rennäringens markanvändning. 2006. <http://www.ren2000.se>

Rennäringens historiska kartor. 2006. <http://www.bd.lst.se/rennaring>

Ruong, I. 1982. *Samerna i historien och nutiden*. Aldus akademii

Samerådet 1986. *Samiskt miljöprogram*

Samiskt informationscenter. 2006. <http://www.samer.se>

SCB. 2006. *Markanvändning i Sverige 2000*. http://www.scb.se/templates/tableOrChart_21091.asp

Schefferus, J. 1956. *Lappland*. Gebers

Secretariat of the Convention on Biological Diversity 2004. Akwé: Kon Voluntary Guidelines for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessment regarding Developments Proposed to Take Place on, or which are Likely to Impact on, Sacred Sites and on Lands and Waters Traditionally Occupied or Used by Indigenous and Local Communities Montreal. 25p. (CBD Guidelines Series). <http://www.biodiv.org/doc/publications/akwe-brochure-en.pdf>

Secretariat of the Convention on Biological Diversity. 2006. <http://www.biodiv.org>

SOU 1975:100. *Samerna i Sverige – stöd åt språk och kultur*.

SOU 1999:25. *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige*. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/12151>

SOU 2001:101. *En ny rennäringsspolitik*. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/12139>

SOU 2002:78. *Arkiv för alla – nu och i framtiden*. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/1493>

SOU 2005:14. *Samernas sedvanemarkeringer*. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/58257>

SSR. 2006. *Karta över samebyar i Sverige*. <http://www.sapmi.se>

Svanberg, I. & Tunón, H. (red.). 2000. *Samisk etnobiologi — människor, växter och djur i norr*. Nya Doxa, Nora

Svensk samisk bibliografi. 2006. <http://websok.li->

bris.kb.se/websearch/form?type=samb

Svensson, U. 1997. *Konventionen om biologisk mångfald och artikel 8j i Årbevirolas sámi diehtu: Traditionell samisk kunskap*. Sametinget och Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald

Sveriges nationalatlas. 2006. <http://www.sna.se>

Tobias, T. N. 2000. *Chief Kerry's Moose: A guide-book to land use and occupancy mapping, research design and data collection*. Joint publication of the Union of BC Indian Chiefs & EcoTrust Canada. <http://www.ubcic.bc.ca/Resources/tus.htm>

Tunón, H. 2004. *Traditionell kunskap och lokal-samhällen: artikel 8j i Sverige*. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala. <http://www.cbm.slu.se/publ/utred/tradkunskap.pdf>

Turi, J. 1987. *Muitalus sámiid birra*. Sámi girjjit.

UNEP/CBD/WG8J/4/INF/3: Composite Report on the Status and Trends regarding the Knowledge, Innovations and Practices of Indigenous and Local Communities, Regional report: Arctic. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Fourth meeting, Granada, 23–27 January 2006. <http://www.biodiv.org/doc/meeting.aspx?mtg=WG8J-04&tab=1>

Utsi, P. M. 1997. *Traditionell kunskap och svenska samepolitiska utgångspunkter*. I Årbevirolas sámi diehtu: Traditionell samisk kunskap. Sametinget och Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald

Warenberg, K., Danell, Ö., Gaare, E. & Nieminen, M. 1997. *Flora i renbetesland*. Nordiskt organ för renforskning. Landbruksforlaget